

Türkiye’de “Adalete Erişim”:

Göstergeler ve Öneriler

Yazar:
Seda Kalem Berk

TESEV
YAYINLARI

Türkiye’de “Adalet Erişim”: Göstergeler ve Öneriler

TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı
Demokratikleşme Programı**

Bankalar Cad. Minerva Han
No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, İstanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tese.org.tr
www.tese.org.tr

Yazar:

Seda Kalem Berk

Yayıma Hazırlayan:

Koray Özdil

Düzeltilen:

Elçin Gen

Yapım: Myra

Yayın Kimliği Tasarımı: Rauf Kösemen

Uygulama: Gülderen Rençber Erbaş

Koordinasyon: Sibel Doğan

Üretim Koordinasyonu: Nergis Korkmaz

Basım Yeri: İmak Ofset

Baskı Adedi: 500

TESEV YAYINLARI

ISBN 978 -605--5832-80-3

Copyright © Haziran 2011

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vb.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu yayında belirtilen görüşlerin tümü yazarlara aittir ve TESEV'in kurumsal görüşleri ile kısmen veya tamamen örtüşmeyebilir.

TESEV bu raporun yayımlanmasına katkılarından ötürü İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı'na (Sida), Chrest Vakfı'na, Açık Toplum Vakfı'na ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür eder.

İçindekiler

SUNUŞ, 5

ÖNSÖZ, 7

GİRİŞ, 9

KAVRAMSAL TARTIŞMALARIN IŞIĞINDA “ADALETE ERİŞİM”, 13

TÜRKİYE’DE ADALETE ERİŞİM: DURUM DEĞERLENDİRMESİ, 25

Adli Yardım, 28

Adli Yardım ve Mülteciler, 37

Adli Yardım ve Dezavantajlı Gruplar, 40

Adli Yardım ve Yoksulluk, 46

Bilgiye erişim, 50

Bilginin Yetersiz Dağılımı/Paylaşımı, 51

Bilginin Kasten Gizlenmesi, 54

Hukuki Jargonun Anlaşılabilirliği, 55

Hukuk Dilinin Resmi Dil Olması (Anadilde Hak Arama Sorunu), 56

Mahkemelerde Tercüme, 56

Elektronik Dava Açma, 71

DEĞERLENDİRME, 77

Yargı Reformu Stratejisi’nde “Adalete Erişim” Başlığı Altında Ele Alınan Konular, 79

Diğer Konular ve Eksikler, 81

SONUÇ VE ÖNERİLER, 85

ÖZET: TEMEL TESPİTLER VE ÖNERİLER, 93

EKLER, 99

KAYNAKÇA, 104

YAZAR HAKKINDA, 113

Kutular

FESTUS OKEY DAVASINDA MÜDAHİLLİK TALEPLERİNİN
NEDEN KABUL EDİLMEDİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞ, 40

SEKS İŞÇİLERİNİN ADALETE ERİŞİM TECRÜBELERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞ, 46

AYRIMCILIK GÖLGESİNDE AZINLIKLAR VE ADALETE ERİŞİM, 73

Sunuş

Turgut Tarhanlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı ve İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

“Adalete erişim” kavramının kullanımı, Türkiye hukuk literatüründe 2000’li yıllarda yaygınlık kazanmaya başladı. Bunun, hukuk ve politikayla bağlantılı birbirinden farklı nedenlerinin olduğu söylenebilir.

Bu dönem, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üye olmak üzere adaylığının kabul edildiği bir dönemdir. Bu bağlamda geliştirilecek adalet politikaları çerçevesinde, böyle bir olanağın da güçlü bir biçimde tanınmış olması, demokratik bir toplumda, herkesin ülkedeki adalet hizmetlerinden yaygın ve etkili bir şekilde yararlanmasının sağlanması amacı ışığında önem taşıyacaktır. Konunun diğer cephesi, daha hukuki bir alanda yer alır. Bu alana ilişkin temel konular, anayasalarda, temel hak ve hürriyetlerin korunması, hak arama hürriyeti, kanuni yargı yolu vb. başlıklar altında düzenlenir. Bu başlıklar, geleneksel olarak, modern hukuklardaki “yargılama hukuku” (ya da “usul hukuku”) disiplininin inceleme alanına dahildir.

Fakat geleneksel bir hukuk bakışıyla, yukarıda aktardığım kavramlara anayasalarda yer verilmiş olsa bile, yargılama hukukunun teknik, şekli ve usule odaklı bakışının, bu konuya ilişkin uygulamalarda her zaman daha ön planda kaldığını ileri sürmek de mümkündür. İnsan hakları hukukunda, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonraki gelişmelerle, adil yargılanma hakkı ve onunla bağlantılı diğer hakların tanınması ve korunması çabalarıyla, yargılama hukukunun geleneksel tanımının ve uygulama çerçevesinin bir anlamda kırıldığı söylenebilir.

İnsan hakları hukuku bağlamında, bir hakkın tanınması, korunması, yerine getirilmesi ve gelişiminin gözetilmesi asıldır. Farklı işlevsel evreleri ifade eden bu eksen, aslında bir

kavramla açıklamak mümkündür: güçlendirme (*empowerment*). Bu, elbette hak öznesinin güçlendirilmesini ifade eden bir kavramdır. Diğer bir deyişle, bu durum, (gerçek ya da tüzel) bir hukuk kişinin haklarının hukuk sayesinde korunmasındaki mantığın ifadesidir. “Adalete erişim” kavramının böyle bir “güçlendirme” anlayışı içinde temellendirilmesi, aynı zamanda, geleneksel usul hukukundan insan hakları hukukunun etkisi altındaki, yeniden tanımlanmış bir yargılama hukukuna geçişin de önemli hukuki, siyasi ve sosyal araçlarından birini oluşturacaktır.

Seda Kalem Berk’in, *Türkiye’de “Adalete Erişim”*: Göstergeler ve Öneriler başlıklı bu çalışması, yukarıda temas ettiğim o gelişim ve yeniden tanımlanma ekseninin tüm aşamalarını kapsayabilecek bir etki değerlendirmesinin analizi olarak da görülebilir. Bu karakteriyle, Türkiye’deki “hak arama hürriyeti”nin kullanıma çevresi ve buna etki eden diğer faktörler ışığında, sosyal bilimler merceğinden bir analiz olduğunu da söyleyebilirim. Öte yandan bu çalışma, Türkiye’de dünyaya göre daha geç başlayan ve sadece hukukçuların değil sosyal bilimcilerin de hukuku ilgilendiren alanlarda çalışmaya başlamasıyla kendini gösteren bir değişim açısından da örnek bir katkıdır.

Yazar’ın, Türkiye’deki adalete erişim durumu, “Adli Yardım”, “Bilgiye Erişim”, “Mahkemelerde Tercüme” ve “Elektronik Dava Açma” başlıklarının açtığı kesitler üzerinden incelemesi, bir anlamda, “hak arama hürriyeti”nin bugünün Türkiye’sinde ve bugünün sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişimini göz önünde tutan bir yaklaşımla irdelenmesidir. Bir başka ifadeyle, bu dört başlık, bugün Türkiye’de “hak arama hürriyeti” ve onunla bağlantılı hakların

öznesi kabul edilecek kişilerin, bir hak öznesi olarak, bu konularının “güçlendirilmesi” bağlamında hangi mekanizma ve araçların tartışılması gerektiğine işaret ediyor. Çalışma, bu yanıyla, “adalet reformu” ya da “yargı

reformu” olarak adlandırılan politika alanının, özellikle insan odaklı olma karakterinin de vurgulandığı, önemli yapısal unsurlarından birinin incelenmesi olarak okunmalıdır.

Önsöz

Etyen Mahçupyan, TESEV Demokratikleşme Programı

Türkiye kendisini demokratik diye tanımlamayı sürdürürken, aslında demokratik olmak için uğraşan bir ülke. Cumhuriyet'in bir vesayet rejimi olarak yapıllaştığını yeni fark etmiş ve bunu değiştirebilecek farklı bir zihniyete doğru yeni yönelmiş durumdayız. Demokrasi ile vesayet rejimi arasındaki en önemli fark ise, muhtemelen "hukukun üstünlüğü" kavramında cisimleşiyor. Bu kavram, bütün devlet kurumlarının ve bu arada yargının da hukuka tabi olmasını ve insanlığın evrensel hak ve özgürlük birikimini dikkate almasını gerektiriyor.

Oysa Türkiye'de yargı, darbe anayasalarının da verdiği imtiyazlı konum sayesinde kendisini hukukun tanımlayıcısı olarak görmekte... Bu durum, demokrasiye yönelirken kritik adımlardan birinin yargı reformu olacağını ortaya koyuyor. Dolayısıyla TESEV'in son dört yılda en yoğun olarak araştırma ürettiği alanlardan biri yargı oldu. Mithat Sancar öncülüğünde yürütülen çalışmalarda, önce yargıç ve savcılarının, ardından da toplumun yargı sistemine ve işlevlerine bakmamızı sağlayan incelemeler yapıldı ve bunlar Mayıs 2009'da kitaplaştırılarak kamuoyuna tanıtıldı. Mart 2010'da ise, Meryem Erdal'ın, farklı medya kuruluşlarının belirli dava süreçlerini haberleştirme biçimlerini ve yargıya yönelik genel yaklaşımlarını ele alan bir çalışması kamuoyuna sunuldu.

Böylece yargı sistemi etrafındaki algılama sorunlarını irdeleme fırsatı yaratıldı. Ancak, yargı sisteminin demokratikleşmesi, bir "reform" siyasetinin hayata geçmesini ve bu siyasetin toplumla paylaşılmasını gerektiriyor. Söz konusu reformun iki ayağı olduğu söylenebilir: Biri, sistemin bütünü ve yargının konumu açısından "bağımsızlık", "tarafsızlık" ve "meşruiyet" meselelerinin yeniden ele alınarak uluslararası normlara kavuşturulmasıdır. Bu bağlamda yürütme ile yargı arasındaki ilişkiler,

yargının resmi ideoloji ile evrensel hukuk arasındaki yeri ve üst yargı kurumlarının nasıl bir seçim sistemine sahip olması gerektiği, başlıca sorun alanları olarak beliriyor. Mayıs 2010'da, Serap Yazıcı'nın editörlüğünde yayımladığımız "Yargısal Düğüm: Türkiye'de Anayasa Reformuna İlişkin Değerlendirme ve Öneriler", başlıklı rapor, hükümetin yargı reformu projesinin de konusu olan bu meselelere demokratik evrensel kriterler açısından bakmış ve reformun yönü ve çerçevesine ilişkin anlamlı bir zemin oluşturmuştu.

Yargının, sisteme ilişkin bir reform alanı olmasının yanında, vatandaşın adalet ihtiyacına cevap vermesi gereken bir mekanizma olarak da değişime ve yeni bir zihniyetle ele alınmaya ihtiyaç var. Seda Kalem Berk tarafından hazırlanan elinizdeki bu raporda, vatandaşların yargıdan temel talepleri arasında olan "adalete erişim" konusu kamuoyu gündemine getirilmeye çalışılıyor. Raporun birinci kısmında, adalete erişimin kavramsal arka planı tartışılıyor ve bu konu hakkında normatif bir çerçeve ve vatandaşların adalete erişimi için bir kaynak oluşturan uluslararası metinler inceleniyor. Raporun ikinci kısmında, Türkiye'deki adalete erişim konusuyla ilgili mevcut durum şu dört başlıkta ele alınıyor: hukuki yardıma erişim, bilgiye erişim, çevirmenlik hizmetleri ve elektronik dava açma. Son kısımda ise, Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan Yargı Reformu Stratejisi'nde adalete erişim başlığının ele alınış biçimi eleştirel bir bakışla inceleniyor ve siyaset önerilerinde bulunuluyor.

Böylece çağdaş bir yargı reformunun içermesi gereken temel unsurların kapsanmasına vesile olmayı ve kamuoyunun bilgilenme ve tartışma ihtiyacına bir nebze de olsa cevap verebilmeyi umuyoruz.

Giriş

“Adalete erişim” üzerine yapılan çalışmalarda iki hususun altını çizmek önemli görünmektedir. İlki, “adalete erişim” dediğimiz zaman neyi anladığımızı belirlemek, ikincisi ise bu saptama doğrultusunda yapılacak araştırmalar üzerinden siyasa geliştirebilmektir. Türkiye’de adalete erişim kavramsal olarak geç konuşulmaya başlanmış bir alan olmakla beraber, son yıllarda özellikle yargının işleyişine ilişkin olarak hayli önem kazanmıştır. Bu önem artışını, araştırmacıların ve sivil toplumun konuya yönelik ilgisindeki yükselişin yanı sıra, hükümetlerin geliştirdikleri siyasalarda konunun daha detaylı biçimde ele alınmasında da gözlemlemek mümkün. Adalete erişim etrafında gelişen kavramsal çerçevenin karmaşıklığına rağmen, Türkiye’de konu üzerine yapılan çalışmalarda ve geliştirilen siyasalarda meseleye bazı temel hususlar çerçevesinde yaklaşıldığı görülmektedir. Örneğin, konuya yönelik artan ilgi, Türkiye’de adalete erişimi çoğu zaman adli hizmetlere erişimle özdeşleştiren bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır. Adalet Bakanlığı’nın 2010-2014 dönemi için hazırladığı Stratejik Plan’da adalete erişim, “toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaç duydukları adalete kolaylıkla ulaşabilmesi ve haklarını etkili bir şekilde arayabilmesi için devletin gerekli tüm imkânları sağlaması ve bu imkânların varlığını etkin bir şekilde tanıtması” olarak tanımlanmaktadır.¹ Bu bağlamda, “mahkeme-

Türkiye’de adalete erişim geç konuşulmaya başlanmış bir kavram. Konuya, son zamanlarda, hükümetler, sivil toplum ve araştırmacılar artan bir ilgi gösterse de yeterince kapsamlı ele alınmıyor.

lerdeki uyuşmazlıkların makul sürede çözülmesi, tarafların yaptığı yargılama masraflarının kabul edilebilir düzeyde olması, basit uyuşmazlıkların yargı önüne getirilmeden etkin bir şekilde çözülmesi, yargılama usullerinin basitleştirilmesi, adli yardımın etkinleştirilmesi” gibi meseleler, adalete erişim çerçevesinde değerlendirilmektedir.²

Bu raporda, Türkiye’nin adalete erişim açısından bulunduğu nokta, hem uluslararası örnekler, hem de belli başlı konularda ulusal düzlemdeki gelişmeler çerçevesinde incelenecektir. Bu kapsamda, öncelikle adalete erişimin kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılacak, daha sonra kavramın Türkiye’de belli başlı alanlarda nasıl tezahür ettiğine bakılacaktır. Raporda, adalete erişimin uluslararası literatürde ele alındığı şekliyle Türkiye’de nasıl karşılık bulduğu incelenecek ve bu konu özellikle Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan Yargı Reformu Stratejisi’nin³ başlıkları kapsamında değerlendirilecektir. Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinin bir parçası olarak Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan Yargı Reformu Stratejisi’nin adalete erişim meselesi olarak

1 Adalet Bakanlığı Stratejik Planı, 2010-2014, <<http://www.adalet.gov.tr/stratejikplan/AdaletBakanligiStratejikPlanı2010-2014.pdf>>. Stratejik Plan, Adalet Bakanlığı tarafından 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’yla getirilen ve “kamu idarelerinin kendilerine tahsis edilen kıt kaynakları stratejik önceliklere göre dağıtımaları, bu kaynakların kullanımında hesap verilebilirlik ve saydamlık ilkeleri üzerine kurulu

bir sistem benimsemeleri” prensibi üzerine geliştirilen yeni planlama anlayışı doğrultusunda hazırlanmıştır.

2 Adalet Bakanlığı Stratejik Planı, 2010-2014.

3 Adalet Bakanlığı, 2009, Yargı Reformu Stratejisi, <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/yrs/Yargi%20Reformu%20Stratejisi.pdf>>.

öncelik tanıdığı konular, bu alanda geliştirilen siyasaların ve atılan adımların anlaşılmasına yarayacak bir çerçeve sunmaktadır. Bu kapsamda, raporun ilerleyen bölümlerinde, Yargı Reformu Stratejisi'nde adalete erişim başlığı altında değerlendirilen konuların uygulamadaki tezahürleri üzerinden Türkiye'de adalete erişime ilişkin bir durum değerlendirmesi yapılacaktır. Raporun son bölümünde ise, hem Yargı Reformu Stratejisi'nde ele alınan önceliklerin uygulamada ne ölçüde gerçekleştirildiği değerlendirilecek, hem de bu durum tespiti ışığında ve Strateji'de öne çıkarılan meselelerin ötesinde adalete erişim başlığı altında düşünülmesi gereken diğer konular çerçevesinde neler yapılabileceğine ilişkin öneriler sunulacaktır.

Bu çerçevede, öncelikle adalete erişimin hem bir kavram, hem bir toplumsal hareket, hem de siyasi bir felsefe olarak karmaşıklığı, bu mesele etrafında gerçekleşen teorik tartışmalara ve bu alanda gerçekleştirilen uluslararası/ulusal çalışmalara atıfla ortaya konulacaktır. Kavramsal arka planın sunulduğu bölümden sonra, Türkiye'de adalete erişime dair durum değerlendirmesine geçilecektir. Bu bölümde, adalete erişim meseleleri, esasen Yargı Reformu Stratejisi'nde "Adalete Erişimin Kolaylaştırılması" ana başlığı altında ele alınan konular üzerinden değerlendirilecektir.

Yargı Reformu Stratejisi'nde adalete erişim başlığı altında ele alınan konular şunlardır:⁴

1. Adli yardımın etkinleştirilmesi;
2. Adli süreçlere ilişkin bilgiye erişimin kolaylaştırılması;
3. Mahkemelerdeki tercüme hizmetlerinin geliştirilmesi;
4. Elektronik ortamda dava açma çalışmalarının tamamlanması;

4 Burada dördüncü sırada yer alan başlık, Yargı Reformu Stratejisi'nde üçüncü sırada yer almaktadır. Ancak ikinci başlık ile belgedeki son başlık olan "mahkemelerdeki tercüme hizmetlerinin geliştirilmesi" başlığı, raporun bütünlüğü açısından arka arkaya ele alınmıştır.

Yargı Reformu Stratejisi'nin yanı sıra, gene Adalet Bakanlığı tarafından 2010-2014 dönemi için hazırlanan Stratejik Plan da, adalete erişim meselesini ele alış şekli itibarıyla zaman zaman değerlendirmeye dahil edilecektir.⁵ Bu şekilde, adalete erişimin görünen yüzlerini, siyasi irade tarafından getirilen düzenlemeler, geliştirilen siyasalar ve atılan adımlar çerçevesinde değerlendirmek mümkün olacaktır. Bu dört başlık altında aktarılan bilgiler ışığında, raporun son bölümünde önce ortaya konulan resme dair genel bir değerlendirme sunulacak, ardından adalete erişimdeki temel meselelere ilişkin bazı önerilerde bulunulacaktır.

5 Bu belgede de "Adalete erişim imkânlarının istenilen düzeyde olmaması", adalet sisteminin zayıf yönlerinden biri olarak tanımlanmış ve "Adalete erişim imkânlarının artırılmasını ve etkin kullanımını sağlamak" Adalet Bakanlığı'nın "stratejik amaç"larından biri olarak ortaya konmuştur: Adalet Bakanlığı Stratejik Planı, 2010-2014.

Kavramsal Tartışmaların Işığında “Adalete Erişim”

20. yüzyılın başları, hukuki şekilcilğe karşı başlatılan mücadelelere sahne olmuştur. Hukuki şekilcilik akımı, hukuku kesin bir bilim olarak görme eğilimi nedeniyle, yazılı kuralların doğru anlaşılmasını ve uygulanmasını vurgular. Aydınlanma'nın bir ürünü olarak görülen bu eğilime, hâkimlerin karar alma süreçlerinde tarafsız ve eşit davrandıkları inancı eşlik eder. Bu nedenle hukuk, tarafsız, adil, eşit kararların verildiği ve bu kararların herkese aynı şekilde uygulandığı bir yapı olarak hayal edilir. Ancak, hukuka ilişkin olarak kurgulanan bu idealler, hukuki gerçekçilik hareketiyle⁶ ciddi şekilde sorgulanmaya başlar. Bu akımın şekilci hukuk anlayışına karşı verdiği mücadelenin temelinde yatan kaygı, hukukun teoride vaat ettikleri ile pratikte başarabildikleri arasındaki uçurumdur.⁷ Şekilci yaklaşımların, –özellikle liberal hukuk anlayışı bağlamında– hukukun toplumda var olan yapısal eşitsizliklerin üretimiyle ve devam ettirilmesiyle olan yakın ilgisini görmezden geldiği iddia edilir. Hukuk, bu yaklaşımlarda, herkes için adalet ve eşitlik vaat eden bir kurum olarak

kurgulanır. Hukuki gerçekçilik hareketi ise, hukukun sosyal bir olgu olduğu düşüncesinden hareketle, kitaplardaki hukuk ile gerçek hayattaki hukuk arasındaki farkı ortaya koymanın önemine işaret eder.⁸ Hukukun siyasetin ve ekonominin üzerinde olduğu fikrini reddeden hareket, tersine, hukuki karar alma süreçlerinin ve sonuçta alınan kararların hâkimlerin seçimlerini yansıttığını iddia eder. Bu noktadan hareketle, iyi bir hukukçunun herhangi bir davanın her iki tarafını da karşısındakini ikna edecek şekilde tartışabileceği kabul edildiği sürece, hiçbir hukuki kararın kaçınılmaz olmadığı ve her kararın bir şekilde hukuk dışı faktörlerden etkilenerek alındığının da kabul edilmesi gerektiğine inanılır.⁹ Hukuki gerçekçilik hareketi, bu nedenle hukukun kitaplarda vaat ettiklerinden ziyade, gerçek yaşamdaki yansımalarının ve sonuçlarının anlaşılması gerektiğini vurgular.

Hukuki gerçekçilik hareketi 1940'lara doğru hızını yitirmeye başlasa da, özellikle 1960'lı yıllarda benzer akımların aynı temelden yola çıktığı gözlemlenebilir.¹⁰ Bu bağlamda, *adalet*

6 Hukuki gerçekçiliğin bir bakış açısı ya da okuldan ziyade bir hareket olarak değerlendirilmesi gerektiği, özellikle iddia edilen bir husus olmuştur. Bu iddianın gerisinde, hareketi oluşturanların hayli farklı pozisyonları temsil etmeleri yatar. Siyasi açıdan farklı duruşlara sahip hukuk profesörlerini bir araya getiren unsur, hareketin öncüsü kabul edilen Amerikalı Yüksek Mahkeme hâkimi Oliver Wendell Holmes'un hukuki prensiplerden ziyade hukuki pratiklere yönelik ilgisidir. Milavonavic 2003, *An Introduction to the Sociology of Law*, Criminal Justice Press, Monsey, NY, s. 114; Friedrichs 2006, *Law in Our Lives: An Introduction*, Roxbury Publishing Company, California, s. 100.

7 Oliver Wendell Holmes'un ünlü sözleri “hukukun varlıksal niteliği mantık değil, deneyim olmuştur” tam da bu hususa işaret etmektedir. Holmes 1881, *The Common Law*, Little Brown, Boston.

8 Milavonavic 2003.

9 Vago 2006, *Law and Society*, Prentice Hall, New Jersey.

10 Hukuki gerçekçilik hareketinin en belirgin takipçisi 1970'lerden sonra gelişen Eleştirel Hukuk Çalışmaları hareketidir. Bu hareketin takipçileri hukuki gerçekçiler gibi hukukun ve hukuki karar almanın değerlerden arındırılmış olduğu inancını reddederler. Marksist gelenekten de etkilenen hareket, bu anlamda hukuku hem toplumda var olan iktidar ilişkilerinin bir yansıması hem de bu ilişkilerin sağlamaştırılmasının ve devam ettirilmesinin önemli bir aracı olarak görür. Vago 2006, s. 67-69. Bu bağlamda, özellikle 1960'lardan sonra hukukun gerek bir disiplin olarak gerekse bir anlamlar ve pratikler kümesi olarak siyaset gibi, ekonomi gibi diğer alanlardan bağımsız

erişim akımı hukuki gerçekçiliğin şekilciliğe karşı vermiş olduğu mücadelenin bir uzantısı olarak ortaya çıkar. “Adalete erişim” kavramının özellikle 1960’lardan sonra sıklıkla kullanılan bir kavram olması bu nedenle tesadüf değildir. Dönemin toplumsal ve siyasi çalkantıları, aynı zamanda uyumsuzlukların da çeşitlenmesine neden olmuş ve bu bağlamda geleneksel adalet sisteminin mekanizmaları olan mahkemeler, yapılan başvuruların altından kalkamaz hale gelmiştir. Özellikle ABD’de gözlemlenen bu durum, hem mahkemelere intikal eden uyumsuzluk sayısındaki artışın, hem de hukuk eliyle çözümlenmesi beklenen sorunların çeşitlenmesinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Bir diğer deyişle, mahkemelerin iş yükü, mahkemeye giden dosya sayısının artmasının yanı sıra, 1960’larla özdeşleştirilen yeni kimlikler, yeni değer yargıları, yeni yaşam tarzları sonucunda uyumsuzlukların farklılaşması nedeniyle de artmıştır.¹¹

Bu bakımdan, adalete erişim akımının ortaya çıkışında özellikle yargının işleyişine ilişkin

Hukuki taleplerin çoğalması ve hukuki meselelerin çeşitliliğinin artması sonucunda hukuk sisteminin beklentilere cevap verememesi, adalete erişim akımını ortaya çıkaran toplumsal gelişmelerden yalnızca biridir.

olamayacağına ilişkin görüşler, Hukuk ve Toplum Çalışmaları adı verilen hareketin temelini oluşturmuştur. Hareketin takipçilerini birleştiren ortak duruş, hukukun “yerinde incelenmesi”ne verdikleri önemdir. Hareketin gelişimine ilişkin daha detaylı bir değerlendirme için bkz. Munger 1998, “Mapping law and society”, A. Sarat vd. (der.), *Crossing Boundaries: Traditions and Transformations in Law and Society Research* içinde, Northwestern University Press and American Bar Association, Evanston, s. 21-80. 1960’lardan sonra hukuka farklı yaklaşımların Türkçe kısa bir değerlendirmesi için bkz. Jahic, Galma ve Seda Kalem, 2009, “Vatandaşın Gözünden Mahkemeler: Katılım, Tutumlar ve Güven”, S. Kalem, S. (der.), *Adalet Gözet: Yargı Sistemi Üzerine Bir İnceleme* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

11 Kalem 2010, *Contested meanings-Imagined Practices: Law at the Intersection of Mediation and Legal Profession; A Socio-Legal Study of the Juridical Field in Turkey*, yayımlanmamış doktora tezi, The New School.

aksaklıkların ve bu aksaklıkların hukuk sisteminin yararlanıcılarında yarattığı hayal kırıklıklarının rol oynadığını söylemek mümkündür. Ancak, hukuki taleplerin çoğalması ve hukuki meselelerin çeşitliliğinin artması sonucunda hukuk sisteminin beklentilere cevap verememesi, adalete erişim akımını ortaya çıkaran toplumsal gelişmelerden yalnızca biridir. Bu noktada klasik adalete erişim teorilerine dönmek, akımın gelişimini ve prensiplerinin dönüşümünü anlamak bakımından önemlidir. Adalete erişim, hem bir kavram hem de bir akım olarak ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren farklılıklar göstermiş olsa da, klasik adalete erişim teorilerinin kavramın bugünkü kullanımları üzerinde hâlâ ciddi etkileri olduğu gözlemlenebilir. Bu etkilerden ilki, adalete erişim ile sosyal devlet ilkesi arasında kurulan ilişkidir. Bu anlayış, adalete erişimi, hakların eşit ve etkin bir şekilde dağıtılması ve kullanılmasıyla birlikte tahayyül eder. Buna göre, hukuka adalete erişim perspektifinden yaklaşmak, sadece “sistemin girdileri” olan hakların ve yetkilerin “soyut bir şekilde ilan edilmesi”ne değil, aynı zamanda “sistemin çıktıları”na da odaklanmayı gerektirir. Burada sistemin çıktılarında kasıt, bu hakların dağıtıldığı vatandaşların bu haklardan etkin şekilde faydalanmasıdır.¹² Bu nedenle, hakların herkes tarafından aynı etkinlikte kullanılmamasının gerisinde yatan sebepler, hukuk sisteminin kendi yetersizliklerinin ötesinde aranmaktadır.

Cappelletti ve Garth, yaklaşık otuz yıl önce, adalete erişim ile sosyal devlet ilkesi arasındaki bu ilişkiyi ABD’deki gelişmeler ışığında üç “dalga” üzerinden açıklamışlardır. Bu dalgaların ilki, 1965 yılında ABD’de başlatılan ve yoksullara hukuki hizmet götüren kurumların iyileştirilmesini öngören bir “mahalle hukuk bürosu programı” (*neighborhood law firm program*) içermektedir. Diğer taraftan, ikinci dalga, hukuki temsili yoksullardan öteye taşımış ve çevreciler ya da tüketiciler gibi farklı çıkar

12 Macdonald 2003, “Access to Justice in 2003-Scope, Scale, Ambitions”, Foundation Paper, Law Society of Upper Canada, < http://www.lsuc.on.ca/media/convjune03_access.pdf>.

gruplarına yaymıştır. 1970'lerdeki üçüncü dalgada ise, hukuki temsil mekanizmaları hareketin içindeki merkezi yerini kaybetmiş ve uyuşmazlık çözme mekanizmaları genel olarak ilgi görmeye başlamıştır. Yine bu dönemde, mahkemelere ve adli işlemlere alternatif olabilecek, daha az resmi mekanizmalar gündeme gelmiş ve bu alternatifler adalete erişim sürecinin önemli unsurları olarak değerlendirilmiştir.¹³ Genel olarak "sosyal devletlerde yoksulların, tüketicilerin ve benzer dezavantajlı veya örgütsüz grupların haklarının yakın dönemlerde hızla çoğaldığını, bu hakların etkinliğine ve uygulanabilirliğine ilişkin kaygıların ortaya çıktığını, mahkemelere ve diğer uyuşmazlık idaresi¹⁴ mekanizmalarına erişimin artırılması için siyasi ve anayasal eşitlik prensibinin uygulandığını" belirten yazarlar, bu nedenle ABD'deki gelişmelerin diğer sosyal devletlerde de kronolojik olarak bire bir aynı çizgiyi takip etmesini beklemek mümkün olmasa da, dalga benzetmesini tanımlayan analizin tüm sosyal devletlerin adalete erişimle ilişkisini anlamlandırmakta faydalı olacağını iddia ederler.¹⁵

13 Cappelletti 1981, *Access to Justice and the Welfare State*, European University Institute, Florence.

14 "Uyuşmazlık idaresi" kavramının orijinali "dispute processing"dir. Burada İngilizce "processing" kelimesinin Türkçe karşılığı olarak "idare" kelimesini kullanmak, yazarın çeviri girişimden öteye gitmemektedir. Ancak burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus, Türkçe literatüre de "uyuşmazlık çözümü" olarak yerleşen "dispute resolution" kavramı yerine uyuşmazlıkların çözümünden ziyade idare edilmesini veya yönetilmesini öngören "processing" kavramının kullanılmasıdır. Bu bağlamda yabancı literatürde "idare" kavramına tekabül edebilecek "processing" veya "management" gibi farklı kavramların yanı sıra, doğrudan uyuşmazlıkların çıktıklarına odaklanan "outcome" (netice/çıktı) kavramına da rastlanmaktadır. Sırasıyla bkz. Cartwright, Bliss, Marc Galanter ve Robert Kidder 1974, "Introduction: Litigation and Dispute Processing", *Law & Society Review*, 9(1), s. 5-7; Merry 1979, "Going to Court: Strategies of Dispute Management in an American Urban Neighborhood", *Law & Society Review*, 13(4), s. 891-925; Abel 1974, "A Comparative Theory of Dispute Institutions in Society", *Law & Society Review*, 8(1), s. 217-347.

15 Cappelletti 1981.

Bu çerçevede, 1999 yılında Finlandiya'nın Tampere şehrinde gerçekleştirilen Avrupa Konseyi toplantısı, adalete erişim kavramının akademik bir çalışma alanı olmanın ötesinde bir sosyal politika olarak da üye devletler arasında tartışılmaya başlanması bağlamında bir dönemeci temsil eder. Aslında bu tarihten önce ABD dışında bu alanda atılan belki de en önemli adım, Lord Woolf'un 1996 yılında İngiltere ve Galler için hazırladığı "Adalete Erişim Nihai Raporu"dur ("Access to Justice Final Report"). Hukuk usulündeki ihtiyaçlara dikkat çeken bu rapor, getirdiği öneriler bakımından, İngiltere ve Galler hukukunun son aşırıdaki en önemli hukuk reformu olarak kabul edilmiştir. Rapor, İngiltere ve Galler için her ne kadar tarihi bir öneme sahipse de, uluslararası düzeydeki etkisi sınırlı olduğu için, Tampere toplantısında alınan kararlar dönemeç olarak değerlendirilmiştir.¹⁶ Özellikle Kıta Avrupası devletleri, Anglo-Sakson dünyasındaki adalete erişim çalışmalarını ve siyasalarını geriden takip ettiğinden, Avrupa Konseyi, "Avrupa'da Adalete Daha İyi Erişim" ("Better Access to Justice in Europe") başlığıyla düzenlediği söz konusu toplantının final raporunda, "üye devletlerin adli ve idari sistemleri arasındaki uyumsuzluktan ya da bu sistemlerin karmaşıklık- lıktan dolayı, bireylerin ve işletmelerin haklarını kullanmalarının engellenemeyeceği veya haklarının kullanımı konusunda cesaret- lerinin kırılmayacağı"na işaret eder.¹⁷ Bu noktadan hareketle Konsey, adalete erişimin sağlanması için bilgilendirme kampanyası başlatılmasını ve üye devletlerin adli sistemleri arasındaki işbirliğine işaret eden kullanıcı kılavuzlarının dağıtılmasını öngörür. Konsey aynı zamanda, sınır ötesi anlaşmazlıklarda adli yardım, çok dilli formların kullanımına ilişkin asgari standartların oluşturulması ve alterna-

16 "Access to Justice Final Report" 1996. By the Right Honorable the Lord Woolf; master of the Rolls, Final Report to the Lord Chancellor on the civil justice system in England and Wales, <<http://www.dca.gov.uk/civil/final/index.htm>>.

17 Avrupa Konseyi Tampere Toplantısı Sonuçları 1999. [Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency Conclusions], <http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm>.

Adaletle erişim ile sosyal devlet ilkesi arasındaki ilişkiyi salt resmi hukuk mekanizmalarının yetersizliği üzerinden anlamamak gerekir; çünkü bu ilişki kişilerin toplumsal kaynaklara erişiminde eşitsizliğe neden olan tüm yapısal ve tarihsel engelleri de ima eder.

tif uyumsuzluk çözme mekanizmalarının geliştirilmesi konularında da önerilerde bulunur.¹⁸

Bu gelişmelerde, adaletle erişim ile sosyal devlet ilkesi arasında kurulan ilişkinin, salt resmi hukuk mekanizmalarının yetersizliği üzerinden değil, kişilerin toplumsal kaynaklara erişiminde eşitsizliğe neden olan tüm yapısal ve tarihsel engelleri ortadan kaldırma gereği üzerinden tahayyül edildiğini gözlemlemek mümkündür. Bu nedenledir ki, adaletle erişim ile devletin yükümlülükleri arasında kurulan bu ilişkinin bir başka boyutunu da insan hakları çerçevesi oluşturmaktadır. Örneğin, adaletle erişimin en önemli unsurlarından biri olarak görülen “hukuki güçlenme” (*legal empowerment*) kapsamında öne çıkan konulardan biri olan “hukuki tanınma” (*legal recognition*) konusu, aynı zamanda insan hakları kuramı ve pratiği çerçevesinde de önemli bir rol oynamaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinin elli yılı aşkın bir süre önce 6. Madde’sinde ilan ettiği “herkesin her yerde hukuk önünde insan olarak kabul görme hakkına sahip olduğu” prensibi, tam da bu hususa ilişkindir.¹⁹ Bu çerçevede, insanların hukuk önünde tanınmaları, hukuki bir kimliğe sahip olmalarının sağlanması, sadece devletin vatandaşlarına karşı bir yükümlülüğü olarak değil, bir insan hakları meselesi olarak da adaletle erişimle ilişkilendirilmiştir. Örneğin kimliksizlik sorunu, sadece bir hukuki güçsüz-

lük sorunu olarak görülmemekte, adaletle erişimin engellenmesi bağlamında bir insan hakları sorunu olarak düşünülmektedir.²⁰ Diğer yandan, “insan hakları ihlallerine karşı uygun ve etkin şikâyet mekanizmaları” olarak hizmet veren adli yollara erişim hakkı da, uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde tanımlanmış ve standartları belirlenmiş bir haktır. Bu anlamda, bu yollara başvuruyu engelleyebilecek tüm idari, sosyal, ekonomik ve kültürel engelleri ortadan kaldırmak, hatta bu mekanizmalara erişimi kolaylaştıracak bir kurumsal altyapı oluşturmak, devletlerin yükümlülüğü olarak tanımlanmaktadır.²¹

Adaletle erişimin devletin yükümlülükleri çerçevesinde –bu kapsamda da hakların eşit ve etkin kullanımı bağlamında– değerlendirilmesi, hiç kuşkusuz kavramın hukuk sisteminin işleyişindeki aksaklıklar üzerinden anlamlandırılmasının önemini azaltmamaktadır. Bilakis, klasik adaletle erişim teorilerinin, bu ikisi arasındaki ilişkiye verdikleri önem nedeniyle adaletin sürekli olarak hukuk üzerinden tahayyül edilmesine yol açtıkları iddia edilmektedir.²² Bir diğer deyişle, klasik yaklaşımlarda adaletle erişim akımı çerçevesinde sözü geçen adaletin, hukuk ve hukuk sistemi üzerinden düşünülen bir adalet anlayışı olduğu öne sürülmektedir. Dolayısıyla, adaletle erişim bir taraftan devletin vatandaşlarına karşı yükümlülüklerini eşit ve tarafsız biçimde yerine getirmesini öngörürken, diğer taraftan hukukun ancak “herkese koruma ve fırsat

18 Avrupa Konseyi Tampere Toplantısı Sonuçları 1999.

19 BM Kalkınma Programı 2008b, [United Nations Development Programme (UNDP)], “Making the Law Work for Everyone”, Report of the Commission on Legal Empowerment of the Poor Volume II Working Group Reports, <http://www.unrol.org/doc.aspx?n=making_the_law_work_II.pdf>.

20 BM Kalkınma Programı 2008a, “Making the Law Work for Everyone”, Report of the Commission on Legal Empowerment of the Poor Volume I, <[http://www.undp.org/publications/Making_the_Law_Work_for_Everyone%20\(final%20rpt\).pdf](http://www.undp.org/publications/Making_the_Law_Work_for_Everyone%20(final%20rpt).pdf)>.

21 Amerika Ülkeleri İnsan Hakları Komisyonu 2007 [Inter-American Commission on Human Rights (IACHR)], “Access to Justice as a Guarantee of Economic, Social and Cultural Rights. A Review of the Standards Adopted by the Inter-American System of Human Rights”, OEA/Ser.L/V/II.129, <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/477e3do62.html>>.

22 Sandefur 2009, “Access to Justice: Classical Approaches and New Directions”, ed. R. Sandefur, *Access to Justice. Sociology of Crime, Law and Deviance* içinde, cilt 12.

eşitliği sağladığına ve adil ve tarafsız bir süreci garantilediğine²³ inanılırsa adaletin temelini oluşturabileceği inancından yola çıkarak, adaleti hukuk üzerinden tanımlama eğilimi göstermektedir.²⁴ Bu şekilde adli yardım, adil yargılanma hakkı, hukuki ihtiyaçlar, adli masraflar ve süreler gibi konular, sıklıkla adalete erişim meseleleri olarak gündeme getirilmiştir. Adaleti hukuk üzerinden, dolayısıyla adalete erişimi hukuk sisteminin işleyişi üzerinden değerlendirmek, belki de klasik teorilerin günümüz yaklaşımları üzerindeki en belirgin etkisidir. Bu bağlamda, adalete erişimin sıklıkla adli hizmetlerin kalitesi ve erişilebilirliği üzerinden düşünüldüğünü gözlemlemek mümkündür.²⁵ Adli mekanizmaların sadece yararlanıcıları için erişilebilir ve kullanılabilir olmasının yanı sıra, adli hizmetlerin kalitesinin de kullanıcıların memnuniyetini sağlayacak kadar yüksek olması gerektiği öne sürülmektedir. Bu noktada, adli masraflar, işlemlerin süresi ve hızı, süreç boyunca kullanılan dil ve kararların uygulanabilirliği, sistemin işleyişine ilişkin değerlendirmelerde öne çıkan meseleler olmuştur.

23 Klasik teorilerin günümüz yaklaşımları ve çalışmaları üzerindeki etkisini burada gözlemlemek mümkündür. BM Kalkınma Programı'na bağlı görev yapan Yoksulların Hukuki Güçlendirilmesi Komisyonu'nun (Commission on Legal Empowerment of the Poor) 2008 yılında yayımladığı "Making the Law Work for Everyone" isimli raporda tam da hukukun toplumun farklı kesimlerine erişilebilirlik ve hakların kullanımı anlamında eşit davranmaması durumunda, adalete erişimin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır. BM Kalkınma Programı 2008a, s. 61.

24 Örneğin sosyal haklar alanında adalete erişimi etkileyebilecek meselelerin başında kişilerin mahkemelere erişimindeki ekonomik veya maddi engellerin geldiği iddia edilmektedir. Bu çerçevede, devlet bu engelleri ortadan kaldırmak ve kişilerin mahkemede haklarını etkin bir şekilde kullanmalarını sağlamakla yükümlü kabul edilmektedir.

25 Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu [European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)], "Access to Justice in Europe", CEPEJ Studies No: 9, <<https://wcd.coe.int/wcd/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1702042&SecMode=1&DocId=1657228&Usage=2>>.

Adli yardım, tüm bu konular arasında, gerek klasik yaklaşımlar gerekse günümüz adalete erişim çalışmaları çerçevesinde en önemli meselelerden biri olmuştur.²⁶ Örneğin, BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin (United Nations Office on Drugs and Crime – UNODC), adalete erişim başlığı altında özellikle hukuki savunma ve destek konularını ele aldığı raporu, adalete erişim bağlamında bu hizmetlerin erişilebilirliğinin ve kalitesinin ne derece önemli olduğunu gözler önüne sermiştir. Avrupa Konseyi de, üye devletler arasında adli yardıma ilişkin asgari standartların oluşturulması konusunda tavsiyelerde bulunmuş; ayrıca Avrupa Komisyonu'yla beraber, 11 Avrupa dilinde ve 44 Avrupa devletinde adli yardıma ilişkin pratik bilgiler sunan "adli yardım bilgilendirme kâğıtları" geliştirilmesine karar vermiştir.²⁷ Bazı araştırmacıların, adalete erişim akımının ortaya çıkışında yoksulların avukatlık hizmetlerine erişimlerinin sağlanması fikrinin yattığını öne sürmeleri de, adli yardım meselesinin akım içerisindeki hayati rolüne işaret etmektedir. Örneğin, adalete erişim çalışmalarının önemli isimlerinden biri olan Deborah L. Rhode, *Access to Justice* [Adalet Erişim] isimli kitabında, Amerikan adalet sisteminin en önemli hukuki prensiplerinden biri olan "hukuk önünde eşitlik ilkesinin", aynı zamanda sistemin pratikte işleyişindeki aksaklıklardan dolayı en sık ihlal edilen ilke olduğu tespitinden yola çıkar.²⁸ Bu bağlamda, "demokratik süreçlerin meşruiyeti" için bir şart olarak görülen bu ilkenin, hukukun gündelik hayattaki eşitsiz ve taraflı uygulamaları

26 Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu 2008, "European Judicial Systems", Edition 2008 (2006 verileri): Efficiency and Quality of Justice, CEPEJ Studies No: 11, <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/default_en.asp>.

27 Bu kâğıtların tanıtımı, 2004 yılında Brüksel'de gerçekleştirilen "Bireyler için Adaletle Daha İyi Erişime Doğru" başlıklı konferansta yapılmıştır. Kişilere kendi ülkelerindeki adli yardım sistemi konusunda kolay anlaşabilecek pratik bilgiler sunmak amacıyla olan bu kâğıtlar, üye devletlere gönderilen ve bu ülkelerdeki adli yardım sistemine ilişkin sorular içeren bir anketle resmi kurumlar tarafından verilen cevaplar ışığında hazırlanmıştır.

28 Rhode 2004, *Access to Justice*, Oxford University Press, NY.

neticesinde yara aldığı ve bunun da en önemli göstergelerinden birinin insanların özellikle hukuk yargılaması sürecinde hukuki desteğe (*legal assistance*) erişim konusunda yaşadıkları güçlükler olduğunu iddia eder.²⁹ Rhode, aynı zamanda küresel olarak hukukun giderek daha fazla alanı kontrol etme eğilimi gösterdiğini ve bu durumla bağlantılı olarak hukuki hizmetlere etkin, kolay ve hızlı erişimin öneminin gitgide arttığını öne sürer. Rhode'un bu tezi, Lawrence M. Friedman'ın geliştirdiği "topyekûn adalet" (*total justice*) teziyle de bağlantılıdır. Friedman, hukukun toplumsal hayatın daha fazla alanını kontrol etmeye başlamasıyla beraber, toplumlarda genel bir adalet beklentisinin ortaya çıktığını iddia eder. Bu genel adalet beklentisi, zararların hukuk eliyle tazmin edilmesine ilişkin beklentilerle birleştiği zaman, ortaya bir "topyekûn adalet" talebinin çıktığını söyler.³⁰

Adli yardım faaliyetlerinin etkin bir şekilde işlenmesini adalete erişimin bir gereği olarak değerlendirmek, hukuk önünde eşitlik prensibinin bir uzantısıdır.

Adalete erişim akımının ortaya çıktığı liberal demokratik bağlamlar göz önünde bulundurulduğunda, adli yardım faaliyetlerinin etkin bir şekilde işlenmesini adalete erişimin bir gereği olarak değerlendirmenin, hukuk önünde eşitlik prensibinin bir uzantısı olduğunu görmek mümkündür. Hal böyle olunca, bu eşitlik prensibinin ve beraberinde adil yargılanma ilkesinin, adli yardım hizmetlerine etkin ve kolay erişimin sağlanmasının yanı sıra başka yollarla da garanti altına alınması, adalete erişime daha bütünsel yaklaşmak adına önem teşkil etmektedir. Sözelimi, mahkeme önünde kendi kendilerini temsil etmeyi seçen ya da buna zorlanan kişilerin de adil yargılanma

29 Rhode bu çerçevede, bazı hukuk yargılamalarında boşanma gibi acil olarak görülmeyen durumlarda, yoksul kişilerin bir avukatın yardımından faydalanmak için 2 yıldan daha uzun süreler beklemek durumunda kaldıklarını belirtir. Rhode 2004, s. 13.

30 Friedman 1985, *Total Justice*, Russell Sage Foundation, New York.

koşullarının sağlanmasının, adalete erişim kapsamında en az adli yardım hizmetine erişim kadar önem taşıdığı iddia edilmiştir.³¹ Buradaki temel düşünce, "kendisine karşı yapılan suçlamanın doğasından ve sebebinden haberdar edilmesi gereken kişinin avukat değil, suçlanan kişinin kendisi olduğu"dur; bu anlamda da, "savunmanın başarılı olmaması durumunda sonuçlarına katlanacak kişinin kendisi olmasından dolayı, savunma hakkının doğrudan suçlanan kişinin kendisine tanındığı" ileri sürülmüştür.³² Bu tartışmalarda öne çıkan husus, savunma hakkının ve dolayısıyla adalete erişimin, ekonomik zorluklar, hukuk sisteminin karmaşıklığı ve caydırıcılığı, hukuk dilinin anlaşılabilirliği, adli sürecin işleyişine ilişkin bilgi eksikliği ve/veya kişilerin adliyelere buldukları yer itibarıyla ulaşamamaları gibi nedenlerle engellenmemesi gerektiğidir.

Bu çerçevede, klasik adalete erişim yaklaşımlarının sosyal devlet prensiplerine ve adaletin hukukla arasındaki neredeyse organik bağa verdikleri önemin, günümüz tartışmalarında da hâlâ belirleyici rol oynadığı görülmektedir.³³

31 Owen, Charles L., Ronald W. Staudt ve Edward B. Pedwell 2002, *Access to Justice: Meeting the Needs of Self-Represented Litigants*, Pearson Custom Publishing, Boston. Örneğin Deborah L. Rhode, son çeyrek yüzyılda ABD'de kendi kendilerini temsil eden insan sayısında artış olmasına rağmen, bu kişiler için temsil sürecini kolaylaştıracak mekanizmaların (bilgilendirici formlar, etkileşimli bilgisayar programları vb.) gelişimine ve yaygınlaşmasına esas köstek olanların, "avukatsız hukuka erişim" fikrine direnen avukatlar olduklarını iddia eder. Rhode 2004, s. 14.

32 Tırnak içerisindeki alıntılardan ilki, ABD Anayasası'nın ceza yargılamasına ilişkin hakları düzenleyen Altıncı Düzenlemesi'ndendir. İkinci alıntı ise, kendi kendini temsil hakkının Düzenleme'de açıkça belirtilmemiş olsa da genel yapısı içerisinde ima edildiğini, bu nedenle de bu hakkın kişilere tanındığını ileri süren bir yorumdur. Owen vd., 2002, s. 15.

33 Bkz. BM Kalkınma Programı 2004; Rubinson 2004-2005, "A Theory of Access to Justice", *The Journal of the Legal Profession*, The University of Alabama School of Law, cilt 29; BM Kalkınma Programı 2008a. Adalete erişim akımının sosyal devlet prensibiyle olan ilişkisinin Türkiye değerlendirmesi için bkz. Özbek 2006, "Sosyal Devletin Gereği: Adalete Erişim", *Legal Medeni Usul, İcra ve İflas Hukuku Dergisi* (MİHDER) 2006/2, s. 907-927. Makaleye aynı zamanda http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_804.htm adresinden de erişilebilir.

Diğer taraftan, günümüz adalete erişim yaklaşımlarının klasik yaklaşımların ötesine geçtiğini, böylelikle adalete erişim kavramının içeriğini genişlettiğini de göz ardı etmemek gerekir. Adli yardım, adli sürecin masrafları, süresi ve hızı, mahkemelerde kullanılan dilin anlaşılabilirliği, alternatif uyuşmazlık çözümleri gibi konular,³⁴ günümüzde adalete erişim akımını tanımlayan temel meseleler olarak algılanmakta ve geliştirilen siyasalar çoğu zaman bu meselelerden hareket etmektedir. Örneğin, Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu (European Commission for the Efficiency of Justice – CEPEJ), adalete erişimi “adli hizmetlerin erişilebilirliğini ve etkinliğini etkileyen tüm hukuki ve organizasyonel etmenler” olarak tanımladıktan sonra, etkinliğin ilk unsurunu masraflar, ikinci unsurunu ise fayda olarak belirler. Devamında ise “adalete erişimin sosyal etkinliği” başlığı altında, üye devletlerin ve mahkemelerin adli sürecin gerek masraflar, gerek süre, gerek işleyiş, gerekse anlaşılabilirlik bakımından adalete erişimi sekteye uğratmaması adına üzerlerine düşen sorumlulukları detaylı şekilde açıklar.³⁵ Benzer şekilde, Amerika Ülkeleri İnsan Hakları Komisyonu (Inter-American Commission on Human Rights – IACHR), hazırladığı raporda adalete erişimi dört temel mesele üzerinden ele alır: mahkemelere erişimi sağlamak için ekonomik engelleri kaldırma zorunluluğu; sosyal hakları ilgilendiren idari işlemlerde adil yargılanma hakkı; sosyal hakları ilgilendiren adli işlemlerde adil yargılanma hakkı; bireysel ve kolektif sosyal hakların etkin hukuki korunması. Bu şekilde, sosyal haklar alanında

34 Alternatif Uyuşmazlık Çözümü fikri, temelde yargı kurumlarının ve diğer uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının erişilebilirliğini artırmak üzerine gelişen belirli bir siyasi felsefenin sonucu olarak düşünülmektedir. Toplumların uyuşmazlıkları çözmek için kullandıkları çok çeşitli yöntemler her zaman var olmuştur. Bu nedenle, hareketin yeniliği bu alternatifleri ortaya çıkarmaktan ziyade, bu alternatiflerin hukuk sistemiyle olan ilişkisini geliştirmek ve insanların bu mekanizmalara yönelmesinin gerisinde adalete erişimde yaşadıkları sıkıntıları ortadan kaldırmayı hedefleyen yeni bir siyasi felsefenin yattığını göstermek olmuştur. (Özbek 2009, *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*, Yetkin Yayınları, Ankara).

35 Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu, “Access to Justice in Europe”.

Adli yardım, adli sürecin masrafları, süresi ve hızı, mahkemelerde kullanılan dilin anlaşılabilirliği, alternatif uyuşmazlık çözümleri gibi konular, günümüzde adalete erişim akımını tanımlayan temel meseleler olarak algılanmaktadır.

adalete erişimi engelleyen ilk meselenin, mahkemelere eşit ve etkin şekilde erişimi engelleyen ekonomik veya maddi sıkıntılar olduğu iddia edilir.³⁶

Ancak, günümüz çalışmalarının belki de en ayırt edici özelliği, halkın kendi yaşamında hukuku nasıl algıladığına ve hukuk sistemiyle ne gibi deneyimler yaşadığına dair artan ilgidir.³⁷ Bu ilgi kimi zaman adalete erişimi bir prensip meselesi olmanın ötesinde toplumda az bulunur bir mal olarak görmeyi de içerir. Bu bakış açısında, kaynakların kısıtlı olmasından ötürü devlet müdahalesi öngörülmekte, bu nedenle de adalete erişim konusunda önceliklerin belirlenmesinin önemi vurgulanmaktadır. “Talep odaklı” veya “güçlendirme” perspektifi olarak adlandırılan bu yaklaşımda, halkın hukuki ihtiyaçları, kaynakların nasıl dağıtılacağına

36 Amerika Ülkeleri İnsan Hakları Komisyonu 2007.

37 Sandefur 2009. Bu ilgi zaman zaman halkın hukukla olan ilişkisinin ve dolayısıyla hukuktan beklentilerinin artmış olmasına da bağlanmaktadır: Friedman, 1985. Halkın hukuki ihtiyaçlarını ve taleplerini anlamaya yönelik çalışmalar için bkz. Genn 1999, *Paths to Justice: What People Do and Think About Going to Law*, Hart Publishing, Oregon; “Priorities for the Justice System: Responding to the Most Urgent Legal Problems of Individuals”. Tisco Working Paper Series On Civil Law And Conflict Resolution Systems. No. 001/2008, 5 Şubat 2008; National Center for State Courts (NCSC) 1999, “How the Public Views the State Courts”, National Conference On Public Trust and Confidence in the Justice System isimli konferansta sunulan ulusal anket, Washington, DC, 14 Mayıs 1999; Zemans 1991, “In the Eye of the Beholder: The Relationship between the Public and the Courts”, *The Justice System Journal*, Cilt 15, Sayı 2.; Merry, Sally Engle ve Susan S. Silbey 1983, “What do Plaintiffs Want? Reexamining the Concept of Dispute”, Law and Society Association Yıllık Toplantısı, Denver, Colorado; Singer, Lawrence ve Suzanne Cooper, 2008, “Inform, Persuade and Remind: An Evaluation of a Project to Improve Public Confidence in the Criminal Justice System”, Ministry of Justice Research Series 15/08., UK.; “Oregon State Courts User Survey”, Oregon Supreme Court/Oregon State Bar Task Force On Access To State Courts For Persons With Disabilities.

Adalete erişime “talep odaklı” veya “güçlendirme” perspektifiyle bakan yaklaşımlarda kaynakların kısıtlı olmasından ötürü devlet müdahalesi öngörülmekte ve adalete erişim konusunda önceliklerin belirlenmesinin önemi vurgulanmaktadır.

ğına ilişkin kararların alınmasında yol gösterici olacak kriterlerin başında gelmektedir.³⁸ Bu yaklaşımların temel tezi, adalete erişim adına yapılan iyileştirmelerin çoğu zaman hukuk sistemi çerçevesinde düşünüldüğü, bu nedenle de sistemin kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılama noktasında uygun ya da yeterli olup olmadıklarının önemsenmediğidir. Yani, sistemde yapılan iyileştirmelerin, kullanıcıların hukuki ihtiyaçlarını karşılamaya ne derece hizmet edeceği üzerinde durulmamaktadır. Yararlanıcılarının gözünden hukuka bakmak, aslında 1970’lerde yapısalcılığa karşı her alanda başlatılan genel mücadelenin bir uzantısı olarak da düşünülebilir. Döneme damgasını vuran ruh halinin belki de en iyi tezahürü, yapısal ve kurumsal araştırmalar konusundaki genel tatminsizliktir. Hukuk ve toplum araştırmacıları için bu tatminsizlik, hukukun kurumsal düzlemde incelenmesine karşı geliştirilen bir muhalefet anlamına geliyordu. Bu nedenle bu alandaki çalışmalar, önce hukukun yapısal analizlerinden hukukun bir ideoloji olarak nasıl varlık bulduğuna doğru yönelmiş; daha yakın zamanlarda ise hukukun “bilincin ve deneyimin” bir unsuru olarak nasıl düşünülebileceğine odaklanmıştır.³⁹ Hukukun kullanıcıları tarafından nasıl anlaşıldığını, nasıl anlamlandırıldığını anlamaya yönelik artan bu ilgi, adalete erişim akımı çerçevesinde de özellikle insanların hukuki problemlerini ve ihtiyaçlarını tespit etmek anlamında önemli görülmektedir. Aynı zamanda, hukuk sisteminin daha hesap verebilir duruma getirilmesine dair taleplerin de arttığı ve bu durumda sisteme yapılan yatırımların denetlenmesinin gitgide önem kazandığı öne sürülmektedir.⁴⁰

38 “Priorities for the Justice System”, 5 Şubat 2008.

39 Seron, Carroll ve Frank Munger 1996, “Law and inequality: Race, gender... and, of course, class”, *Annual Review of Sociology*, cilt 22, s. 187.

40 “Priorities for the Justice System”, 5 Şubat 2008.

Bu denetlemeler, sistemin kullanıcılarının taleplerinin ve ihtiyaçlarının bu yatırımlar dahilinde ne derece dikkate alındığını da ortaya çıkaracaktır. Diğer taraftan, adalete erişimi yararlanıcıların görüşleri ve beklentileri üzerinden düşünmek, bu denetlemelerin yapılmasına ilişkin kuralların ve kriterlerin belirlenmesi meselesini –bir diğer deyişle– adalete erişimin nasıl ölçüleceği meselesini– de gündeme getirecektir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda, özellikle mahkemelerin halka sunduğu hizmetin kalitesini ve bu hizmetin halkın beklentilerini/ihtiyaçlarını ne derece karşılayabildiğini tespit etmeye yönelik performans kriterleri geliştirilmesinin ve bunlar üzerinden düzenli ölçümler yapmanın önemine işaret edilir.⁴¹

Şu ana kadar yapılan değerlendirmeler ve literatüre genel bir bakış, adalete erişimin tam olarak ne anlama geldiği veya hangi alanları kapsadığı konusunda ortak bir yanıtı ulaşılmadığını göstermektedir. Bu noktada asıl önemli olan, belki de kavramın karmaşıklığının ortaya çıkmış olmasıdır: Adalete erişim, zaman zaman bir sosyal politika olarak ele alınmaktayken, zaman zaman bir akademik çalışma alanı olarak değerlendirilmekte; bazen bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkarken, bazen de siyasi ve hukuki bir mücadele alanı olarak görülebilmektedir.⁴² Bu durum, bazı çalışmalarda adalete erişim meselelerinin

41 Bkz. “How to Assess Quality in the Courts: Quality benchmarks for Adjudication are a means for the improvement of the activity of the courts”, *The Quality Project of the Courts in the Jurisdiction of the Court of Appeal of Rovaniemi, Finlandiya*, <<http://www.courtexcellence.com/pdf/qualitybenchmarksfinland.pdf>>; Barendrecht vd. 2006, “How to Measure the Price and Quality of Access to Justice?”, <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=949209>; “Measuring the Costs and Quality of Paths to Justice: Contours of a Methodology”, Tisco Working Paper Series on Civil Law and Conflict Resolution Systems. No. 004/2008. Month 06, 2008, Version: 1.0.; “Quality in the Legal Services Industry: A Scoping Study”, Ağustos 2005, Department for Constitutional Affairs, Birleşik Krallık; “Methodological Challenges in Measuring Cost and Quality of Access to Justice”, Tisco Working Paper Series On Civil Law And Conflict Resolution Systems. No. 004/2008. Month 06, 2008, Version: 1.0.

42 Sandefur 2009.

yıllar içerisinde değişiklik göstermesi üzerinden açıklanmıştır. Raporun başında, 1960'ların toplumsal çalkantıları sonucunda kişiler arasındaki uyumsuzlukların hem çeşitlendiğine hem de sayıca arttığına, mahkemelerin bu uyumsuzluklarla başa çıkmakta zorlanmaya başladıklarına değinmiştik. İlerleyen dönemlerde de, toplumsal yaşamların gitgide karmaşıklaşması, nüfusların gitgide heterojenleşmesi, küreselleşmenin etkileri ve/veya insan ilişkilerindeki değişimler nedeniyle kişiler arasındaki uyumsuzluklarda dönüşümler olduğu, bu uyumsuzluklar için her zaman resmi çözüm mekanizmalarına başvurulmadığı, veya başvurulduğu zamanlarda bu mekanizmaların etkin şekilde işlemeyebildiği gözlenmiştir.⁴³ Ayrıca, hukukun gitgide daha fazla alanı kontrol etmeye başlamasından, gündelik hayatın gitgide hukukileşmesinden de bahsedilmektedir.⁴⁴ Bu nedenle, hukuk sisteminin artan talepleri karşılayamamasından, hatta devletin tüm hukuki taleplere resmi hukuk mekanizmaları dahilinde cevap vermesinin imkânsız olmasından hareketle, adalete erişimin bu şekilde de engellenebildiği öne sürülmüştür. İleri demokrasilerde bile hukukun ve hukuk mekanizmalarının herkes için eşit derecede erişilebilir, kullanılabilir ve etkin bir araç olmasını sağlamanın imkânsızlığına değinilmiştir. Hukuki ihtiyaçlara ilişkin çalışmalarda, adalete erişimin hukuk üzerinden sağlanmasındaki eksikliklerin yarattığı hayal kırıklıkları ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Bir diğer deyişle, adalete erişimin gitgide daha fazla alanı içine aldığı görülmektedir: bazen “devlet kökenli bir hukuk hizmeti programına ulaşmak” anlamına gelirken,⁴⁶ bazen mahkemede kendinizi ana dilinizde ifade edebilme hakkınız olarak algılanmakta; zaman zaman hukuki bilgiye kolaylıkla ve masrafsız erişebilmeyi gerekli kılarken, zaman zaman uyumsuzlukları

mahkeme dışında çözmeye aracılık edecek kişilere ulaşmak anlamına gelmektedir.

Her şekilde, adalete erişim –bir kavram, bir politika, bir hak, bir çalışma alanı, bir toplumsal hareket ve/veya bir ideal olarak– gerek teorik gerekse de pratik çalışmaları etkileyen en önemli akımlardan biri olarak varlığını sürdürmektedir. Hem hukuk camiasının, hem sosyal bilimcilerin ve çalışmacıların, hem sivil toplum kuruluşlarının, hem de siyasi aktörlerin adalete erişime kendi gündemleri dahilinde sıklıkla referansta bulduklarını gözlemek mümkündür. Bu ilgi, daha önce de bahsedildiği üzere, Anglo-Sakson dünyasında doğmuş olmasına rağmen gerek Kıta Avrupası'na gerekse özellikle Latin Amerika gibi diğer coğrafyalara da hızla yayılmıştır. Türkiye’de bu akıma referans veren tartışmalar görece yakın bir tarihte başlamış gibi görünmektedir.

Adalete erişim –bir kavram, bir politika, bir hak, bir çalışma alanı, bir toplumsal hareket ve/veya bir ideal olarak– gerek teorik gerekse de pratik çalışmaları etkileyen en önemli akımlardan biridir.

Sosyolog Dicle Koğacioğlu, özellikle toplumun farklı kesimlerinin hukuka erişiminin sağlanması anlamında adalete erişim meselesinin daha önceden de belli söylemler ve kurumlar üzerinden var olduğunu belirtir; ancak, bu çabaların “adalete erişim”den ziyade, “adli yardım”, “kişisel yetenekler” veya “toplumsal gelişim düzeyi” gibi daha genel başlıklar üzerinden tartışıldığına işaret eder. Bu noktada Koğacioğlu, adalete erişim meselesinin Türkiye’de gitgide artan bir şekilde “bir mesleki aktivite dalı, bir kamu hizmeti, bir yurttaşlık görevi, Türkiye’de hukukun üstünlüğünün var olduğunun en temel kıstaslarından biri ya da ticari bir faaliyet alanı” olarak algılandığı tespitini yapar.⁴⁷ Bu bağlamda, hem özellikle hukuki desteğe erişim üzerinden

43 Macdonald 2003.

44 Kagan 1995, “What Socio-Legal Scholars Should Do When There is Too Much Law to Study”, *Journal of Law and Society*, Special Issue Socio-Legal Studies 22(1).

45 Genn 1999. Çalışmanın sonuçlarına ilişkin özet bilgi için bkz. <http://www.dca.gov.uk/laid/socex/o4.htm>.

46 Moon 2005, Özbek, 2006 içinde.

47 Koğacioğlu 2007, “Bourdieu and Reform in the Juridical Field”, *Pierre Bourdieu: Sosyal Bilimlerde Açılımlar Konferansı*, İstanbul.

meseleye yaklaşan hukuk teorisyenlerinin, hem bu başlık altında projeler geliştiren sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin, hem de bu konularda raporlar hazırlamaya ve

siyasalar geliştirmeye başlayan siyasi iradenin söylemlerinde ve pratiklerinde “adalete erişim”den giderek daha sık bahsedildiğini gözlemlemek mümkündür.

Türkiye’de Adalete Erişim: Durum Değerlendirmesi

Türkiye’nin 2003 yılı Ulusal Programı’nın “Adalet ve İçişleri” başlığı altında yer alan 24.13 sayılı Öncelik, “Tüm Vatandaşların Adalete Erişiminin Sağlanması ve Bunun İçin Adli Yardım Sisteminin Geliştirilmesine Devam Edilmesi” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸ Bu Öncelik kapsamında, AB’nin adalete erişim adı altındaki çeşitli faaliyetlerine⁴⁹ gönderme yapılmakta ve bu ve benzer faaliyetlerin, 58. Hükümetin Acil Eylem Planı’nın “Demokratikleşme ve Hukuk Reformu” başlığı çerçevesinde değerlendirildiği ifade edilmektedir.⁵⁰ Adalete erişim meselesinin, siyasi öncelikler bağlamında geçmiş dönemlere oranla daha görünür bir konuma geldiğini iddia etmek mümkün olsa da,⁵¹ meselenin uygulamada nasıl tezahür

Türkiye’de adalete erişimin, siyasi öncelikler bağlamında geçmiş dönemlere oranla daha görünür hale geldiği söylenebilir ancak uygulamaya bakıldığında, yasal düzenlemelerin ve siyasi planlamaların bunu her zaman yansıtmadığı görülüyor.

ettiğine bakıldığı zaman, yasal düzenlemelerin ve/veya siyasi planlamaların gerçek hayatta her zaman karşılık bulmadığı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye Cumhuriyeti devletinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi karnesi de, adalete erişim alanında uygunsuz koşullar ve sistematik ihlallerle dolu bir yakın tarihe işaret etmektedir. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) verilerine göre, 1959 ve 2009 yılları arasında Türkiye, aleyhinde en çok karar verilen devlet durumundadır.⁵² Aleyhine verilen kararlarda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) en az bir maddesini ihlal ettiği tespit edilen

Ulusal Eylem Planları’nın bu meseleye ilişkin yaklaşımları bakımından nasıl farklılaştıklarını ve bu farklılıkların sebeplerinin neler olduğunu incelemek ayrıca önem taşımaktadır ve bu nedenle başka bir çalışmada ayrıca ele alınması gerekmektedir.

48 Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2003 yılı Ulusal Programı, <http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/doc/IV-24.doc>.

49 Öncelikli olarak “bilgilendirme kampanyaları ve adalete erişim için kullanıcı rehberlerinin basımı, hukukî konularda bir bilgi sistemi ve yargı ağı kurulması, adli yardımın asgarî standartlarına dair çalışmalar yapılması, nizasız davalar ve nafaka davaları gibi bazı hukuk davaları için ortak usul kurallarının tespiti, alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının teşviki, çok dilli standart dava dilekçeleri hazırlanması, mağdurların korunması için asgarî standartların tespiti” konularına referansta bulunmaktadır. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2003 yılı Ulusal Programı.

50 Bkz. Ek I.

51 2008 yılı Ulusal Programı’nda ise bu genel başlık iki başlığa dönüştürülmüş ve Yargı ve Temel Haklar tek başına bir yükümlülük tanımı haline getirilmiştir. 2008 programındaki ikinci başlık ise Adalet, Özgürlük ve Güvenlik konulu fasıldır. Ancak 2003 Programı’nın aksine, 2008 yılı Ulusal Programı’nda adalete erişim konusu yalnızca Adalet, Özgürlük ve Güvenlik konulu fasıl altında, insan ticareti mağduriyetlerine ilişkin olarak yer almaktadır. Adli yardım ise iki fasılda da yer almamaktadır. Bu çerçevede, 2003 ve 2008 yılları

52 1 Ocak 2010 itibarıyla 2295 karar. “50 Years of Activity: The European Court of Human Rights Some Facts and Figures”, <<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/ACD46A0F-615A-48B9-89D6-8480AFCC29FD/o/FactsAndFiguresENAvril2010.pdf>>. T.C. devletinin 2009 yılına kadar olan veriler çerçevesinde hazırlanmış daha detaylı istatistikleri için bkz. European Court of Human Rights, Statistics for Turkey, 1 Ocak 2009, <<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/38AF6006-60BE-49A5-8C61-F56E1C947882/o/Turkey.pdf>>.

Kurumsal altyapının imkân(sızlık)ları, bütçenin elverişliliği, organizasyonel kültür ve siyasi çekişmeler gibi nedenlerle, teoride hakların kapsamını genişletme iddiasında olan birçok yasa, uygulamada ciddi mağduriyetlere sebep olmuştur.

ülkeler arasında da ilk sırada olan Türkiye'nin⁵³ en sık ihlal ettiği Sözleşme maddesi ise, adil yargılanma hakkına ilişkin 6. maddedir.⁵⁴

AİHM verileri, çeşitli insan hakları meselelerine ilişkin gerçekleştirilen hukuk dışı uygulamaların tespit edilmesi ve toplu halde sergilenmesi anlamında önemli bir referans noktası teşkil etmektedir. Mahkeme verilerinin, adil yargılanma hakkı ve yargılamaların uzunluğu gibi adalete erişim kuramı ve pratiği çerçevesinde önemli yer teşkil eden meselelere ilişkin genel durumu ortaya koyduğunu da söylemek mümkündür. Ancak, bu verilerin yalnızca Mahkeme'ye ulaşan ve hakkında karar çıkan başvurulara ilişkin olduğu göz önünde tutulduğu zaman, adalete erişim konularında uygulamadaki durumu tam anlamıyla tespit edebilmek için Mahkeme kararlarından ileri gitmek gerekmektedir. Bu noktada, güvenilir ve sağlam veri kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır ki Türkiye'nin hukuk alanında en sıkıntılı olduğu konulardan birinin de bu veri eksikliği olduğu iddia edilebilir. Raporun başlarında sözü edilen uygulamadaki hukuku anlamaya yönelik çalışmaların Türkiye'de yeterince karşılık bulduğunu söylemek çok zordur. Bu durum, hem akademik anlamda hukukun

53 1 Ocak 2010 itibarıyla 2017 ihlal kararı. Mahkeme, 46 başvuruda Sözleşme'nin ihlal edilmediğine karar verirken, 204 başvurunun dostane çözümle sonuçlandığı veya diğer bir nedenle kayıttan silindiği görülmektedir. 28 başvuru ise başka türlü kararlarla sonuçlandırılmıştır: "50 Years of Activity".

54 1 Ocak 2010 itibarıyla 57 karar. T.C. devletinin en sık mahkûm edildiği ikinci madde ise, 1 Numaralı Protokol'ün mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin 1. maddesidir. Bu maddeyi de sırasıyla 436 mahkûmiyet kararıyla Sözleşme'nin 5. maddesi olan Özgürlük ve Güvenlik Hakkı ve 357 mahkûmiyet kararıyla Sözleşme'nin 6. maddesinde korunan adil yargılanma hakkının bir unsuru olan yargılamanın makul bir süre içerisinde tamamlanması koşulunun ihlali takip etmektedir: "50 Years of Activity".

çalışma biçimlerinin hayli sınırlı olması sonucunu doğurmuş, hem de araştırma temelli yasa yapma pratiğinin yerleşmemiş olması nedeniyle uygulanması bazen çok zor bazen de neredeyse imkânsız yasaların hayata geçirilmesine yol açmıştır. Kurumsal altyapının imkân(sızlık)ları, bütçenin elverişliliği, organizasyonel kültür ve siyasi çekişmeler gibi nedenlerle, teoride hakların kapsamını genişletme iddiasında olan birçok yasa, uygulamada ciddi mağduriyetlere sebep olmuştur. Nitekim Adalet Bakanlığı da, Stratejik Plan'da, bu durumun farkında olduğunu ve düzeltmeye yönelik önlem alınması gerektiğini dile getirmektedir. Plan'da, "Yargı mensuplarının ve adalet aktörlerinin görüşlerinin bilimsel yöntemler (anket, mülakat, çalıştay, seminer vb.) kullanılması suretiyle tespit edilmesi", "Uygulamacılar ve akademisyenlerle işbirliği halinde adli yardım usulünü tanıtan açık, anlaşılır ve yol gösterici dokümanların (broşür, el kitapçığı vb.) hazırlanması ve yararlanıcıların kolayca ulaşımına sunulması" ve "Bakanlık ve adliyelerin internet sitelerine adli yardım usulünü anlatan pratik bilgilerin konulması" gibi önlemlerin ele alınması, Bakanlığın bu duruma ilişkin tutumunun bir örneği olarak değerlendirilebilir.⁵⁵ Adalete erişim tartışmalarında en çok öne çıkan hususlardan birinin hakların etkin şekilde kullanımı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, adli yardım üzerine yapılan yasa çalışmaları ve bunların uygulamada yarattığı sorunlar, Türkiye'nin adalete erişim noktasındaki konumunu göstermek açısından anlamlıdır.

ADLİ YARDIM

Yargı Reformu Stratejisi'nde, adalete erişim başlığı altında öncelikli olarak adli yardımın etkinleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Genel olarak, adalete erişim üzerine yapılan çalışmalarda, meselenin sadece adli hizmetlere erişim üzerinden ele alınmaması gerektiği; bu hizmetlerin kısa zamanda ve masrafsız şekilde erişilebilir olması, etkin bir şekilde işleyen bir

55 Adalet Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014.

sürecin sonucunda uygulanabilir sonuçlar doğurması ve kalitesinin yüksek olması bakımından da değerlendirilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanan bir husustur. Bu bağlamda, bir hukuk sisteminde adli yardım hizmetlerinin erişilebilirliği ve kalitesi, o sistemin işleyişine ilişkin değerlendirmelerde en önemli göstergelerden biri olarak ele alınmaktadır.⁵⁶ Adli yardım hizmetlerinin iyileştirilmesi, T.C. devletinin adalete erişim alanında belirlediği önceliklerden biri olmasının yanı sıra,⁵⁷ Anayasa'nın 2., 5., 10. ve 36. maddeleri gibi farklı maddeleri uyarınca da anayasal çerçevede dahilinde değerlendirilebilecek bir meseledir.⁵⁸ Bu hizmetlerde yapılacak iyileştirmeler, aynı zamanda AİHS ve Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme bağlamında üstlenilen yükümlülüklerin de arasındadır. Diğer taraftan, adli yardım sisteminin iyileştirilmesi, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda attığı adımlar bakımından da önem taşımaktadır. Ancak, gerek AB İlerleme Raporları'nda yöneltilen eleştiriler, gerekse Türkiye'de konu üzerine yapılan araştırmalar, adli yardım sisteminin işleyişi, sonuçları ve etkileri bakımından hayli yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin 2009 İlerleme Raporu'nda, özellikle ülkenin kırsal kesimlerinde gözaltına alınan kişilerin avukata erişimindeki sorunlar bağlamında adli yardım sisteminin eksikliklerine değinilmiştir.⁵⁹ Benzer

şekilde, gözaltında tutulan sığınmacıların adli yardım hizmetlerinden faydalanmaları konusundaki sıkıntılar da, adalete erişim meselesi çerçevesinde gündeme getirilmiştir. Aynı tespitler, 2010 İlerleme Raporu'nda daha geniş bir şekilde yer almaktadır. Son raporda, öncelikli olarak adli yardımın "temini, kapsamı ve sunulan hizmetlerin kalitesi bakımından yetersiz" olduğu tespitinden yola çıkılarak, başta Güneydoğu olmak üzere kırsal kesimlerde genel olarak ücretsiz avukatlık hizmetine erişimde görülen sorunlara ve özellikle sığınmacıların adli yardıma erişimde yaşadıkları sıkıntılara değinilmiştir. Ayrıca son raporda, 2009-2010 döneminde yaklaşık bir yıl boyunca temel olarak adli yardımda görev alan avukatların bu hizmetleri karşılığında düşük ücret almaları ve ücretlerin geç ödenmesi nedeniyle İstanbul Barosu'nun "adli yardım planı"ni boykot ettiği ve bu dönemde görevlendirme yapılmadığı vurgulanmıştır. İlave olarak, çok sayıda tutuklunun ücretsiz avukat temini haklarından habersiz olduğu belirtilmiş, bu bağlamda adli yardım hizmetinin hem erişilebilirlik hem de kalite bakımından sorunlu olduğuna işaret edilmiştir. Bu hizmetin denetlenmesini yürütmek üzere görevlendirilmiş bir birimin bulunmaması da adli yardım sisteminin sorunlarından biri olarak ele alınmıştır.⁶⁰

Yerel araştırmalar da adli yardım sisteminin işleyişindeki sorunlara işaret etmektedir.⁶¹ Özellikle ceza davalarında sunulan müdafilik⁶² hizmetinin kapsamına ilişkin yapılan düzenlemeler ve daha sonra gerçekleştirilen

56 Avrupa Adalet Etkinliği Komisyonu 2008.

57 2008 tarihli Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, kısa vadeli öncelikler arasında, *Medeni ve Siyasal Haklar* üst başlığı altında yer alan *Adalete Erişim* başlığı, "Hukuki yardım ve nitelikli tercüme hizmetleri sağlamak için çalışmaların güçlendirilmesi" faaliyetini içermektedir. Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi, 2008, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf>.

58 Örneğin 10. madde hak arama hürriyetini, 36. madde ise adil yargılama hakkını düzenliyor olmaları nedeniyle devletin adalete erişime ilişkin hukuki sorumlulukları çerçevesinde önem taşımaktadır: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2010.pdf>.

59 Türkiye İlerleme Raporu 2009. Avrupa Komisyonu Brüksel, 14.10.2009 SEC(2009)1334, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf>.

60 Türkiye İlerleme Raporu 2010. Avrupa Komisyonu Brüksel, 09 Kasım 2010 SEC(2010)1327, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf>.

61 Elveriş, İdil (der./ed.) 2005. *Türkiye'de Adli Yardım: Karşılaştırmalı İnceleme ve Politikalar/ Legal Aid in Turkey: Policy Issues and a Comparative Perspective*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

62 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Madde 2/c'de müdafii "Şüpheli veya sanığın ceza muhakemesinde savunmasını yapan avukatı" olarak tanımlanmaktadır. 04.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu.

Kamu davası açılan sanıkların yaklaşık %8'inin hiç avukatı olmadan hapis cezası aldığı, hapis cezası alan mahkûmların %74'ünün hiçbir aşamada avukatı olmadığı saptanmıştır.

değişiklikler,⁶³ altyapısal eksikliklerin yanı sıra, adli yardımın siyasa yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından algılanışına ilişkin ciddi sorunları da ortaya koymaktadır. Örneğin, ceza davalarındaki müdafiliğin⁶⁴ erişilebilirliğini ve sunulan hizmetin kalitesini anlamak üzere, İstanbul ceza mahkemelerinde sanıkların ceza adaleti sürecinin farklı aşamalarında müdafiden faydalanma oranlarına bakılan bir araştırma

63 2005 yılına kadar ceza davalarında müdafilik uygulaması küçüklük veya engellilik halleri dışında avukatın sanık tarafından talep edilmesine dayalı idi. Bu durum, sanığa avukat hakkının sürecin her aşamasında hatırlatılmasını zorunlu kılmaktaydı. 2005 yılında Ceza Muhakemesi Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, ceza davalarındaki zorunlu müdafilik hizmetinin kapsamı genişletildi. Yeni düzenleme üst sınırı en az beş yıl hapis cezası olan bir suçla yargılanan sanıklar için müdafiliği zorunlu hale getirmekteydi. İstanbul Barosu CMK Servisi'nin faaliyet raporuna göre Haziran ayında yapılan bu değişiklik sonucunda 2005 yılının son altı ayında müdafî atamalarının sayısı iki katına çıkmıştır. İstanbul Barosu CMK Uygulama Servisi Faaliyet Raporu (01.06.2005-31.12.2005), İstanbul 2006, <http://www.istanbulbarosu.org.tr/cmuk/CMKFAALIYET06_20052006.doc>. Bu yeni düzenlemelerin müdafilere yönelik talepte ve maliyetlerde ciddi bir artış yaratması sonucunda, Aralık 2006'da bir değişikliğe daha gidilerek 5560 sayılı kanunun 21. maddesi uyarınca zorunlu müdafilik uygulamasının kapsamı alt sınırı beş yıl olan suçlarla sınırlandırılmıştır. Bu son düzenlemeyle ceza davalarında müdafilik hizmeti bir kere daha çoğunlukla sanıkların talebine bağlı hale getirilmiştir. Aynı zamanda, daha önceki düzenlemede sanığın ailesi veya yakınlarının doğrudan Baro'ya başvurarak müdafî talebinde bulunmalarına olanak tanınmışken, son düzenleme bu imkânı da ortadan kaldırmış ve bu anlamda da sanık hakları açısından sorunlu bir durum ortaya çıkmıştır: 06.12.2006 tarihli ve 5560 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5560.html>>.

64 Müdafilik için zaman zaman CMK avukatlığı, CMK görevlendirmeleri gibi idafeler de kullanılmaktadır. Raporda da bu ve benzeri ifadeler bu şekilde değerlendirilmelidir.

sonucunda,⁶⁵ incelenen dosyalardaki sanıkların yaklaşık %90'ünün sürecin hiçbir aşamasında – soruşturmanın başından dava kesin karara bağlanana kadar– avukatı olmadığı tespit edilmiştir.⁶⁶ Kamu davası açılan sanıkların yaklaşık %8'inin ise hiç avukatı olmadan hapis cezası aldığı, hapis cezası alan mahkûmların %74'ünün hiçbir aşamada avukatı olmadığı saptanmıştır.⁶⁷ Müdafiden faydalanma oranının ise tüm sanıklar arasında yaklaşık %3 olduğu görülmüştür. Araştırma sonuçları genel olarak hukuki temsilin, özel olarak da ücretsiz avukatlık hizmetinin ceza davalarında hayli sınırlı olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁸ Ayrıca, bu sınırlılığın sebeplerini anlayabilmek için ceza mahkemelerinde gözlem yapılmış ve duruşmalarda sanıklara avukat yardımından faydalanma hakları olduğunun hatırlatılıp hatırlatılmadığına bakılmıştır. Adalete erişim bağlamında sorun teşkil edecek bir başka husus da bu noktada ortaya çıkmıştır, zira gözlem yapılan

65 Araştırmada incelenen dava dosyaları 2000-2001 yıllarına aittir. Bu seçimin nedeni incelenecek dosyaların kapanmış dosyalar olması zorunluluğudur. Bu nedenle, burada paylaşılan verilerin müdafilik hizmetinin genel olarak talebe dayalı olduğu, zorunlu müdafiliğin sınırlı sayıda dosyada uygulandığı bir döneme ait olduğunun altı çizilmelidir.

66 Elveriş vd. 2007, *Mahkemede Tek Başına: İstanbul Mahkemelerinde Müdafiliğin Erişilebilirliği ve Etkisi/Alone in the Courtroom: Accessibility and Impact of Criminal Legal Aid in Istanbul Courts* (Türkçe / İngilizce), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

67 Hiçbir aşamada avukatı olmayan sanıkların içerisinde 25 yıl hapis cezasına çarptırılan sanığa rastlanmıştır: Elveriş vd. 2007.

68 2005 yılında CMK'da yapılan değişiklikle beraber mağdur/şikâyetçi/katılan konumunda olanlara da zorunlu veya talebe bağlı müdafî ataması yapılması öngörülmüştür. Ancak, bu konumda olan kişilerin temsile erişimlerine ilişkin yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu konudaki sınırlı bilgilerden birisi 2005 yılı içerisinde mağdurlara yapılan müdafî atamalarına ilişkin İstanbul Barosu CMK Servisi'nin derlediği sayılardır. Bu verilere göre, Mayıs 2005 sonu ile Aralık 2005 sonu arasındaki dönemde toplam 1266 atama yapılmıştır. Ancak mağdur, şikâyetçi veya katılan konumunda olan kişilerin müdafilik hizmetine erişimde yaşadıkları sıkıntılarının tespit edilmemiş olması nedeniyle bu kişilerin adalete erişim deneyimleri üzerine konuşmak maalesef mümkün değildir: İstanbul Barosu CMK Uygulama Servisi Faaliyet Raporu 2006.

toplam 173 duruşmanın ifade alınan 46 tanesinden⁶⁹ sadece 4'ünde sanıklara haklarının anlayabilecekleri ve duyabilecekleri şekilde hatırlatıldığı görülmüştür.⁷⁰ Diğer taraftan, müdafiliğin erişilebilirliğine ilişkin sıkıntıların yanı sıra, verilen hizmetin kalitesine ilişkin verilerin de sorunlu bir resim ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin, müdafî tarafından temsil edilen sanıkların davalarının yarısından çoğunda, avukatların yargılama öncesi tutukluluk haline itiraz etmediği ve hem asliye ceza hem de ağır ceza mahkemelerinde, tutuklu yargılanma oranlarının, müdafî tarafından temsil edilen sanıklarda en yüksek olduğu gözlenmiştir.

Araştırmanın sonuçları, AB Komisyonu uzmanlarının Türkiye'deki istişari ziyaretleri sonucunda hazırlanan raporlardaki değerlendirmelerle de desteklenmektedir. 2005 tarihli 3. İstişari Ziyaret Raporu'nda, ülkenin özellikle güneydoğusunda gözaltında alınanların müdafîye erişim haklarının uygulanması konusunda 1. ve 2. raporlarda da belirtilmiş olduğu gibi hâlâ sıkıntılar olduğu ifade edilmektedir.⁷¹ Raporun yazarları, muhataplarından bazılarının kendilerine "savunma avukatı talep etmenin hâlâ yaygın bir şekilde suç delili olarak değerlendirildiğini", bu nedenle sanıkların az bir yüzdesinin böyle bir talepte bulunduğunu ve bu sayıların özellikle Güneydoğu'da ve kırsal kesimlerde çok daha

düşük olduğunu ifade ettiklerini aktarmaktadırlar. Örneğin Van ve İzmir'deki bazı hukukçu görüşmecilerin, resmi bir gözaltına alma kararı olmadan karakola alınan ve üç saat avukatla görüşme izni tanınmayan genç insanlardan ya da herhangi bir hukuki destek olmadan 16 saate kadar karakolda tutulan çocuklardan bahsettikleri ifade edilmektedir. Diğer taraftan, jandarma merkezlerinde avukatlarla müvekkillerinin görüşmeleri esnasında jandarmaların da hazır bulunması ve bazı gözaltı merkezlerinde avukatların müvekkilleriyle tam gizlilik içerisinde görüşmemesi de bu konuda yaşanan sıkıntılar arasında sayılmıştır. Benzer şekilde, duruşma esnasında avukatların müvekkilleriyle görüşme ve kendilerini duruşmanın gidişatı hakkında bilgilendirme haklarının etkili şekilde uygulanmasına ilişkin gerekli yasal düzenlemelerin var olmasına karşın, bunların ne derece hayata geçirildiği hususunun takip edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁷²

Türkiye genelinde yapılan bir anket çalışmasının sonuçları, Türkiye'de kentli nüfusun yaklaşık %81'inin hayatlarının herhangi bir noktasında bir avukatın hizmetinden faydalanmadığını ortaya koymaktadır.

Tüm bu tespitler, avukatlık hizmetinden faydalanma oranlarının genel olarak düşük olduğu bir ortamda daha da önemli hale gelmektedir. Türkiye genelinde yapılan bir anket çalışmasının sonuçları, Türkiye'de kentli nüfusun yaklaşık %81'inin hayatlarının herhangi bir noktasında bir avukatın hizmetinden faydalanmadığını ortaya koymaktadır.⁷³ Ankete katılan kişilerin yalnızca %38'inin, avukatı olmadan da mahkemede haklarının korunacağına inanıyor olması, işleyen bir adli

69 CMK'nın 147/3 maddesine göre, şüphelinin veya sanığın ifadesinin alınmasında veya sorguya çekilmesi sırasında "Müdafî seçme hakkının bulunduğu ve onun hukukî yardımından yararlanabileceği, müdafinin ifade veya sorgusunda hazır bulunabileceği, kendisine bildirilir. Müdafî seçecek durumda olmadığı ve bir müdafî yardımından faydalanmak istediği takdirde, kendisine baro tarafından bir müdafî görevlendirilir". 04.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu.

70 Diğer 42 duruşmada ise ya sanık salona alınmadan hatırlatmanın tutanağa geçirildiği ya da hatırlatmanın sanığın duyamayacağı veya anlayamayacağı şekilde yapıldığı gözlemlenmiştir. Elveriş vd. 2007.

71 Björnberg ve Cranston 2005, "Türkiye Cumhuriyetinde Yargı Sisteminin İşleyişi", İstişari Ziyaret Raporu 13 Haziran-22 Haziran 2005. Avrupa Birliği Komisyonu, Brüksel, <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/pdf/ist3tr.pdf>>.

72 Björnberg ve Cranston 2005.

73 Kalem, Seda, Galma Jahic ve İdil Elveriş, 2008a, *Adalet Barometresi: Vatandaşların Mahkemeler Hakkındaki Görüşleri ve Değerlendirmeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

yardım sisteminin adil yargılanma hakkı ve genel olarak adalete erişim bağlamında ne derece önemli olduğunu bir kere daha kanıtlar nitelikte bir sonuçtur. Katılımcıların, avukatlık hizmetinden neden faydalanmadıkları sorusuna verdikleri yanıtlar arasında “kendimi savunabileceğimi düşünüyordum” cevabının birinci sırada gelmesi ayrıca ilginçtir; bu, vatandaşların avukatların sunduğu hizmete ilişkin görüş ve algıları üzerine daha detaylı düşünmeyi gerektirir.⁷⁴ İkinci sırada “pahalı olduğu için” cevabının bulunması ise, etkin bir adli yardım sisteminin adalete erişimin gerçekleşmesi bağlamındaki önemini bir kere daha ortaya koymaktadır. Kişilere hukuki destek sağlayabilecek *pro bono* hizmetleri veya *hukuk klinikleri*⁷⁵ gibi oluşumların Türkiye’de hayli ender olması da, hukuki temsil ve danışma imkânlarının kısıtlı olmasından ötürü adalete erişimi sekteye uğratan bir diğer önemli faktördür.

Bu noktada, adli yardım merkezleri ile barolar arasındaki ilişki üzerine yapılacak bir değerlendirmeden önce, ücretsiz avukatlık hizmetinin Türkiye hukuk sisteminde hem hukuk yargılama- masında hem de ceza yargılama- masında yer alan bir kurum olduğunu belirtmekte fayda vardır. Hukuk davalarında adli yardım kurumunun, esasen Cumhuriyet sonrası dönemde Hukuk

Usulü Muhakemeleri Kanunu⁷⁶ ile Avukatlık Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle düzenlendiği, ancak bu sistemin 2001 yılında Avukatlık Kanunu’nda yapılan değişikliğe kadar fazla işlemediği iddia edilmektedir.⁷⁷ Barolar bünyesinde görev yapan Adli Yardım Bürolarına kayıtlı gönüllü avukatların sağladıkları bu hizmet, çoğunlukla ekonomik yetersizliklere, ancak zaman zaman başka kriterlere de bağlı olarak temin edilmektedir.⁷⁸ Türkiye Barolar Birliği’nin, adli yardım kurumunun işleyişini düzenleyen bir yönetmeliği olmasına karşın,

76 18.06.1927 tarihli ve 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nun 465. maddesi uyarınca “kendisiyle ailesinin geçimini önemli ölçüde zarurete düşürmeksizin, davanın gerektirdiği yargılama giderlerini kısmen veya tamamen karşılamaktan aciz kimselerin” adli yardımdan faydalanabileceği düzenlenmiştir. Bu madde 2011 yılında çıkarılan 6100 sayılı yeni Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 334. maddesinde genişletilmiş şekilde yer almıştır. Madde 334 adli yardımdan yararlanabilecek kişileri şöyle tanımlamaktadır: (1) Kendisi ve ailesinin geçimini önemli ölçüde zor duruma düşürmeksizin, gereken yargılama veya takip giderlerini kısmen veya tamamen ödeme gücünden yoksun olan kimseler, iddia ve savunmalarında, geçici hukuki korunma taleplerinde ve icra takibinde, haklı oldukları yolunda kanaat uyandırmak kaydıyla adli yardımdan yararlanabilirler; (2) Kamuya yararlı dernek ve vakıflar, iddia ve savunmalarında haklı göründükleri ve mali açıdan zor duruma düşmeden gerekli giderleri kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda oldukları takdirde adli yardımdan yararlanabilirler; (3) Yabancıların adli yardımdan yararlanabilmeleri ayrıca karşılıklılık şartına bağlıdır: 12.01.2011 tarihli ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6100.html>>.

77 İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2008-2010. 2001 yılında kabul edilen 4667 sayılı Avukatlık Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile adli yardımın kapsamı genişletilmiş ve bu şekilde 19.03.1969 tarihli ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu Madde 176’da adli yardımın kapsamı “avukatlık ücretlerini ve diğer yargılama giderlerini karşılama olanağı bulunmayanlara bu kanunda yazılı avukatlık hizmetlerinin sağlanmasıdır” şeklinde tanımlanmıştır: 02.05.2001 tarihli ve 4667 sayılı Avukatlık Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4667.html>>. Adli Yardım kurumunun yasama geçmişi için bkz. Yaşar 2006, “Adli Yardım Uygulaması”, *Adalete Erişim Uluslararası Sempozyum Notları*, İstanbul Barosu Yayınları, s. 97-99.

78 İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2008-2010.

74 Japonya’da yapılan bir araştırmada avukatlık hizmetinden faydalanmanın kişilerin geliri ya da genel bir hukuk bilgisiyle ilgisi olmadığı; bu hizmetten faydalanmayı etkileyen en önemli faktörlerin kişilerin avukattan faydalanmaya ilişkin geçmiş tecrübeleri ve bir avukatla olan kişisel bağları olduğu ortaya konulmuştur. Araştırma bu sonucuyla, adalete erişim çalışmalarında genel olarak kabul görmüş bir varsayım olan kişilerin parası ve bilgisi olduğu zaman avukatlık hizmetine erişebileceği varsayımını da sorgulamış olur: Murayama 2009, “Expanding Access to Lawyers: The Role of Legal Advice Centers”, R. Sandefur (der.), *Access to Justice. Sociology of Crime, Law and Deviance* içinde, cilt 12.

75 Bu hizmetlerin Türkiye’deki durumu üzerine kısa bir değerlendirme için bkz. Elveriş 2006b, “Avukatlığa İlişkin Mevcut Düzenlemeler ve Yarattığı Adalete Erişim Sorunları”, Prof. Özer Seliçi’ye *Armağan* içinde, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

kriterler ve uygulama konusunda barolar kendi pratiklerini oluşturmuştur.⁷⁹ Örneğin İstanbul Barosu, kendi bünyesindeki Adli Yardım Bürosu'nun sunduğu adli yardım hizmetinin, sadece avukat temsilini değil, dava dışı hukuki sorunlarda hukuki yardımı da kapsadığını öne sürmektedir.⁸⁰ Bu kapsamda, "bireylerin adli yardımdan yararlanabilmeleri için ekonomik yönden yoksul olmalarının yanında dava ve taleplerinde haklı olmaları, yani hukuki yarar koşulunun gerçekleşmesi" gerekmektedir. Bu koşullarda, adli yardımdan yalnızca gerçek kişilerin ve kamuya yararlı hayır kurumlarının yararlanabileceği, yabancı gerçek kişilerin bu hizmetten faydalanabilmeleri için karşılıklılık koşulunun var olması gerektiği belirtilmektedir.⁸¹

Ücretsiz avukatlık hizmetinin diğer ayağını oluşturan ceza davalarındaki müdafilik uygulaması ise, 1992 yılında, özellikle 1990'ların işkence ve kötü muamele iddialarına cevap olarak Türkiye hukuk sistemine dahil olmuştur.⁸² Bu çalışmanın önceki kısımlarında da ele alındığı gibi, müdafilik düzenlemeleri 2005-2006 yıllarında özellikle hizmetin kapsamına ilişkin değişiklikler geçirmiş ve bugünkü halini almıştır. Bu değişiklikler ve benzer düzenlemeler esnasında gerçekleşen tartışmalar, baroların ücretsiz avukatlık hizmetine –gerek hukuk gerekse ceza davalarında– genelde avukatlara yapılacak ödemeler üzerinden yaklaştığını ortaya koymaktadır. Adli yardım bürolarında görev yapmanın özellikle genç ve tecrübesiz avukatlar için ciddi bir gelir kaynağı olduğu, uygulayıcılar tarafından da bilinen ve sıklıkla dile getirilen bir husustur.⁸³ Baroların da bu hizmete, avukatlığın sosyal sorumlulukları ve/veya savunma hakkı perspektifinden ziyade, avukatların

hizmetlerinin karşılığını almaları çerçevesinde yaklaştıkları görülmektedir.⁸⁴ Bu yaklaşım, baroların ödemelerin gecikmesi nedeniyle adli yardım ve müdafii gerektiren durumlarda avukat atamalarını durdurmalarına kadar varmıştır. Kuşkusuz, avukatların mesleki çıkarlarını korumakla yükümlü olan baroların, verilen hizmetin karşılığı olan ödemelerin yapılıp yapılmadığını takip etmeleri, meslek örgütü olmaları dolayısıyla anlamlıdır.⁸⁵ Ancak, avukatlığın aynı zamanda bir kamu hizmeti olmasından dolayı,⁸⁶ adli yardıma ilişkin bu tür eylemlerin, en temel haklardan biri olan savunma hakkı ve adil yargılanma hakkının kullanımı üzerindeki etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.⁸⁷

Avukat atamalarında baroların koyduğu sınırların sanıkların savunma haklarının ihlali ve adil yargılanma ilkesinin zedelenmesi gibi sonuçlar doğurduğu da görülmüştür.

84 Bazı tartışmalar için bkz. Kenthaber 2006, "İstanbul Yoksulları da Avukatsız", 1 Ağustos, <<http://www.kenthaber.com/Haber/polis-adiye/Normal/istanbul-yoksullari-da-avukatsiz/cc780fo8-7411-47ea-9947-afb242ebf7ce>> ; Türk Hukuk Sitesi, 2007, "CMK Alacakları", <<http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=14309>>.

85 Bu noktada, baroların temel işlevlerinden biri olan "hukukun üstünlüğünü, insan haklarını savunmak ve korumak" görevinin Avukatlık Kanunu'na ancak 2001 değişiklikleriyle girmiş olması, baroların "meslektaşlarıyla ilgili meseleleri ve üyelerinin menfaatlerini" diğerlerine göre öncelikli olarak ele aldığı bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Elveriş 2006a, "Türkiye'de Adalete Erişim", *Adalete Erişim Uluslararası Sempozyum Notları*, İstanbul Barosu Yayınları, s. 184.

86 Avukatlık Kanunu Madde 1 avukatlığın mahiyetini "kamu hizmeti ve serbest bir meslek" olarak tanımlar: 19.03.1969 tarihli ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu, <<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/440.html>>.

87 Benzer şekilde sanık ve mağdur hakları üzerine yapılan değerlendirmelerin de, atamaların durdurulması eyleminin ücretsiz avukatlık hizmetinden faydalanma hakkının kullanımı üzerindeki olumsuz sonuçlarından ziyade ödemelerin yapılmamasının bu hakkın kullanımını nasıl sınırladığı üzerine odaklandığı görülmektedir: Özcan 2006, "Parası Olmayan Sorguya Avukatsız Girecek!", *Bianet*, 13 Temmuz, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/82173-parasi-olmayan-sorguya-avukatsiz-girecek>>.

79 30.03.2004 tarihli Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği, <<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/27279.html>>.

80 İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2008-2010.

81 İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2008-2010.

82 Elveriş vd. 2007.

83 A.g.e.

Bu bağlamda, Türkiye’de adli yardım bürolarının barolar bünyesinde kurumsallaşmış olması ve bu durumun sonuçları üzerine de kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir, zira avukat atamalarında baroların koyduğu sınırların sanıkların savunma haklarının ihlali ve adil yargılanma ilkesinin zedelenmesi gibi sonuçlar doğurduğu da görülmüştür. İstanbul Barosu’nun 2009-2010 döneminde yaklaşık bir yıl boyunca “adli yardım planı”nı boykot ederek bu dönemde avukat görevlendirmedeği, 2010 İlerleme Raporu’nda da bahsi geçen bir husustur. Bu dönemde, İstanbul Barosu’nun CMK Uygulama Araştırma ve Eğitim Merkezi Yönergesi uyarınca görev yapan avukatlar, çok büyük bir çoğunlukla, temel olarak “sundukları hukuki yardımın karşılığı olan ücretlerin düşüklüğü, çok geç ödenmesi, masraf ödenmemesi” gibi nedenlerle zorunlu müdafilik görevi kabul etmeme kararı almışlardır.⁸⁸ Bu kararın yarattığı ciddi hak ihlalleri, avukatlar arasında da huzursuzluk yaratmıştır. Hatta karara ilişkin olarak İstanbul Barosu’na bağlı bir grup avukatın “Herkese Adalet ve Özgürlük İçin CMK Platformu” adı altında yaptığı toplantı sonucunda yayımlanan bildirimde, boykotun sona erdirilmesi çağrısı yapılmıştır. Çağrıda, avukatların müdafilik görevlerini almamaları sonucunda insan hakları ihlallerinin arttığı, gözaltı sürelerinin “tecride dönüştüğü”, sorgu işlemlerinin avuksuz yapılması nedeniyle hukuka aykırı bir şekilde gerçekleştiği, bu nedenle tutukluluk sürelerinin uzadığı ve tutukvelemlerinin tutuklanma sebeplerinden haberdar olmayan insanlarla dolduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda çağrıda, CMK görevlendirmelerinin avukatlar arasında haksız rekabete yol açtığı ve bu durumun Avukatlık Kanunu’na aykırılık oluşturduğuna ilişkin görüşlere de yer verilmektedir. Çağrıda CMK hizmetinden faydalanan kişilerin zaten özel avukat tutabilecek ekonomik güçten yoksun oldukları, bu nedenle zorunlu müdafiliğin kapsamının daraltılması sonucunda bu kişilerin avukatlık hizmetlerinden yoksun

kalacakları iddia edilmektedir.⁸⁹ Bundan önce, 21 Şubat 2007 tarihinde de dönemin İstanbul Barosu Başkanı Av. Kazım Kolcuoğlu, zorunlu müdafilik sisteminin daraltılmasından dolayı savunma hakkının kısıtlanması ve vekâlet ücretlerinin ödenmemesi nedeniyle meslektaşlarını “sürekliliği olan bir eylemsellik” içinde bulunmaya davet ettiği bir metin yayımlamıştır.⁹⁰ Benzer şekilde, 20 Temmuz 2006 tarihli Türkiye Barolar Birliği (TBB) Başkanlar Kurulu kararıyla bağlantılı olarak, ceza davalarındaki müdafî atamaları devletin avukatlara ödemelerini yapmadığı gerekçesiyle 1 Ağustos 2006 itibarıyla durdurulmuştur.⁹¹ Ancak eylem, TBB ile baro başkanlarının Başbakan’la yaptığı görüşme sonrasında toplam 48 milyon YTL olarak açıklanan borcun bir kısmının ödeneceğine ilişkin verilen söz üzerine geçici bir süre için durdurulmuştur.⁹² Bu eylemsizlik, Mart 2007’ye kadar devam etmiş, bu tarihten sonra TBB 19 Aralık 2006 tarihinde yürürlüğe giren 5560 sayılı yasayla CMK’da yapılan değişiklikler uyarınca avukata yapılacak ödemenin hâkim ve savcılar tarafından

89 *A.g.e.*

90 Bu eylem çağrısına ve müdafî görevlendirilmelerinde yaşanan diğer sorunlara ilişkin çeşitli kurumlar arasında yapılan yazışmaların detaylı bir derlemesi için bkz. “Ceza Muhakemeleri Kanunu Kapsamında Müdafî/Vekil Görevlendirilmelerinde Yaşanan Sorunlara İlişkin Yazışmalar”, 28 Nisan 2007, <<http://www.istanbulbarosu.org.tr/Yayinlar/BaroKitaplari/cmkkmvgysiy.pdf>>.

91 Zorunlu müdafiliğin kapsamının genişletilmiş olmasından ötürü, CMK ödemelerine ayrılan bütçe değişiklik sonrası yapılan atamaları karşılamaya yetmemiştir. Bütçe Kanunu’nun da 5560 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte yasalaşmış olmasından ötürü, eksik kalan ödemelerin yapılabilmesi önceden bütçeden yapılacağı bildirilen ödemelerin, ayrı bir kanun ile düzenleneceğinin bildirilmesi ve aynı zamanda ödenek bulunmadığının da öne sürülmesi üzerine ödemelerin geciktirildiğine ilişkin açıklamalar bulunmaktadır: “Ceza Muhakemeleri Kanunu Kapsamında Müdafî/Vekil Görevlendirilmelerinde Yaşanan Sorunlara İlişkin Yazışmalar”, 28 Nisan 2007.

92 *Birgün* 2006. “Avukata ‘Zorunlu’ Randevu”, 2 Ağustos, <http://www.birgun.net/actuel_2006_index.php?news_code=1154534770&year=2006&month=08&day=02>.

88 *Yeni Yaklaşımlar* 2010, “Zorunlu Müdafilik, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, <<http://www.yeniaklasimlar.org/m.aspx?id=471>>.

verilecek “sarf belgesine”⁹³ bağlanmasının, savunmanın bağımsızlığının ihlali anlamına geldiğini ve ücretlerin ödenmemesiyle müdafilik hizmetinin “bilinçli olarak bir angaryaya dönüştürüldüğünü” öne sürerek, zorunlu müdafî atamalarını bir kez daha durdurma kararı almıştır.⁹⁴

Barolar arasında adli yardım konusunda standart bir uygulamanın olmaması da, hem hak kayıplarına yol açmakta, hem de dezavantajlı kesimlerin bu hizmete ulaşmasında aracı olabilecek emniyet ve sosyal hizmetler gibi kurumlar ile mahkemeler ve adli yardım büroları arasındaki koordinasyonun hızlı ve kolay şekilde yürütülmesi önünde bir başka engel oluşturabilmektedir.⁹⁵ Diğer taraftan, İstanbul Barosu Yönetim Kurulu’nun 2008-2010 Yılı Çalışma Raporu’nda dile getirilen faaliyetlerin uygulamada ne kadar gerçekleştiğine bakmak da, adli yardıma ilişkin verilen sözlerin ne kadarının gerçekleştirildiğini anlamak açısından önemlidir. Örneğin, uygulamada adli yardım kararlarının alınmasının uzun zaman aldığı, hatta bazı davalarda bu karar alınmadan davanın sonuçlanabildiği belirtilmektedir. Bu durum, savunma hakkı ve adil yargılanma hakkı bağlamında yaratacağı adalete erişim sorunlarının yanı sıra, özellikle duruşma esnasında bulunan adli yardım

Barolar arasında adli yardım konusunda standart bir uygulamanın olmaması, hem hak kayıplarına yol açmakta, hem de dezavantajlı kesimlerin bu hizmete ulaşmasında aracı olabilecek kurumlar arasındaki koordinasyonun hızlı yürütülmesi önünde bir başka engel oluşturabilmektedir.

taleplerinin zaman aşımı süresini durdurması nedeniyle de ayrıca sorun teşkil etmektedir.⁹⁶

Adli yardım hizmetinin bir diğer boyutunu oluşturan adli müzaheret uygulaması ise, ekonomik imkânları kısıtlı kişilerin yargılama masraflarından muaf tutulmalarını sağlaması anlamında, bu kişilerin adalete erişimleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ekonomik durumu zayıf olan kişilerin yargılama harç ve giderlerinin devlet tarafından karşılanmasını öngören bu uygulama çerçevesinde, genel prensip olarak bu talepte bulunan kişilerden, mahalle muhtarlıklarından edinecekleri “fakirlik belgesi”ni ve isimleri adına kayıtlı gayri menkul bulunmadığına ilişkin belgeleri başvuruları sırasında ibraz etmeleri istenmektedir. Halen yürürlükte bulunan 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu (HUMK) içerisinde bu şekilde düzenlenmiş olan adli müzaheret uygulaması, 12 Ocak 2011 tarihinde kabul edilen ancak henüz yürürlüğe girmemiş olan 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda ise adli yardım başlığı altında düzenlenmiş ve bu yardımdan faydalanma koşulları ağırlaştırılmıştır. Adli yardım talebinde bulunan kişilere, iddialarının özetini, iddialarını dayandırdıkları delilleri ve yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olmadıklarını gösteren mali durumlarına ilişkin belgeleri mahkemeye sunma yükümlülüğü getiren bu yeni düzenlemenin, adli yardımdan faydalanmak isteyen kişiler için caydırıcı olması son derece mümkündür. Diğer taraftan, harç ödemelerine ilişkin olumlu gelişmeler de yaşanmaktadır. Örneğin, 23 Temmuz 2010 tarihinde kabul edilen 6009 sayılı Kanun ile 492 sayılı Harçlar Kanunu’nun 28. maddesinin birinci fıkrası (a) bendine, karar ve ilam

93 Sarf belgesi, savcılıktan veya mahkemeden alınacak masraf belgesidir. Bu şekilde, CMK avukatlarının yargılama harcamalarının mahkeme hâkimi veya savcılığı tarafından onaylanması zorunluluğu öngörülmüş ve bu durumun da avukatların bağımsızlığına ve silahların eşitliği ilkesine ters düştüğü öne sürülmüştür. Adalet Bakanlığı tarafından konuya ilişkin olarak hazırlanan yönetmelik taslağında geçen bu düzenleme, daha sonra 02.03.2007 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan Yönetmelik’in 11. Maddesi ile kaldırılmıştır: 02.03.2007 tarihli Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri İle Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik, Adalet Bakanlığı, <http://www.cigm.adalet.gov.tr/yonetmelikler/yonetmelikmetinleri/mudafi_ilk.pdf>.

94 TBB’nin 6 Mart 2007 tarihli ikinci eylem kararına ilişkin duyurusu için bkz. *Hukuki.net*, 7 Mart 2007, <<http://www.hukuki.net/showthread.php?19713-TBB-den-eylem-karar%FD>>.

95 Elveriş 2006a.

96 Yaşar 2006.

harçlarının ödenmesine ilişkin olarak “ölüm ve cismani zarar sebebiyle açılan maddi ve manevi tazminat davalarında peşin alınan harcın oranı yirmide bir olarak uygulanır” ibaresinin eklenmesi önemli bir gelişmedir. “Bakiye karar ve ilam harcının ödenmemiş olması, hükmün tebliğe çıkarılmasına, takibe konulmasına ve kanun yollarına başvurulmasına engel teşkil etmez” denilerek de, dava sonunda davayı kazanan tarafın sırf harç ödemeleri nedeniyle haklarına kavuşması önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir ki bu düzenleme de adalete erişim adına önemli bir gelişmedir.

Adli yardım talebinde bulunan kişilere, iddialarının özetini, iddialarını dayandırdıkları delilleri ve yargılama giderlerini karşılayabilecek durumda olmadıklarını gösteren mali durumlarına ilişkin belgeleri mahkemeye sunma yükümlülüğü getiren yeni düzenlemenin, adli yardımdan faydalanmak isteyen kişiler için caydırıcı olması son derece mümkündür.

Öte yandan, adli müzaheret ile adalete erişim arasındaki yakın ilişki bakımından gerileme sayılabilecek gelişmelerin olduğunu da eklemek gerekmektedir. Örneğin, 4 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen 5271 sayılı yeni Ceza Muhakemesi Kanunu’nda (CMK) Aralık 2006’da 5560 sayılı Kanun’la yapılan birtakım değişiklikler, adalete erişim bakımından geri adımlar olarak değerlendirilebilir. 2005 yılında yürürlüğe giren yeni CMK’da “Üst sınırı en az beş yıl hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturmada” zorunlu müdafî ataması yapılmasını öngören düzenleme, 2006 yılında yapılan ve “Alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturmada” zorunlu müdafîlik uygulamasını öngören yeni düzenlemeyle değiştirilmiştir. Bu durumun, zorunlu müdafî atamalarının kapsamının daralmış olması nedeniyle, sanıklar açısından adalete erişim sıkıntısı yaratması mümkündür. Öyle ki, bu yeni düzenlemeyle sulh ceza ve asliye ceza mahkemelerinde görülen davaların neredeyse tamamı, ağır ceza mahkemelerindeki davaların

ise önemli bir kısmı, zorunlu müdafîlik kapsamı dışında bırakılmıştır. Ancak, bu noktada zorunlu müdafîliğin kapsamının daraltılmış olmasının gerisinde yatan sebepleri irdelemek de önem taşımaktadır. Zorunlu müdafîliğin kapsamının 2005 yılında yürürlüğe giren yeni CMK’yla genişletilmiş olmasının müdafî atamalarında ve ödemelerinde yaratmış olduğu sıkıntılar, yukarıda bahsi geçen atama gecikmeleri veya iptalleri gibi doğrudan sanık haklarının ihlaliyle sonuçlanan durumlar ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, zorunlu müdafîliğin kapsamının genişletilmesini bizatihi olumlu bir adım olarak görmek yerine, mevcut altyapısal imkânların en etkili şekilde kullanılmasının da en az kapsamın genişletilmesi kadar önemli olduğunu unutmamak gerekir. Müdafîlik uygulamaları açısından bu durum, talebe bağlı müdafî görevlendirmeleri bağlamında, sanıkların bu haklarıyla ilgili olarak doğru ve anlaşılır şekilde bilgilendirilmelerini gerekli kılmaktadır.⁹⁷ Diğer taraftan, daha önceleri şüphelilerin ve sanıkların yakınları tarafından doğrudan baroya yapılabilen müdafî talebi uygulamasının kaldırılmış olması da, adalete erişim anlamında sakıncalı bir uygulamadır; zira yeni uygulamada müdafî talebi ancak şüphelinin veya sanığın tutulduğu karakol veya savcılık tarafından ya da mahkeme eliyle yapılabilmektedir. Bu durumda, şüpheli ya da sanığın savunma hakkının temininin sisteme devredilmesiyle, bu hakkın zamanında ve etkin kullanımının da engellenebileceğini öngörmek mümkündür. 31 Mart 2011’de kabul edilen 6217 sayılı Kanun’un 13. maddesi uyarınca, ceza davalarında yapılacak temyiz başvurularına 40 TL’lik bir harç ödeme zorunluluğu getirilmiş olması da, adalete erişim açısından sorunlu bir durum yaratan bir başka gelişmedir. Sanıkların veya mağdurların alt mahkemede aldıkları kararları temyiz etmek istemeleri durumunda karşılarına çıkan bu ödemenin, mahkeme kararlarını üst mahkemeye taşımak konusunda ne derece caydırıcı olacağı üzerine ciddi şekilde düşünülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, bu tür bir uygulamanın da adalete erişimin önündeki engellerden biri haline gelmesi mümkündür.

97 Elveriş vd. 2007.

Adli Yardım ve Mülteciler

İstanbul Barosu Yönetim Kurulu'nun 2008-2010 Yılı Çalışma Raporu'nda, mülteciler ve sığınmacılar ile işkence mağdurları gibi "hukuki yardıma ihtiyacı olanlara" da adli yardım bünyesinde avukat görevlendirilmesinin yapılmakta olduğu öne sürülmektedir. Ancak, Uluslararası Af Örgütü'nün "Mülteci, Sığınmacı ve Diğer Yabancıların Müdafiyeye Erişimleri Çalışma Grubu Raporu", uygulamada bu durumun gerçekleşmediğine işaret etmektedir.⁹⁸ Af Örgütü'nün raporunda, temelde sığınmacıların, mültecilerin ve insan ticareti mağdurlarının gerek hukuk davalarındaki adli yardımdan gerekse ceza davalarındaki müdafilik hizmetinden yararlanmaları konusunda öneriler getirilmektedir. Ceza yargılaması kapsamında sığınma taleplerini yetkililere ulaştırılmadan Pasaport Kanunu'na muhalefetten yargılanan ve cezalandırıldıktan sonra sınır dışı edilen bu kişilerin, bu süreç boyunca herhangi bir avukat yardımından faydalanamadıkları iddia edilmektedir.⁹⁹

Bu tespitlerin haklılığı, AİHM'in Türkiye aleyhine verdiği *Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye* ve *M. B ve Diğerleri v. Türkiye* gibi kararlarıyla da ortaya konulmuştur. Bu kararların ilkinde Mahkeme, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR) Cenevre'deki genel merkezi tarafından mülteci statüsü tanınan, Türkiye'ye illegal giriş yapmış olmaktan dolayı yakalanmaları sonucunda yetkililere Kanada'ya sığınma başvurusunda bulunmak için İstanbul'a gitmek istediklerini belirten ve bunun üzerine Hasköy'deki yabancılar biriminde tutulan İran vatandaşları Mohsen Abdolkhani ve Hamid Karimnia'nın T.C. devleti tarafından sınır dışı edilmesini, Sözleşme'nin 2., 3., 5. ve 13. maddelerinin ihlali olarak değerlendirir ve Türkiye'yi başvurucula-

ra 40 bin avro ödemeye mahkûm eder.¹⁰⁰ Kararda, başvuruların "yakalandıkları ve kendilerine suçlama yöneltildiği sırada, açıkça avukat talep etmelerine karşın" ve daha sonra Hasköy Emniyet Müdürlüğü'nde de adli yardımdan yararlandırılmadıklarına hükmetmiştir.¹⁰¹ *M. B ve Diğerleri v. Türkiye* kararında ise, başvurucular kendilerine itiraz hakkı tanınmaksızın gözaltına alındıklarını, bu süre içerisinde bir avukata erişimleri olmadığını ve hukuki temsilden yoksun bir şekilde mahkemeye çıkarıldıklarını beyan etmişlerdir.¹⁰² Uluslararası Af Örgütü raporunda, insan ticareti ve göçmen kaçakçılığı suçlarından mağdur olan yabancılar için zorunlu müdafilik uygulamasının getirilmesi de talep edilmekte ve bu uygulamaların T.C. devletinin hem anayasal sorumluluklarının hem de uluslararası yükümlülüklerinin bir uzantısı olduğu ifade edilmektedir.¹⁰³ Diğer taraftan, adli yardıma

İstanbul Barosu Yönetim Kurulu'nun 2008-2010 Yılı Çalışma Raporu'nda, mülteciler ve sığınmacılar ile işkence mağdurları gibi "hukuki yardıma ihtiyacı olanlara" da adli yardım bünyesinde avukat görevlendirilmesinin yapılmakta olduğu öne sürülmektedir. Ancak, Uluslararası Af Örgütü'nün "Mülteci, Sığınmacı ve Diğer Yabancıların Müdafiyeye Erişimleri Çalışma Grubu Raporu", uygulamada bu durumun gerçekleşmediğine işaret etmektedir.

¹⁰⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 2009, *Abdolkhani ve Karimnia Türkiye'ye Karşı*, No. 30471/08, 22 Eylül, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.

¹⁰¹ Mülteci Hakları Koordinasyonu 2010a, "Abdolkhani ve Karimnia/Türkiye", 9 Aralık, <http://multecihaklari.org/index.php?option=com_content&view=article&id=149:abdolkhani-ve-karimnia-tuerkiye&catid=25:ahm-kararlar&Itemid=83>.

¹⁰² Mülteci Hakları Koordinasyonu 2010b, "M. B. ve Diğerleri/Türkiye", 9 Aralık, <http://multecihaklari.org/index.php?option=com_content&view=article&id=153:mb-ve-dierleri-tuerkiye&catid=25:ahm-kararlar&Itemid=83>.

¹⁰³ T.C. devleti, bazı çekinceler saklı kalmak şartıyla, 5 Eylül 1961 tarihinde BM Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmesi'ni onaylamıştır. Sözleşmenin 16. maddesi uyarınca 1) Her mülteci, bütün Taraf Devletlerin toprakları üzerindeki hukuk mahkemelerine serbestçe ve kolayca

⁹⁸ Uluslararası Af Örgütü 2010, [Amnesty International] "Mülteci, Sığınmacı ve Diğer Yabancıların Müdafiyeye Erişimleri Çalışma Grubu Raporu", <<http://www.amnesty.org.tr/ai/system/files/EK2.pdf>>.

⁹⁹ Uluslararası Af Örgütü 2010.

ilişkin olarak da TBB Yönetmeliği'nde yapılacak değişikliklerle "sığınmacıların, mültecilerin, sığınma veya iltica talebi değerlendirilenlerin veya bu talepleri yetkili makamlarca reddedilenlerin ve herhangi bir nedenden ötürü idari bir kararla kolluk tarafından alıkonulan yabancı uyruklu kişilerin" T.C. vatandaşlarından talep edilen belgelerden muaf tutulmalarının ve genel olarak bürokratik işleyişin bu durumdaki kişiler için kolaylaştırılmasının sağlanması talep edilmektedir.¹⁰⁴

Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin raporu, mülakat yapılan mültecilerin kendi ifadeleri ışığında, gözetim altındaki mültecilerin hukuki danışmanlık alma haklarının çok nadiren gerçekleştiğini ve avukatlara nadiren erişebildiklerini ortaya koymaktadır.

Mültecilerin, sığınmacıların ve benzer şartlarda olan kişilerin Türkiye'de buldukları süre boyunca deneyimledikleri hukuk dışı uygulamaların önemli bir değerlendirmesi de, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg tarafından yapılmıştır. Hammarberg, konuya ilişkin olarak hazırladığı 1 Ekim 2009 tarihli raporunda, mültecilerin ve sığınmacıların adli yardıma erişim durumlarına özellikle değinmiştir.¹⁰⁵ Bu bağlamda Hammarberg, bu kişilerle emniyet kuvvetlerinin görüşmelerinde tercüme ve adli yardım hizmetlerinin her zaman sağlanmadığının ve sığınma talepleri reddedilen kişilerin adli yardım veya temyiz haklarına ilişkin yeterince bilgilendirilmediklerinin altını çizmektedir. Ankara ve Van baroları dışındaki baroların,

başvurabilecektir; 2) Her mülteci, sürekli ikametgahının bulunduğu Taraf Devlette, adli yardım ve teminat akçesinden muafiyet dahil, mahkemelere müracaat bakımından vatandaş gibi muamele görecektir; 3) Her mülteci, sürekli ikametgahının bulunduğu ülkenin dışındaki Taraf Devletlerde, o ülkelerin vatandaşlarına 2. fıkrada bahsedilen konular hakkında yapılan muamelenin aynından istifade edecektir". Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme. 104 Uluslararası Af Örgütü 2010.

¹⁰⁵ Hammarberg 2009.

mültecilere ve sığınmacılara hukuki destek sağlamak konusunda genelde etkin olmadığını, sadece bir sivil toplum kuruluşunun bu kişilere ücretsiz hukuki destek sağladığını, diğer benzer kuruluşların ise daha ziyade genel hususlar konusunda bu kişileri bilgilendirdiklerini ifade eden Hammarberg, çok az sayıda avukatın mültecilerin ana dillerini konuşabiliyor olmasını ve tercüman sayısının azlığını da adli yardıma erişimi sıkıntılı hale getiren diğer unsurlar olarak değerlendirir. Genel olarak mevcut adli yardım sisteminin bu tür ihtiyaçları karşılayabilecek kapasiteye sahip olmadığını ifade eden Hammarberg, bu nedenle sığınma talebinde bulunan kişilere ilişkin olarak kapsamlı bir adli yardım mekanizmasının oluşturulmasının gerekliliğinin altını çizer.

Hammarberg'in mültecilerin adalete erişim durumlarına ilişkin tespitleri, temelde mevzuat ile uygulama arasındaki farka işaret etmektedir ki bu fark daha önce de ele alındığı gibi adalete erişim hareketinin başlangıç noktalarından birini oluşturmaktadır. Mültecilerin ve sığınmacıların hukuki desteğe erişim konusunda yaşadıkları sıkıntıları belgeleyen bir başka çalışma da, Levita, Kaytaz ve Durukan tarafından hazırlanan ve 2004 yılından beri bu durumdaki kişilere hukuki destek sağlayan Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin 17 farklı ülkeden gelen mültecilerle gerçekleştirdiği mülakatların analizinin yapıldığı Kasım 2007 tarihli rapordur.¹⁰⁶ Raporda, hem mültecilerin alıkonulmasına ilişkin temel uluslararası ilkeler, hem de yasal düzenlemeler ışığında uygulamada ortaya çıkan hak ihlalleri ortaya konulmaktadır. Gözetim altında tutulan kişilere ne kadar süre gözetimde tutulacaklarına ilişkin bilgi verilmemesinin ve prosedürel hak ihlallerine ilişkin herhangi bir yargı denetimi mekanizmasının bulunmamasının yanı sıra, gözetim altında tutulan bu kişilerin avukata erişimlerinin de hayli sınırlı olduğu belirtilmektedir. Rapor, mülakat yapılan mültecilerin kendi

¹⁰⁶ Helsinki Yurttaşlar Derneği 2007, "İstenmeyen Misafirler: Türkiye'de 'Yabancı Misafirhaneleri'nde' Tutulan Mülteciler", <http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/multeci_gozetim_raporu_tr.pdf>.

ifadeleri ışığında, gözetim altındaki mültecilerin hukuki danışmanlık alma haklarının çok nadiren gerçekleştiğini ve avukatlara nadiren erişebildiklerini ortaya koymaktadır. Bu durumun, hiçbir şekilde hukuki destek alamayan transit bölgelerde tutulan mülteciler açısından daha da endişe verici olduğu ayrıca belirtilmektedir. Mültecilerin sadece avukata erişimlerinin değil, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle de görüşmelerinin kısıtlanması, gözetimde tutuldukları süre boyunca yaşadıkları hukuki ve idari mağduriyetleri artırmaktadır. Benzer tespitler, Uluslararası Af Örgütü'nün "İki Arada Bir Derede, Türkiye'de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor" başlıklı raporunda da yer almaktadır. Bu raporda da Türkiye'deki sığınma süreçlerinin uluslararası standartlara uymadığı ve bu uyumsuzluğun en önemli göstergelerinden birinin, hukuki danışmanlığa erişim alanında yaşanan kısıtlamalar ve sıkıntılar olduğu sonucuna varılmıştır. Af Örgütü, ulusal mevzuatta sığınmacıların hukuki yardıma erişimine ilişkin düzenlemelerin azlığından ve eksikliğinden duyulan endişeyi dile getirmektedir.¹⁰⁷

Türkiye'de adli sürecin işleyişi, zaman zaman mülteci ve benzer konumda olan kişilerin destek mekanizmalarından yoksun bırakılmalarının hayatlarını kaybettikten sonra bile devam edebileceğini göstermektedir. Nijeryalı sığınmacı Festus Okey'in 20 Ağustos 2007'de gözaltına alınarak götürüldüğü İstanbul Beyoğlu Asayiş Büro Amirliği'nde, görevli polis memuru tarafından kurşunlanarak öldürülmesi üzerine "taksirle ölüme neden olmak suçundan" açılan davanın seyri, bu kişilerin adalete erişimlerinin önündeki engellerin sınırsızlığını ortaya koymaktadır adeta. Davanın üçüncü yılında mağdurun kimliğinin hâlâ tespit edilememiş olmasının yarattığı adalete erişim sorununun yanı sıra, davaya kurumsal –Göçmen Dayanışma Ağı, İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi, Çağdaş Hukukçular Derneği– ya da bireysel olarak müdahil olmak isteyenle-

rin taleplerinin reddedilmiş olması da, mülteci ve benzer konumda olan kişilerin hak yoksunluklarının derecesini gözler önüne sermektedir.¹⁰⁸ Mahkeme heyeti, T.C. vatandaşı olarak "vicdanen rahatsızlık duydukları" ve "karakolda işlenen cinayetten dolayı kendilerini güvende hissetmedikleri" için müdahil olmak isteyen bu grupların ve kişilerin taleplerini, "suçtan zarar görme durumları söz konusu olmadığı" gerekçesiyle oybirliğiyle reddetmiştir.¹⁰⁹ Talep sahipleri hakkında, "dilekçe vermek suretiyle mahkemeye hakaret ettikleri ve mahkeme heyetini etkilemeye yönelik sözlü ve yazılı beyanları" gerekçesiyle TCK 125. ve 288. maddeleri uyarınca mahkeme tarafından suç duyurusunda da bulunulmuştur.¹¹⁰ Festus Okey'in T.C. vatandaşı olmamasından dolayı müdahillik taleplerinin reddedildiğini iddia eden Çağdaş Hukukçular Derneği temsilcilerinin, Festus Okey'in ailesinden vekâlet alma çabalarının da Nijerya'daki hak savunucularının kaynak yetersizliğinden ötürü başarısız olması sonucunda, davada görevli savcının Festus Okey'in yegâne savunucusu haline geldiği iddia edilmiştir.¹¹¹

108 Festus Okey'in davasına müdahil olmak için başvuruda bulunan kurumların temsilcileri, müdahillik taleplerinin reddedilmesinin mahkemeden hiçbir talepte bulunmayan savcının Okey'in yegâne avukatı olması sonucunu doğurduğuna işaret ederler. Korkut, 2009, "Festus Okey'in Tek Avukatı Savcı, O da Bir Şey Talep Etmiyor", *Bianet*, 30 Eylül, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/117353-festus-okeyin-tek-avukati-savci-o-da-bir-sey-talep-etmiyor>>. Davaya müdahil olmak isteyen Göçmen Dayanışma Ağı'nın konuya ilişkin bildiri metni için bkz. <http://gocmendayanisma.org/blog/2011/01/19/festus-okey-davasina-mudahil-olmaya-cagiriyoruz/>.

109 5271 sayılı CMK'nın 27. ve 238. maddeleri "kamu davasına katılma"nın koşullarını ve usullerini düzenler: 04.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu.

110 Göçmen Dayanışma Ağı 2011. "Festus Okey Davasında Dejavu", 27 Ocak, <<http://gocmendayanisma.org/blog/2011/01/27/festus-okey-davasinda-dejavu/>>.

111 Korkut 2009.

107 Uluslararası Af Örgütü 2009, "İki Arada Bir Derede, Türkiye'de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor", <<http://www.amnesty.org.tr/ai/system/files/multeciraporu.pdf>>.

Festus Okey Davasında Müdahillik Taleplerinin Neden Kabul Edilmediğine İlişkin GÖRÜŞ

Av. Taylan Tanay
Çağdaş Hukukçular Derneği
İstanbul Şubesi Başkanı
22 Şubat 2011

Festus Okey'in öldürülmesine ilişkin Beyoğlu 4. Ağır Ceza Mahkemesi'nde 2007/276 Esası üzerinden süren yargılamada Çağdaş Hukukçular Derneği olarak Müdahale talebinde bulunduk. Bu talebin reddedilmesi üzerine bu kez her celse derneğimize üye avukatlar bireysel olarak müdahale talebinde bulundular. Tüm bu talepler aynı gerekçeyle reddedildi. Mahkemenin ret gerekçesi 5271 Sayılı CMK'nın 237. ve devamı maddeleri uyarınca "suçtan doğrudan zarar görmediğimiz" gerekçesine dayanıyordu. Mahkeme son 3 celsedir bu talepleri reddetmekle kalmıyor, aynı zamanda müdahale talebinde bulunanlar hakkında 5237 Sayılı TCK'nın 288. maddesinde düzenlenen adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs ile yine mahkemeye hakaret edildiği gerekçesiyle TCK'nın 125. maddesinde düzenlenen "hakaret" suçu nedeniyle savcılığa suç duyurusunda bulunuyor.

Suçtan zarar görme sadece şahsi haklara kavuşmaya hizmet eden bir kurum değildir. Esasen adaletin gerçekleştirilmesinde maddi gerçeğin açığa çıkarılmasında etkin rol alma konusunda işlevi büyüktür. Özellikle devlet güçleri hakkında şüpheli-sanık sıfatıyla yürütülen muhakeme işlemlerinin hem yapısal hem pratik olarak adil ve tarafsız sürdürülmesi pek mümkün olmamaktadır. Bu tip olaylarda iddia makamı mağdurun haklarını yeteri kadar savunamamaktadır. Festus Okey'in öldürülmesi sonrasında teorik olarak mağdurun haklarını savunması gereken makamın, bırakınız haklarını savunmak, var olan hakları bizzati ihlal ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle özellikle mağdurun kimsesiz oluşu, ailesine ulaşılabilmesi hallerinde suçtan zarar gören kavramının geniş yorumlanarak **TARAF YARATILMASI**¹¹² her şeyden önce yargılamanın nihai amacının gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Yargının; kolluğun sanık olduğu, Temel hak ve Hürriyetlerin ihlal edildiği olaylara ilişkin yargılamalarda davaya müdahaleyi dar yorumlamasına karşın özellikle devlete ve devletin kurucu ideolojisine karşı işlenen suçlarda müdahale kurumunu oldukça geniş –hatta bazen hukuki değil siyasi dayanaklarla– yorumladığı bilinmektedir. Yakın dönemde mağduru devlet olan suçların yargılanmasında dahi, hiç ihtiyaç yokken tek bir hukuki dayanak bulunmadan, bazı kimselerin müdahale talepleri kabul edilmiş, hatta kadrolu müdahiller yaratılmıştır. Orhan PAMUK aleyhine açılan tazminat davasının aktif husumet yokluğu nedeniyle reddine ilişkin mahkeme hükmünü inceleyen Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, sadece ırk bağı nedeniyle aktif husumet ehliyeti bulunduğunu belirterek bozma kararı vermiştir. Kişinin ekonomik bir fayda elde edebileceği, malvarlığı değerlerinde artışa neden olacak bir davada taraf ehliyetinin bu denli geniş tutularak değerlendirilmesine karşın, kişisel hiçbir fayda elde etme olanağının bulunmadığı salt kamusal bir yararın elde edilmesine dönük müdahale taleplerinin reddedilmesi kabul edilemezdir.

Adli Yardım ve Dezavantajlı Gruplar

Adalete erişimin en önemli unsurlarından biri olarak görülen adli yardım hizmetinin erişilebilirliğinde ve sunulan hizmetin kalitesinde ortaya çıkan olumsuzluklar, hem resmi düzenlemeler ile uygulamadaki farklılıkları ortaya çıkarmak, hem de bu olumsuzlukların etkilediği belirli grupları tespit etmek bakımın-

dan önem taşımaktadır. Kuşkusuz bu durum, liberal hukuk düşüncesinin hukuka atfettiği tarafsızlık, adillik, eşitlik gibi temel özellikler bağlamında da sorunlu bir resim ortaya koymaktadır; zira hukuki şekilciliğin görmezden geldiği, hukuk ile yapısal eşitsizlikler arasındaki ilişki böylece ister istemez görünür hale gelmektedir. Bu noktada, adalete erişim üzerine düşünürken ve bu hareketin temel meselelerinden biri olan adli yardım mekanizmalarının erişilebilirliğini ve kalitesini değerlendirirken, dezavantajlı grupların toplumsal hayatın diğer alanlarında olduğu gibi bu hizmetle olan ilişkilerinde de eşitsizlik durum-

112 Büyük harf ve kalın font kullanımı görüş sahibinin kendisine aittir. Rapor yazarının bu görüş içerisindeki müdahalesi sadece kelime yazımına ilişkin olmuştur.

larıyla daha sistemli bir şekilde karşı karşıya kaldıklarını görmek mümkündür.¹¹³ Bu durum siyasi irade tarafından da fark edilmiştir, zira Stratejik Plan'da "Adalet hizmetlerinin toplumun tüm kesimlerine eksiksiz ve adil olarak ulaştırılmasını sağlayacak bir sistemin oluşturulması"nın hukuk devletinin gereklerinden biri olduğu öne sürülmektedir. Bu bağlamda, "çocuklar, kadınlar, engelliler, yaşlılar ve yoksullar" olarak tanımlanan dezavantajlı kesimlerle ilgili uyumsuzlukların "amacına uygun bir şekilde çözülmesi" için alınacak önlemlerin adalete erişim çerçevesinde önemi vurgulanmaktadır.¹¹⁴ "2011 yılı sonuna kadar dezavantajlı grupların adalete erişimini kolaylaştırıcı önlemlerin alınması konusunda çalışma yapılması", Bakanlığın hedeflerinden biri olarak tanımlanmış¹¹⁵ ve bu hedef dahilinde şu stratejiler sıralanmıştır: "Dezavantajlı grupların adalete erişim konusunda yaşadıkları sorunların tespiti için ilgili kurum, kuruluş, üniversiteler ve sivil toplum örgütleriyle bilimsel etkinlikler (toplantı, seminer, sempozyum, çalıştay vb.) düzenlenmesi"; "Uygulamacılar ve akademisyenlerle işbirliği halinde yargı yolu ve yazılı yargılama usulü gibi konuların

113 Adli yardım hizmetlerinin tarihsel arka planında dezavantajlı kesimlere "merhamet ve acıma" duygularıyla verilen bir hizmet olarak ortaya çıktığı ve bu nedenle de verilen hizmetin kalitesinin ve erişilebilirliğinin hizmeti kullananlar tarafından sorgulanabilir olmadığı, bu tür bir talebin ancak hizmetin kurumsallaşmasıyla mümkün hale geldiği iddia edilmektedir. Bu bağlamda, adli yardım kurumunun zamanla bir yardım faaliyetinden "ekonomik açıdan elverişsiz koşulları bulunan kişilerin hak arama özgürlüğünü kullanmasını sağlayan bir mekanizma"ya dönüştüğü öne sürülmektedir. Yaşar, İmmihan, 2006., s. 93.

114 Adalet Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014.

115 Burada hükümetin bu konudaki politikaları açısından öne çıkan bir husus, dezavantajlı grupların adalete erişim alanında yaşadıkları sıkıntıların Yargı Reformu Stratejisi içerisinde ayrı bir politika hedefi, üzerinde strateji geliştirilecek ayrı bir çalışma alanı olarak ele alınmamış olmasıdır. Bu husus dışında, Yargı Reformu Stratejisi ile Stratejik Plan arasında adalete erişim konusuna ilişkin olarak ele alınacak temel meseleler bakımından bir fark göze çarpmamaktadır. Yargı Reformu Stratejisi'nin aksine Stratejik Plan'ın dezavantajlı gruplar üzerine ayrıca odaklanması nedeniyle, bu gruplara ilişkin durum tespiti de raporun ilgili bölümlerine dahil edilmiştir.

adalete erişim açısından değerlendirilmesi için bilimsel etkinlikler düzenlenmesi"; "Diğer ülke uygulamalarının karşılıklı işbirliği yapılmak suretiyle incelenmesi"; ve "İlgili kurum ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği halinde önlemlerin alınması ve mevzuat değişikliklerinin hazırlanması".¹¹⁶

Kadınlar

Mültecilerin ve sığınmacıların hukuki desteğe erişimde yaşadığı güçlüklerin toplumda var olan diğer dezavantajlı gruplar için de söz konusu olduğunu görmek mümkündür. Kadınlar ile etnik ve dinsel azınlıklar, bu grupların başında gelmektedir.¹¹⁷ Örneğin

116 Bu konuya ilişkin olarak Plan, "Düzenlenen etkinlik sayısı"nın ve "Çözüm önerilerinden hayata geçenlerin sayısı"nın temel performans göstergeleri olarak tanımlamaktadır. Adalet Bakanlığı Stratejik Planı, 2010-2014.

117 Bu noktada, Türkiye'de feminist hareketin kadınları bu tür gruplar arasında sayan kategorik yaklaşımlara ciddi eleştiriler getirdiğini de eklemek gerekir. 2007 genel seçimlerini takiben hükümet tarafından hazırlanan ve kamuoyuyla paylaşılan Anayasa taslağından, kadın hareketinin mücadelesi sonucunda "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür" ibaresinin çıkartılması ve aynı zamanda taslağın 9. maddesinin 3. fıkrasında da kadınların, "çocuklar, yaşlılar ve engelliler" ile birlikte "özel suretle korunmaya muhtaç bir kesim" olarak adlandırılmış olması, kadın hakları açısından ciddi bir gerileme olarak görülmüştür. Kadın hareketinin bu yeni düzenlemelere göstermiş olduğu sistemli tepki sonucunda, kadınların "korunmaya muhtaç kesim" kategorisinden çıkarılması suretiyle değişiklikler kısmen geri alınmış ve Anayasa'nın 10. maddesi açıkça pozitif ayrımcılık ifadesini kullanmasa bile, kadın örgütleri tarafından çoğu zaman pozitif ayrımcılık düzenlemesi olarak sayılan şu düzenlemeyi getirmiştir: "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yasama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi özel surette korunması gerekenler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılamaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar." Ancak bu noktada belki de kavramsal bir ayrımı gitmek faydalı olacaktır. Şöyle ki, dezavantajlı gruplar,

İstanbul Barosu'nun 2008-2010 arası döneme ilişkin verilerine göre, adli yardım talebiyle Baro'ya başvuran kadınların sayısı erkek başvuruçuların neredeyse üç katıdır.

kadınların adli yardım sistemiyle olan ilişkilerine göz atıldığı zaman, toplumsal hayattaki eşitsizliklerin olağan öznelere olmaları dolayısıyla kadınların bu alanda da haklarının kullanımı bağlamında zorluklarla karşılaşmaları adeta kaçınılmazdır. İstanbul Barosu'nun 2008-2010 arası döneme ilişkin verilerine göre, adli yardım talebiyle Baro'ya başvuran kadınların sayısı erkek başvuruçuların neredeyse üç katıdır.¹¹⁸ Bu durum, kadınların bu tür bir hukuki desteğe erkeklerden daha fazla ihtiyaç duyduklarının göstergesi olarak da okunabilir. Kadınların adli yardım mekanizmalarına erişimleri ve sunulan hizmetin kalitesi bağlamında öne çıkan gelişmelerden biri de, Türkiye'nin en büyük barolarından olan İstanbul ve İzmir baroları bünyesindeki kadın hakları merkezlerinin adli yardım merkezleriyle birleştirilmesidir. 1995 yılında bir komisyon olarak kurulan ve bu alanda bir ilk olan İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi, daha sonra kadınların yaşadıkları mağduriyetlere daha etkin ve hızlı bir şekilde müdahale edebilmek için bir merkez olarak hukuki destek

uluslararası literatürde de ele alındığı haliyle, sistematik ve yapısal eşitsizliklerin sonucu olarak oluşmuş toplumsal kesimlerdir. Bu durumda, dezavantajlılığın, çoğu zaman ele alındığı haliyle, kaynakların yapısal, kültürel ve tarihsel olarak eşitsiz paylaşımının uzantısı olan bir "durum" olduğunu ve bu haliyle de devlete ortadan kaldırılması yönünde bir yükümlülük yüklediğini düşünmek mümkündür. Öte yandan, "korunmaya muhtaç kesim" tanımında ise bir acizlik hali sezilmektedir ki bu kadınlar için hâlihazırdaki ataerkil söylemlerin ve pratiklerin perçinlenmesi ve yeniden üretilmesi anlamına gelecektir. Kaldı ki, bu tespiti, tanımın tarif ettiği diğer gruplar için de yapmak mümkündür. Bu durumda, "korunmaya muhtaçlık" devletin üzerine sorumluluk yüklemekten ziyade, eşitsizlik hallerinin ortadan kaldırılması için atılacak adımları adeta bir gönüllülüğe hatta ve hatta bir yardımseverliğe bağlamaktadır.

118 Verilere göre, 27.10.2008-31.08.2010 tarihleri arasında başvuran kadın sayısı 8728, erkek sayısı ise 2914'tür. İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu 2008-2010.

vermeye devam etmiştir.¹¹⁹ Ancak, 2008 yılında Merkez, İstanbul Barosu Adli Yardım Merkezi bünyesine dahil edilmiş ve böylece Kadın Hakları Merkezi'nde görev alan ve özel olarak kadın meselelerinde uzmanlaşmış çoğu kadın avukat da adli yardım listesine eklenmek durumunda kalmıştır.¹²⁰ Bu durum, adli yardıma başvuran kadın şikâyetçilerin listeden atanacak bir avukattan destek almaları anlamına gelmekteydi ki bu da kadın mağdurların görüşmeyi tercih ettikleri¹²¹ uzman kadın avukata erişim olasılıklarının düşmesi demektir.¹²² Benzer şekilde, İzmir Barosu Kadın Hakları Merkezi de 2003 yılında, Baro'nun "halka hizmet bürosunun var olduğu", "aynı işlevi faal ve başarılı olarak gördüğü" iddiaları doğrultusunda kapatılmıştır.¹²³ Kadına yönelik şiddetin çok yoğun şekilde yaşandığı¹²⁴ ve

119 Koyuncuoğlu 2009. "Baro'da Gönüllü Avukatlar", *Radikal*, 25 Ocak, <<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=EklerDetay&ArticleID=918351&CategoryID=42>>.

120 İstanbul Barosu Yönetim Kurulu kararı için bkz. <http://www.istanbulbarosu.org.tr/Detail.asp?CatID=1&SubCatID=1&ID=3821>.

121 Bu tercihe ilişkin çeşitli saptamalar için bkz. Özcan 2008, "İstanbul Barosu Kadın ve Çocuklara Hukuki Desteği Uzmanların Elinden Alıyor", *Bianet*, 24 Aralık, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/111560-istanbul-barosu-kadin-ve-cocuklara-hukuki-destegi-uzmanlarin-elinden-aliyor>>; Ayata 2009, *Kadınların Adalet Erişimi: Mevzuat, Engeller, Uygulamalar ve Sivil Toplumun Rolü*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı. Bu noktada, Türkiye'de aile içi şiddet mağduru kadınların %49'unun yaşadıkları şiddeti kimseye anlatmamış olmaları, bu mağduriyetlerin hassasiyeti ve bu nedenle de paylaşımındaki zorluklar hakkında önemli bir bilgi vermektedir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009.

122 Bu düzenlemeye yönelik eleştirilerin kısa bir derlemesi için bkz. Ayata 2009, s. 100.

123 *Türk Hukuk Sitesi*, 5 Haziran 2003, "İzmir Barosu Kadın Hakları Danışma Ve Uygulama Merkezi Kapatıldı !!!", <<http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=2545>>.

124 Sadece resmi nikâhı olan kadınları kapsayan resmi veriler, Türkiye'de kadınların %39'unun hayatlarının bir noktasında fiziksel şiddet mağduru olduklarını göstermektedir: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009, "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması Özet Rapor", <<http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/siddetarastirmaozetrapor.pdf>>.

kadınların mağduriyetlerinin önüne geçilmesini sağlayabilecek mekanizmaların hem yetersiz hem de çoğu zaman işlevsiz olabildiği bir bağlamda,¹²⁵ kadınların adalete erişimlerini kolaylaştırabilecek uzman avukatların sunduğu adli yardım hizmetlerinin sınırlandırılması, adalete erişim açısından sorun teşkil etmektedir.

LGBT

Sığınmacı, mülteci ve benzer durumda olan kişiler ile kadınların yanı sıra, toplumda çoklu mağduriyetlere uğrayan, ancak bu dezavantajlı konumları gerek siyasi söylemde gerekse toplumsal taleplerde çok fazla yer bulmayan LGBT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans) bireylerin adalete erişimde yaşadıkları güçlükler de ayrıca ele alınması gereken bir meseledir. Bu gruplar, resmi olarak dezavantajlı kesimler arasında sayılmamaları bir yana,¹²⁶ uygulamada da devlet eliyle yürütülen herhangi bir iyileştirme ya da güçlendirme çabasının öznesi olmamışlardır. Özellikle trans bireylerin gerek toplumsal ilişkilerinde gerekse de emniyet güçleriyle olan karşılaşmalarında maruz kaldıkları şiddet hallerinin sıklığı ve yaygınlığı, bu bireylerin özellikle hukuki desteğe erişimde yaşadıkları zorlukların ivedilikle tespit edilmesini ve giderilmesini

Özellikle trans bireylerin gerek toplumsal ilişkilerinde gerekse de emniyet güçleriyle olan karşılaşmalarında maruz kaldıkları şiddet hallerinin sıklığı ve yaygınlığı, bu bireylerin özellikle hukuki desteğe erişimde yaşadıkları zorlukların ivedilikle tespit edilmesini ve giderilmesini zorunlu kılmaktadır.

zorunlu kılmaktadır. Örneğin, 17 Mayıs 2010 gecesi Pembe Hayat LGBTT Dayanışma Derneği üyesi beş trans aktivistin, araçları içinde seyir halindeyken polis tarafından durdurulup, kimliklerini göstermelerine rağmen zorla araçların içinden çıkarılmaları, coplarla ve tekmelerle darp edilmeleri, bu bireylerin maruz kaldıkları olağanlaştırılmış şiddetin en belirgin göstergelerinden biridir. Bu olay sonrasında mağdurların yaptıkları suç duyurularıyla ilgili herhangi bir gelişme olmamasının ötesinde, polisler tarafından “polise direnme”, “kamu malına zarar verme” ve “hakaret” iddialarıyla mağdurlara karşı suç duyurusunda bulunulmuştur.¹²⁷ Diğer taraftan, polis şiddetini yargıya taşımak isteyenlerin şikâyetlerinden vazgeçmeleri için çeşitli yöntemlerin uygulandığı, vazgeçilmezse bu

125 Türkiye’de aile içi şiddet mağduru olduklarını ifade eden kadınların %92’si bu durumla ilgili hiçbir yere başvuruda bulunmadıklarını belirtmiştir. Bu durum, mağduriyetlerin engellenmesinde sorumlulukları olan kamu kuruluşlarının kadınlar için ne derece erişilebilir olduklarını sorgulamayı gerekli kılmaktadır: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009. Aynı zamanda, şiddet gören kadınların başvurabilecekleri sığınma evlerinin sayısının yetersizliği ve bu sığınma evlerinin gizliliklerinin ihlaline ilişkin dile getirilen sorunlar da bu mağduriyetleri artırmaktadır: Kaos GL 2010b, “Kadın Sığınakları Kurultayı Sonuç Bildirgesi Yayınlandı”, 31 Aralık, <http://www.kaosgl.com/icerik/kadin_siginaklari_kurultayi_sonuc_bildirgesi_yayinlandi>.

126 Bu grupların adalete erişim tecrübelerine ilişkin olarak yürütülecek daha derinlikli bir çalışmada, resmi olarak “dezavantajlı grupların” içine dahil edilmenin kendileri için ne anlama geldiğini, bu grupların böyle bir kategorizasyona nasıl baktıklarını araştırmak anlamlı olacaktır. Ancak şu andaki veriler, böyle bir değerlendirme yapmaya imkân tanımamaktadır.

127 Kaos GL 2011, “Pembe Hayat 2010’u Değerlendirdi”, 3 Ocak, <http://www.kaosgl.org/icerik/pembe_hayat_2010u_degerlendirdi>. Bu tavrın, son yıllarda adeta emniyet güçlerinin insan hakları hareketine karşı geliştirdiği bir taktik haline geldiğini gözlemlemek mümkündür. Öyle ki sadece LGBT gruplarına karşı değil, tüm hak örgütlerine karşı adeta “rövanşist” bir yaklaşım söz konusudur. Bu durum hiç kuşkusuz hak arama yollarının etkililiği anlamında da ciddi bir sorun teşkil etmektedir zira emniyet güçlerinden gelebilecek bu tür olası karşı ataklar, kişilerin ve grupların haklarını aramaları konusunda bezdirilmelerine yol açabilir. Aynı zamanda, yargının da benzer bir tutum sergilediği örnekler hak arama anlamında durumu daha da vahimleştirmektedir. Örneğin Festus Okey davasında müdahil olmak isteyenler hakkında “dilekçe vermek suretiyle mahkemeye hakaret ettikleri ve mahkeme heyetini etkilemeye yönelik sözlü ve yazılı beyanları” gerekçesiyle Türk Ceza Kanunu’nun (TCK) 125. ve 288. maddeleri uyarınca mahkeme tarafından suç duyurusunda bulunulmuş olması ya da polisin “dur ihtarına uymadığı” iddiasıyla öldürülen Baran Tursun’un ailesi hakkında, “yargı görevi yaparı etkileme” ve “Hükümeti, yargıyı, askeri ve Emniyet güçlerini aşağılamak” iddialarından ceza davası açılmış olması bu tür örnekler arasında sayılabilir.

kişilerin çalıştıkları ortamda çeşitli zorluklarla karşılaşmalarının sağlandığı ve bu şekilde şikâyetçi olmayı düşünenlere ‘uyarı’ gönderildiği, gözdağı verildiği ayrıca öne sürülmektedir.¹²⁸ Bu durum, hiç şüphesiz özellikle yaşam tehdidi altında çalışan bu bireyler için son derece endişe vericidir.¹²⁹

Emniyet güçlerinin bu ve benzeri olaylara yaklaşımı, ana-akım medyanın trans bireylere ilişkin vakaları aktarış biçimi ve dili,¹³⁰ yargı süreçlerindeki transfobik deneyimler ve yasal mevzuatın yetersizliği¹³¹ ve siyasi otoritenin

ilgisizliği,¹³² özellikle trans bireylerin “Türkiyeli toplumsal gruplar içerisinde şiddete en açık ve talepleri en çok görmezden gelinen gruplar” arasında olduklarının göstergesi olarak kabul edilmektedir.¹³³ Bu noktada, LGBT bireylere yönelik ayrımcılığın ve nefret suçlarının salt devlet kurumları eliyle gerçekleştirilen uygulamalar olmadığı; bu ayrımcılık hallerinin ve nefret suçu vakalarının toplumsal ve siyasi zeminde, bir diğer deyişle daha yatay düzlemlerde de sıklıkla yaşandığı vurgulanmalıdır. Yurttaşların ayrımcı tutumları ya da nefret suçu kapsamına girmesi gereken eylemleri, aslında bu eylemleri engelleme ve cezalandırma yükümlülüğünü yeterince yerine getirememesinden dolayı yine devletin zaafının göstergesi olarak görülmektedir.¹³⁴ Yaşadıkları şiddet hakkında şikâyetle bulunmak, hatta bu şiddeti yargı makamlarına taşımak konusunda ciddi engellerle karşılaşan LGBT ve özellikle trans bireyler, yargıya ulaşmayı başardıkları noktada da toplumsal önyargıların ve “heteroseksist ideolojinin” yargısal tutum içerisinde

128 Kılıçkaya 2010, “3 Mart Dünya Seks İşçileri Günü”, *Lubunya*, Sayı 5.

129 Özellikle transseksüel cinayetleri ve bu cinayetlere ilişkin gerek yasal süreçte gerekse de toplumsal ve siyasi zeminde yeterli tepkinin verilemiyor olması bu bireylerin adalete erişimlerinin engellenmesini daha da hayati bir anlamna büründürmektedir.

130 Burada özellikle medyanın haberleri zanlının diliyle hazırlamasına ve zanlıyı mağdur, mağduru da suçlu gibi göstermesine dikkat çekilmektedir. Güner 2009, “Ağır Tahrik Teşviki”, <<http://www.kaosgl.com/content/agir-tahrik-tesviki>>.

131 Türkiye Cumhuriyeti yasaları içerisinde “nefret suçu”nu tanımlayan ve bu suça ilişkin yaptırımlar öngören herhangi bir düzenleme olmaması ve aynı zamanda “ayrımcılık” vakalarına ilişkin de ayrı bir yasanın bulunmaması bu bireylerin ve grupların yaşadıkları şiddet olaylarının yeterli yasal karşılıklarını bulamamalarına neden olmaktadır. Diğer taraftan mevcut yasal düzenlemelerin de çoğu zaman LGBT bireylere karşı ayrımcı ve hatta şiddet içeren müdahalelerin aracı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Bu tespit, Türkiye’nin 2010 İlerleme Raporu’nda da yer almaktadır. Rapor, “Alenen teşhircilik” ve “genel ahlaka karşı işlenen suçlar” hakkındaki Türk Ceza Kanunu hükümlerinin LGBT bireylere karşı ayrımcı uygulamalara zemin hazırladığına ve Kabahatler Kanunu’nun da sıklıkla travesti ve transseksüel bireyleri para cezasına çarptırmak için kullanıldığına dikkat çekmektedir: Türkiye İlerleme Raporu 2010. Nefret suçlarına ilişkin yasalaraştırma çabaları üzerine bkz. Doğanoglu 2010, *Adaletin “LGBT” Hali*, LGBTT Hakları Platformu, İstanbul. Aynı zamanda Türkiye’de yasal mevzuatın seks işçileri üzerindeki etkileri üzerinde bkz. Çokar, Muhtar ve Habibe Yılmaz Kayar 2011, “Seks İşçileri ve Yasalar: Türkiye’de Yasaların Seks İşçilerine Etkileri ve Öneriler”, Seks İşçilerinin ve Transgender Bireylerin İnsan Haklarının Desteklenmesi Projesi, Seks İşçiliği Mevzuatı Çalışma Grubu Raporu, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul.

132 Bu ilgisizlik temel olarak trans bireylerin yaşama ve çalışma koşullarındaki güvenlik zafiyetlerine ilişkin yasal düzenlemelerin eksikliği ve özel olarak da “transfobik nefrete” karşı bir yasanın olmaması ile ilişkilendirilmektedir: PembeHayat 2010, *Transfobik Nefrete Karşı Bize Bir Yasa Lazım!*, Nefret Suçları Mağduru Trans Bireyleri Anma Buluşması Kitabı. Aynı zamanda siyasilerin eşcinsellere ve trans bireylere ilişkin zaman zaman yaptıkları homofobik, transfobik ve ayrımcı açıklamalar da siyasi iradenin bu konulardaki ilgisizliğinin hatta bilgisizliğinin de göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu konudaki en öne çıkan örneklerden birisi hiç kuşkusuz Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Selma Aliye Kavaf’ın 7 Mart 2010 bir röportajında sarf ettiği “Ben eşcinselliğin biyolojik bir bozukluk, bir hastalık olduğuna inanıyorum. Tedavi edilmesi gereken bir şey bence” sözleridir. Bildirici 2010, “Eşcinsellik Hastalık, Tedavi Edilmeli”, *Hürriyet*, 7 Mart, <<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=14031207>>.

133 Kaos GL 2011, “Pembe Hayat 2010’u Değerlendirdi”, 3 Ocak, <http://www.kaosgl.org/icerik/pembe_hayat_2010u_degerlendirdi>.

134 Bu durum AİHM’in Hrant Dink ve Nahide Opuş davalarına ilişkin verdiği kararlarla da onaylanmıştır: Ataman 2010, “Sorumlu Kim: Nefret Suçlarını Yaratan Dinamikler”, *Transfobik Nefrete Karşı Bize Bir Yasa Lazım!* içinde, s. 20.

yeniden üretildiğine şahit olmaktadır.¹³⁵ Özellikle gey ve trans cinayetleri davalarında, cezalarda ¼ oranında indirim sağlayan “haksız tahrik” indiriminin sıklıkla kullanılıyor olması, bu homofobik ve transfobik tutumların ve bu tutumlar sonucu ortaya çıkan şiddet vakalarının yargısal pratiklerle de adeta ‘anlaşılır’ kılındığını göstermektedir.¹³⁶ TCK’nın 29. maddesi, “haksız tahrik” kavramını “Haksız bir fiilin meydana getirdiği hiddet veya şiddetli elemin etkisi altında suç işleyen kimseye, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası yerine onsekiz yıldan yirmidört yıla ve müebbet hapis cezası yerine oniki yıldan onsekiz yıla kadar hapis cezası verilir. Diğer hâllerde verilecek cezanın dörtte birinden dörtte üçüne kadar indirilir” şeklinde tanımlamaktadır. Maddenin gerekçesinde ise, “haksız fiil”den kastedilenin “hukuk düzenince tasvip edilmeyen davranış” olduğu belirtilmekte ve bu gerekçelendirmenin olağan sonucunun eşcinsel ilişkiyi hukuk düzenine aykırı bir davranış olarak tanımlamak olduğu öne sürülmektedir.¹³⁷ Bu durumun, söz konusu bireylerin hayatlarının “heteroseksüellere nazaran ceza indirim oranında daha değersiz olduğunu” gösterdiğini ve bu şekilde aslında yeni suçlara zemin hazırladığını düşünmek mümkündür.¹³⁸

Seks İşçileri

Gerek emniyet güçleri ve yargı, gerek medya, gerek siyasetçiler, gerekse toplum tarafından dışlanmışlığın sonucu olan bu genel “korunaksızlık” hali, seks işçileri söz konusu olduğu zaman daha da ağırlaşabilmektedir. Kadıköy Belediyesi’nin gerçekleştirdiği “Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Toplumsal İşbirliği Projesi” kapsamında İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı tarafından yürütülen bir araştırma çerçevesinde, Kadıköy Belediyesi sınırlarında çalışan 50 seks işçisiyle görüşülmüş ve bu görüşmelerde katılımcıların 43’ünün müşterilerinden şiddet gördüğü, 37 kişinin ise polis şiddetine maruz kaldığı ortaya konulmuştur.¹³⁹ Şiddet gören katılımcıların yaklaşık yarısı, müşterilerden gördükleri şiddeti karakola ve/veya savcılığa bildirmiş olmalarına rağmen bu şikâyetlerin çok azında işlem yapıldığı, daha da azında başvurucuya “iyi” davranıldığı belirtilmiştir. Diğer durumlarda ise şikâyetle bulunan şiddet mağduru seks işçileri, başvurdukları makamın kendileriyle ilgilenmediğini, bu makamlarda aşağılandıklarını ya da dayak yediklerini aktarmışlardır.¹⁴⁰ Bu durumlar elbette, bu bireylerin şiddet gördükleri zamanlarda hak arama yollarını kullanmalarının önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Şiddet gören katılımcıların yaklaşık yarısı, müşterilerden gördükleri şiddeti karakola ve/veya savcılığa bildirmiş olmalarına rağmen bu şikâyetlerin çok azında işlem yapıldığı, daha da azında başvurucuya “iyi” davranıldığı belirtilmiştir.

¹³⁵ Bu tutumlara örnek davaların detaylı bir derlemesi için bkz. Doğanoglu 2010.

¹³⁶ 2006 yılında bıçaklanarak öldürülen gazeteci Baki Koşar cinayetinde, müebbet hapis istemi ile yargılanan zanlının haksız tahrik indiriminden yararlanarak cezasının 15 yıla indirildiği dava bu vakaların içinde en sık anılanıdır: Karaca 2009, “Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Travesti Ve Transseksüeller Onur Haftalarında Son Bir Yılda İşlenen 13 Eşcinsel Cinayetini Sorguluyorlar: ‘Biz De Varız!’”, *Yeni Aktüel*, <<http://www.yeniaktuel.com.tr/top110,194@2100.html>>.

¹³⁷ Özsoy 2009. “Eşcinsel İlişki Teklif Etmek ‘Haksız Bir Fiil’ Midir”, *Bianet*, 17 Mart, <<http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/113198-escinsel-iliski-teklif-etmek-haksiz-bir-fiil-midir>>.

¹³⁸ Güner 2009.

¹³⁹ Küntay, Esin ve Muhtar Çokar 2007, “Ticari Seks Medya Dosyası”, Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği (CETAD), <http://www.ikgv.org/sws_dosyalar/CETAD_resimli.pdf>.

¹⁴⁰ A.g.e.

Seks İşçilerinin Adalete Erişim Tecrübelerine İlişkin GÖRÜŞ¹⁴¹

Muhtar Çokar
İKSV
19 Mart 2011

Türkiye’de son yıllarda fuhşun sokakta ve göz önünde sürdürülmesini önlemek amacıyla seks işçilerine Ceza ve Kabahatler Kanunları başta olmak üzere toplumu koruyan yasa maddeleri aşırı ölçülerde uygulanmaya başlanmıştır. Ceza yasasında seks işçilerine koruma sağlayarak yaşamlarını fuhuş dışında sürdürmelerine olanak sağlayacak, yaşamda karşılaştıkları fırsatları değerlendirerek seçenekleri olmasına olanak verebilecek, baskı altında ve sömürülerek fuhuş yaşantısını sürdürmelerini engelleyecek yasa maddelerinin uygulanması yerine, toplumu seks işçiliğinin olumsuz etkilerinden koruyacak yasal tedbirlere daha sık başvurulmaktadır. Seks işçileri para cezaları kesilerek yıldırılmaya çalışılmakta ve izole koşullarda çalışmaya zorlanmaktadır. Pek çok seks işçisine fuhşa teşvik, yer sağlamak ya da başkasının fuhuş yoluyla elde ettiği gelirden yararlanmak suçlarıyla ceza verilmektedir. Bu uygulamalar, görünür olan seks işçiliğinin baskı altına alınarak toplumu ahlaki yönden koruma gerekçesiyle yapılıyor olsa da, toplumu daha derinden etkileyen fuhuş olgusunun daha da yaygınlaşması ve yeraltına inmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu nedenle seks işçilerine yasal koruma ve destek sağlanmaksızın toplumu korumak adına da olsa yasalar aracılığıyla seks işçilerine baskı uygulamak adil değildir ve bu yöndeki uygulamalar seks işçiliğinin daha karmaşık ve şiddet içeren bir ortamda sürdürülmesiyle sonuçlanmakta, toplum daha fazla ahlaki ve sağlık riskleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Toplum sağlığı ve ahlakının korunması adına yapılan, ancak toplum sağlığı ve ahlakını daha fazla risk altına sokan bu süreçte seks işçilerine neredeyse hiçbir yasal destek sunulmamakta ve seks işçilerinin yasal mekanizmalara ulaşmaları en az düzeyde olmaktadır. Seks işçilerinin dilekçeleri kabul edilmemekte, şikâyetleri ciddiye alınmamakta, yasal olmayan ve ahlak dışı olarak kabul edilen bir iş yapmaları yasal korunmadan yoksun bırakılmalarına gerekçe olabilmektedir.

Gizli fuhşun denetlenmesine yönelik uygulamalar seks işçilerinin ve özellikle transgender bireylerin izole ve güvenli olmayan koşullarda yaşamasına ve çalışmasına neden olmaktadır. Sosyal destek ağlarından uzaklaştırılan bu bireyler, şiddet, sömürü ve zorla çalıştırılma riski altındadırlar. Toplumda yaygın olarak hüküm süren homofobi, damgalayıcı, dışlayıcı ve ayrımcı uygulamalar bu süreci desteklemektedir.

Diğer yönden, Türkiye’de fuhuş alanında şiddete ve sömürüye uğrayarak mağdur konuma düşen, zorla çalışmaya sürüklenen ya da artık seks işçiliği yapmak istemeyen çocuklara ve yetişkinlere yönelik mevzuatın yeterli olduğunu ileri sürmek oldukça zordur ve sınırlı hizmet ve destek mekanizmalarının seks işçilerini de kapsayacak biçimde işlediğinden bahsetmek mümkün değildir. Mevcut mevzuatta kısıtlı da olsa mağdur konumundaki veya seks işçiliği yapmak istemeyen kadınlara yönelik düzenlemeler öngörülmüş ise de, bu işlevi yerine getirecek kurumlar ve kaynak belirsizdir. Seks işçiliği büyük ölçüde toplumsal cinsiyet eşitsizliği sonucu gündeme gelen ve seçeneği olmayan kadınlara yönelik olarak şiddet, sömürü ve zor kullanma içerebilen bir sosyal konumdur. Seks işçiliği polisiye tedbirlerle değil toplumun genelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar sonucu önlenebilir.

Adli Yardım ve Yoksulluk

Adli yardıma ilişkin çalışmalarda öne çıkan bir hususun da, bu hizmetin yoksullukla bağı olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağ da aslında yoksulluk ile hukuk arasındaki ilişkiye dayanmaktadır, zira araştırmalar dünya nüfusunun önemli bir çoğunluğunun enformel ya da kayıt dışı sektöre dayalı olarak geçimini sağladığını

ortaya koymaktadır.¹⁴² Bu bağlamda, yoksulluğun hukukla ve bu çerçevede adalete erişimle ilişkisini kurmak üzere yapılan “hukuki ihtiyaçlar” (*legal needs*) araştırmalarında ortaya çıkan eksiklikler doğrultusunda kurumsal kapasitelerin artırılmaya çalışıldığına işaret edilmektedir.¹⁴³ Hukuki ihtiyaçlar üzerinden düşünmek, temel olarak yoksullar

¹⁴¹ Rapor yazarının bu görüş içerisindeki müdahalesi sadece kelime yazımına ilişkin olmuştur.

¹⁴² BM Kalkınma Programı 2008b.

¹⁴³ BM Kalkınma Programı 2008b.

Mesleki ve/veya ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillendirilecek bir hukuki destek sistemi, hukuk karşısında var olan eşitsizlikleri ve mağduriyetleri yeniden üretecektir.

için hukukun hangi alanlarının özellikle önemli olduğunu ve bu şekilde nerelere erişimin iyileştirilmesi gerektiğinin ortaya çıkarılması açısından gerekli görülmektedir. Aksi takdirde, mesleki ve/veya ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillendirilecek bir hukuki destek sistemi, hukuk karşısında var olan eşitsizlikleri ve mağduriyetleri yeniden üretecektir. Örneğin, ABD’de yapılan bir araştırmanın sonuçları, *pro bono*¹⁴⁴ hizmet veren avukatlık firmalarının hizmet alanlarının aslında bu desteğin yararlanıcısı olan kişilerin veya kurumların ortaya koydukları hukuki ihtiyaçlarla örtüşmediğini, tam tersi sunulan hizmetlerin avukat eğitimi ya da pazarlama gibi şirket çıkarlarına odaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu tür bir hukuki destekten faydalanaabilecek kişiler veya kurumlar, şirketlerin bu tür çıkarlarına hizmet edebilecekler arasından seçilmektedir.¹⁴⁵

Türkiye özelinde düşünüldüğünde, Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2009 verileri, aylık yoksulluk sınırınının 825 YTL olduğu Türkiye’de 12 milyon 751 kişinin gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırınının, nüfusun % 0,48’i olan 339 bin kişinin ise sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırınının altında yaşamakta olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁶ Bu noktada, avukatlık asgari ücret tarifesi olan 140 TL’nin hukuki desteğe ihtiyacı olabilecek nüfusun önemli bir kısmı tarafından

karşlanması zor bir meblağ olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁷ Adli yardım hizmetine erişimde vatandaşın karşısına çıkan bürokratik engellerin de adalete erişim bağlamında ne anlama geldiği üzerine düşünmek gerekmektedir. Özellikle hukuk yargılamasında sağlanan adli yardım hizmetinde geçerli olan “hedefleme” yöntemiyle –adli yardımın özellikle yoksul kesimi hedefleyen bir hizmet olmasıyla– ilişkili olarak ortaya çıkan, ekonomik durumu ispatlamayı gerektiren belgelerin edinilmesi ya da harçları ödememek için yapılacak adli müzaheret başvurusu süreci, bu kişilerin adalete erişimini hem geciktirmekte hem de zorlaştırmaktadır.¹⁴⁸ Bu alanda barolar arasında standart bir uygulama olmaması da, vatandaşların ulaşabildikleri hizmet bakımından eşitsizlikler ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki bazı baroların adli yardım büroları ekonomik yetersizliğin ispatını basit beyan ve belge teminine bağlarken, bazı barolardaki bürolar daha ciddi bir süreci şart koşmaktadır.¹⁴⁹ Diğer taraftan, adli yardıma dosya üzerinden karar verilmediği durumlarda, duruşma sırasında karar verilirken mahkemelerin hem ekonomik inceleme hem de haklılık konusunda inceleme yaptıkları ve bu incelemelerin çoğu zaman uzun süreler aldığı, hatta bu yönde bir karar alınmadan davaların bitirilebildiği de öne sürülmektedir.¹⁵⁰

“Hedefleme” yöntemiyle ilişkili olarak ortaya çıkan, ekonomik durumu ispatlamayı gerektiren belgelerin edinilmesi ya da harçları ödememek için yapılacak adli müzaheret başvurusu süreci, bu kişilerin adalete erişimini hem geciktirmekte hem de zorlaştırmaktadır.

144 Latince’de “toplumun iyiliği” anlamına gelen bu terim, hukuk dünyasında avukatların maddi imkânı olmayan kişilere ücretsiz hukuki yardım verdiği sistemi tanımlamak için kullanılmaktadır.

145 Daniels, Stephen ve Joanne Martin 2009. “Legal services for the poor: Access, self-interest, and pro-bono”, ed. Rebecca L. Sandefur, *Access to Justice. Sociology of Crime, Law and Deviance*, cilt 12.

146 TÜİK 2009a, “Yoksulluk Çalışması-Dönemi: 2009”, <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=23&ust_id=7>.

147 “Reaching the poor with students”, İdil Elveriş röportaj, <<http://www.haberler.gen.al/2010-01-16/istanbul-bilgi-universitesi-ogretim-gorevlisi-elveris-adli-yardim-hizmeti-bezginlik-araci-olmamali/>>.

148 Elveriş 2006a. Ayrıca bu konuda geniş çaplı bir değerlendirme için bkz. “Adalete Daha İyi Erişim için Teknik Yardım” EuropeAid/123555/D/SER/TR Projesi Adli Yardım Komitesi Raporu, 12 Şubat 2009, Ankara. <http://www.adrcenter.com/international/Legal.Aid.Committee.Report.pdf>.

149 Yaşar 2006.

150 A.g.e.

Avukatların sağladığı hukuki hizmetlerin pahalı olmasının, özellikle toplumun yoksul ve dezavantajlı kesimlerinin bu hizmetlere erişimle-ri açısından sorun teşkil ettiği, çoğu zaman kabul edilen bir tespittir. Ancak, yoksulluk ile hukuki hizmetlere erişim arasındaki ilişkiyi salt avukatlık hizmetinin ücreti bağlamında düşün-mek mümkün değildir. Her şeyden önce, mahkeme başvurma harcı, celse harcı, keşif harcı ve benzeri yargı harçları da bu kesimlerin yargıya başvurmalarını etkileyen unsurlar arasında sayılabilir. Diğer taraftan, bu hizmetlere erişimin önemli bir ayağını, yargı sisteminin parçası olan kurumların –özellikle mahkemeler veya yurt dışında var olan arabuluculuk merkezleri gibi halkın hukuki taleplerinin doğrudan muhatabı olabilecek kurumların– konuları açısından erişilebilirliği oluşturmaktadır.¹⁵¹ Gene Türkiye özeline bakılacak olursa, örneğin İstanbul’da tamamlanmak üzere olan adliyelerin birleştirilerek merkezi hale getirilmesi projesinde, vatandaşların adliyelere erişimleri açısından yaratabileceği olası sorunların dikkate alınmadığı görülmektedir. Kentin, Bakırköy, Çağlayan ve Kartal semtlerinde yükselen yeni ve büyük adliyeler, eski adliyelere nazaran “modern” yapılar olarak lanse edilmekte ise de, bahsi geçen “modern”liğin vatandaşların hukuka erişim kanallarını oluşturan adliyelerle aralarındaki fiziki mesafeyi gözetmediği ortaya çıkmaktadır.¹⁵² Nitekim, Yargı Reformu Stratejisi’nde “Yargının Verimliliği ve Etkililiğinin Artırılması” ana başlığı altında yer alan maddelerden birisi de, “Birbirine yakın veya iş sayısı az olan adliyelerin en yakın adliyelerle birleştirilmesi için çalışmaların yapılması”dır. Bu madde altında, küçük ilçelerde kapatılan mahkemelere değinilmiş ve bu faaliyetler “kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması”na ilişkin faaliyetler olarak değerlendirilmiştir.¹⁵³ Bir sonraki alt

başlıkta ise, “Belirlenen ilkeler çerçevesinde adliyelerin fiziki kapasitelerinin iyileştirilmesi” hedefi öngörülmüştür. Bu hedef, hem adliyelerin müstakil binalara taşınmasını, hem de “uzun yıllar hizmet verebilecek adalet saraylarının” yapılmasını içermektedir. Bu yeni projelerin hayata geçirilmesinde özellikle “yargının çalışma koşullarına uygun”, “çağdaş mimari özelliklere sahip” ve “kullanışlı” binalar yapılmasına dikkat edileceği belirtilmektedir.¹⁵⁴ Dolayısıyla, yeni adliyelerin coğrafi konumlarının belirlenmesinde, vatandaşların adliyelere erişimde yaşayabilecekleri olası sıkıntıların dikkate alınmamış olduğu görülmektedir. Nitekim, hâlihazırdaki ilçeler bazında yerleştirmede bile “mahkemelere ulaşımın fiziksel olarak güç olması”nın, kadınların adalete erişimlerinin önünde ciddi bir engel teşkil ettiği, bu alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları tarafından dile getirilen bir endişedir.¹⁵⁵ Diğer taraftan, özellikle kent yoksullarının, kira ve tapu sorunları gibi barınma hukukuna, sigorta ve ücretler gibi sosyal güvenlik hukukuna ve boşanma, velayet gibi aile hukukuna ilişkin farklı hukuki konularda sorunlar yaşadıkları gözlemlenmiştir.¹⁵⁶

Benzer bir şekilde Bert van Delden tarafından hazırlanan ve “Yargı Sisteminin Etkililiği” başlığını taşıyan 2008 tarihli İstisari Ziyaret Raporu’nda da 2008 CEPEJ raporuna referans verilerek Türkiye’nin her 100.000 kişiye düşen mahkeme sayısı bakımından diğer Avrupa ülkelerine göre en yüksek sayıya sahip olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, van Delden “ulaşılabilirlik ve uygun maliyetlilik arasında bir denge kurma” işinin siyasetçilere ait olduğunu kabul ederek, her şekilde bazı mahkemelerin birleştirilmesi fikrinin destekçisi olduğunu ortaya koymaktadır: van Delden 2008, “Yargı Sisteminin Etkililiği”, 17-21 Kasım tarihlerinde Türkiye’ye gerçekleştirilen İstisari Ziyaret Raporu, <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/pdf/ist3tr.pdf>>.

154 Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2009.

155 Ayata 2009.

156 “Reaching the poor with students”. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı tarafından hazırlanan *Soru ve Yanıtlarla Erkek Şiddetine Karşı Kadın Dayanışması* isimli yayında, başvuru kadınların yasal haklarına ilişkin olarak sordukları sorular ve yanıtları da yer almaktadır. Böyle bir derleme bir anlamda bu kadınların hukuki ihtiyaçlarını da gözler önüne sermektedir: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı 2008, *Soru ve Yanıtlarla Erkek Şiddetine Karşı Kadın Dayanışması*, Mor Çatı Yayınları, <<http://www.morcati.org.tr/uploads/files/ErkekSiddetineKarsiKadinDayanismasi.kitap.pdf>>

151 BM Kalkınma Programı, Progress Report Working Group 1: Access to Justice and Rule of Law. Commission on Legal Empowerment of the Poor, <http://www.undp.org/legalempowerment/pdf/WG1_Progress_Report.pdf>.

152 Bu konuda daha detaylı bilgi sahibi olmak adına Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’ndan yararlanarak Adalet Bakanlığı’ndan Çağlayan Adliyesi’nin mimari planı istenmiş ancak başvuru talebi “güvenlik” gerekçeleriyle reddedilmiştir.

153 Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2009.

Toplumun yoksul kesimlerinin hukuki desteğe erişimleri, hukuki bilgiye ve basit danışmanlık hizmetlerine erişim anlamına da gelmektedir. Örneğin, kadınların adalete erişimle olan ilişkilerinde, baro, adliye, kaymakamlık, emniyet gibi kamuya hizmet eden kurumlarda danışma birimlerinin olmaması, bu erişimin önündeki en önemli engellerden biri olarak görülebilmektedir.¹⁵⁷ Bu çerçevede, hukuki mekanizmalara ve süreçlere erişimin iyileştirilmesi yönünde yapılacak girişimler, yoksul kesimlerin hukuku bir baskı aracı ve/veya bir “engel” olarak değil, bir güçlendirme mekanizması ve/veya bir “fırsat” olarak görmelerini sağlayabilecek adımlar olarak da görülmektedir.¹⁵⁸ Adli yardımı bu şekilde bir güçlendirme aracı olarak görme eğilimini insan hakları düşüncesinin temel ilkeleri çerçevesinde düşünmek de mümkündür. Bu bağlamda, adli yardım hizmetini, insan haklarının korunmasında temel sorun olan “bir hak ya da özgürlüğün uygun araçlarla korunmasının sağlanması” hedefine ulaşmada önemli bir araç olan “görece zayıf kabul edilen tarafın güçlendirilmesi” çabası çerçevesinde tahayyül etmek mümkündür.¹⁵⁹ Adli yardımı aynı zamanda bir “sosyal politika aracı” olarak görmeye imkân tanıyan bu bakış açısı çerçevesinde, bu hizmetin erişilebilirliğinde ve etkisinde yapılacak iyileştirmelerin, toplumda var olan ve çoğunlukla yoksullukla bir arada düşünülen bazı risklerle başa çıkılmasına da yardımcı olacağı düşünülmektedir.¹⁶⁰ Diğer taraftan, “adli” teriminin bu hizmeti tanımlamakta yetersiz kaldığı iddia edilmektedir. Baroların günümüzde yalnızca adli makamlar önündeki hukuki işlerde değil, Avukatlık Kanunu’nun 35. maddesinde sayılan “kanun işlerinde ve hukuki meselelerde mütalaa vermek”, “adli işlemleri takip etmek, bu işlere ait bütün evrakı düzenlemek” ya da resmi dairelerdeki işlerin takip edilmesi gibi diğer hukuki konularda da adli yardım hizmeti

¹⁵⁷ Ayata 2009.

¹⁵⁸ BM Kalkınma Programı, Progress Report Working Group 1: Access to Justice and Rule of Law. Commission on Legal Empowerment of the Poor.

¹⁵⁹ Tarhanlı 2003, *İnsansız Yönetim: Türkiye’de İnsan ve Hakları*, Dost Yayınları, Ankara.

¹⁶⁰ Elveriş 2006a.

Toplumun yoksul kesimlerinin hukuki desteğe erişimleri, hukuki bilgiye ve basit danışmanlık hizmetlerine erişim anlamına da gelmektedir.

sunuyor olması, bu yetersizliğin nedeni olarak gösterilmektedir. Hatta bu nedenle “adli yardım” yerine “hukuksal yardım” teriminin kullanılmasının, sunulan hizmetin kapsamı bakımından daha açıklayıcı olacağı öne sürülmektedir.¹⁶¹

Adli yardım hizmetlerinin erişilebilirliği meselesi, adalete erişim ile bilgiye erişim arasındaki güçlü bağı ortaya koymak bakımından da önem taşımaktadır. Yukarıda da ele alındığı üzere, özellikle talebe dayalı olarak işleyen bir adli yardım sisteminde, kişilerin hakları olan hukuki destek hizmetlerine ilişkin bilgiye kolay ve hızlı bir şekilde erişebilmeleri, en az o hizmetin kalitesi kadar önemlidir.¹⁶² Örneğin Avrupa’da, ceza davalarında savunma hakkının ne kadar etkili işlediğini ortaya koymak üzere gerçekleştirilen “Avrupa’da Etkili Ceza Savunması” (“Effective Criminal Defence in Europe”) başlıklı projede, Türkiye’de şüphelilerin ve sanıkların haklarına ilişkin hukuki çerçevenin hayli geniş kapsamlı olduğu, ancak uygulamada hakların yeterince iyi aktarılmadığı öne sürülmektedir. Proje raporunun Türkiye’yi konu alan kısmında, teorik olarak herkesin ücretsiz olarak müdafî yardımından yararlanabiliyor olmasına rağmen, pratikte adli sistemin aktörlerinin çoğu zaman sanıklara bu haklarına ilişkin yeterli bilgiyi anlaşılır şekilde vermedikleri belirtilmektedir.¹⁶³ Kaldı ki, adli yardımın salt “hukuki temsil” anlamına gelmediği, hatta çoğu

¹⁶¹ Yaşar 2006.

¹⁶² 2009 İlerleme Raporu da sanık bilinci konusuna ayrıca değinmektedir. Bu çerçevede, Rapor etkili bir adli yardımın sınırlı olduğuna ilişkin genel tespitinin yanı sıra ücretsiz adli yardım olanaklarına ilişkin sanık bilincinin artırılmasının da önemini altını çizmektedir.

¹⁶³ Cape, Ed, Zaza Namoradze, Roger Smith ve Taru Spronken 2010. “Effective Criminal Defence in Europe: Executive Summary and Recommendations”, <http://www.soros.org/initiatives/justice/focus/criminal_justice/articles_publications/>.

zaman öncelikli olarak “hukuki bilgi temini” anlamına gelebildiği ve bu şekilde aslında öncelikli olarak “koruyucu” ve “önleyici” bir mekanizma olarak görülebileceği iddia edilmiştir.¹⁶⁴ Bilgiye erişim ile adalete erişim arasındaki ilişki, bir sonraki başlığın konusunu oluşturmaktadır.

BİLGİYE ERİŞİM

Türkiye genelinde gerçekleştirilen bir anket çalışmasının sonuçlarına göre, yaklaşık 3000 katılımcının %41,4’ü hukuk sistemine ve genel olarak hukuka ilişkin konularda tamamen habersiz/bilgisiz, %45,4’ü ise az bilgili olduklarını belirtmişlerdir.

Yargı Reformu Stratejisi’nde adalete erişim meselesi olarak ele alınan ikinci başlık, bilgiye erişimdir. Hukuki düzenlemelere ve hukuki işlemlere ilişkin gerekli bilgilere kolayca ve hızla erişebilmek, genel olarak adalete erişim bağlamında önem teşkil eden bir meseledir. Bu mesele, özellikle Türkiye gibi nüfusun önemli

bir kısmının hukuk sistemine ve haklara ilişkin bilgi düzeyinin düşük olduğu toplumlarda, adalete erişimi engelleyici bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar, Türkiye’de vatandaşlar arasında hem yargısal faaliyetlere ve işlemlere, hem de haklara ve bu hakların kullanımına ilişkin ciddi bir bilgi sıkıntısı olduğunu göstermektedir. Örneğin, Türkiye genelinde gerçekleştirilen bir anket çalışmasının sonuçlarına göre, yaklaşık 3000 katılımcının %41,4’ü hukuk sistemine ve genel olarak hukuka ilişkin konularda tamamen habersiz/bilgisiz, %45,4’ü ise az bilgili olduklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlar, katılımcılara yönlendirilen ve hukuk sistemine ilişkin bazı temel konularda genel bilgi düzeyini ölçmeyi hedefleyen sorulara verilen cevaplarla da doğrulanmıştır. Aşağıdaki Şekil, bazı bilgi sorularına verilen yanlış cevapların oranını göstermektedir.¹⁶⁵

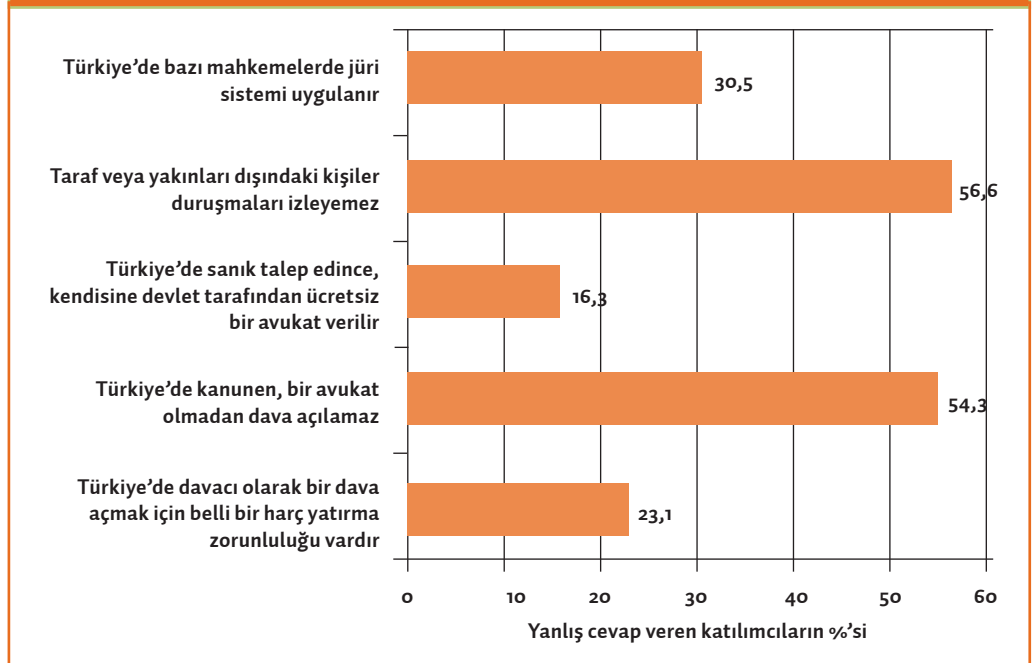
Aşağıdaki bilgiler ışığında, vatandaşların önemli bir kısmının doğrudan haklarının

¹⁶⁵ Bu soruların doğru yanıtları şu şekildedir: Yanlış, Yanlış, Doğru, Yanlış, Doğru.

¹⁶⁶ Bu şekil, anket sonuçlarının yer aldığı proje yayınından aktarılmıştır. Kalem vd. 2008a, s. 23.

¹⁶⁴ Elveriş 2006a.

Şekil 1. Hukuk sistemine ve haklara ilişkin bazı bilgi sorularına yanlış cevap veren katılımcıların yüzdesi¹⁶⁶

kullanımını etkileyebilecek birtakım temel bilgilerden yoksun olduğu söylenebilir. Örneğin, katılımcıların yarısından fazlasının kanunen bir avukat olmadan dava açılmaya çağına inanıyor olması, avukatlık hizmetinden faydalanma oranlarının düşüklüğü de göz önünde bulundurulduğunda, adalete erişim önünde ciddi bir engel teşkil edecektir. Bu durum, erişilebilir ve kaliteli hizmetin sunulduğu bir adli yardım sisteminin gerekliliğini de bir kere daha oraya koymaktadır, zira dava açmak isteyen vatandaşların bilgi eksikliği, savunma hizmetlerinin pahalılığı ya da erişilemezliği gibi durumlar sonucunda önlerine çıkan engellerin iyi işleyen bir adli yardım mekanizması sayesinde aşılabilmesi mümkündür. Aynı çalışmada, vatandaşların kamu kurumlarıyla ilişkilerinde şeffaflığı ve hesap verebilirliği sağlamak üzere atılmış önemli bir adım olan Bilgi Edinme Hakkı Kanunu hakkında ne derece bilgi sahibi oldukları da ayrıca ölçülmüştür. Bu hak, adalete erişim bağlamında vatandaşın devlet kurumları karşısında etkin bir rol oynamasının yolunu açması bakımından önem taşımaktadır. Anket sonuçları, katılımcıların %76,5'inin bu haktan haberdar olmadığını, haberdar olanların ise %33'ünün Kanun hakkında yanlış bilgilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, "Bilgi Edinme Hakkı"nın ne demek olduğunu bildiğini söyleyen katılımcıların %5,9'u, bu hakkı "bir vatandaşın başka vatandaşlar hakkında istediği bilgiyi devlet kurumlarından talep edebilme hakkı" olarak tanımlarken, %27,2 gibi ciddi bir kısmı ise "vatandaşın devletin istediği her türlü bilgiyi devlete temin etme/verme zorunluluğu, yani devletin vatandaş hakkında bilgi edinme hakkı" olarak tanımlamıştır. Kuşkusuz bu sonuçlar vatandaşların kafasındaki devlet algısına ilişkin de önemli ipuçları sunmaktadır.¹⁶⁷

Adalet Bakanlığı Stratejik Planı'nda da adalete erişimin sadece hukuki düzenlemelerin iyileştirilmesiyle gerçekleşmeyeceği kabul edilerek, vatandaşların "hak arama hürriyetini kullanma yöntemlerini öğrenmeleri"nin önemine değinilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Stratejik Plan,

"hukuk bilincinin geliştirilmesi amacıyla yapılacak bilgilendirme faaliyetleri, danışma büroları, broşürler, dava rehberleri, internet siteleri" gibi araçları özellikle toplumun "ihtiyaç hisseden kesimlerinin"¹⁶⁸ adalete erişimlerini kolaylaştırabilecek unsurlar olarak tanımlamıştır. Bu noktada, Bakanlık tarafından değerlendirmeye alınan araçlar da göz önünde bulundurularak, bilgi eksikliğinin ne şekillerde tezahür edebileceğini ve bu durumların önüne geçmek için ne gibi önlemler alınabileceğini ayrıca değerlendirmek gerekmektedir. Böyle bir değerlendirme, hem sorunları bağlamlarına oturtarak soyut tahlillerin ötesine geçmeye imkân tanıyacak, hem de somut iyileştirmeler yapılabilmesi için bu bağlama uygun çözümler üretmenin yolunu açacaktır. BM Kalkınma Programı bünyesinde çalışan Yoksulları Hukuki Güçlendirme Komisyonu'nun (Commission on Legal Empowerment of the Poor) hazırladığı raporda, temel adalete erişim meselelerinden birisi olarak ele alınan "hukuki haklara ilişkin bilgisizlik", dört esas nedene dayandırılmaktadır:

1. Bilginin yetersiz dağılımı/paylaşımı;
2. Bilginin kasten gizlenmesi;
3. Hukuki jargonun anlaşılabilirliği;
4. Hukuk dilinin resmi dil olması (anadilde hak arama sorunu).

Bilginin Yetersiz Dağılımı/ Paylaşımı

Bu başlıklar ışığında, Türkiye'de hukuki bilgiye erişim alanında yaşanan sıkıntıları daha detaylı bir şekilde ele almak mümkündür. İlk olarak, bilginin yetersiz dağılımı hususunda mevcut durum mercek altına yatırıldığında, temel hukuki bilgilerin geniş kitleler tarafından paylaşıldığını söylemenin mümkün olmadığı görülebilmektedir. Bu durum, hem resmi eğitimin bu tür bir bilgiye yer vermemesinin veya yetersiz yer vermesinin, hem de gündelik hayatın içinde yer alan kamu kurumlarının bu

¹⁶⁸ Bakanlık bu kesimlerin kimler olduğunu tanımlamamıştır ancak "dezavantajlı gruplar" olarak tanımladığı "kadınlar, çocuklar, yoksullar, yaşlılar ve engelliler" gibi kesimlerin bu gruba dahil edildiğini düşünmek mümkündür. Adalet Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014.

Hukukun uygulamadaki en görünür yüzleri olan adliyelerde, vatandaşların adliye içerisinde yapılabilecek hukuki işlemlere ilişkin temel bilgilere erişimleri, bu bilgi aktarımını sağlayacak birimlerin bulunmaması nedeniyle ciddi şekilde engellenmektedir.

tür bilgileri vatandaşlar için anlaşılabilir ve erişilebilir bir şekilde sunmamasının bir sonucu olarak düşünülebilir.¹⁶⁹ Örneğin hukukun uygulamadaki en görünür yüzleri olan adliyelerde, vatandaşların adliye içerisinde yapılabilecek hukuki işlemlere ilişkin temel bilgilere erişimleri, bu bilgi aktarımını sağlayacak birimlerin bulunmaması nedeniyle ciddi şekilde engellenmektedir. İstanbul'un 10 adliyesinde yapılan bir gözlem çalışması, bu adliyelerin hiçbirinde adliyeye gelen kişilerin temel konularda bilgi alabilecekleri bir danışma biriminin veya bir ön büronun bulunmadığını ortaya koymuştur.¹⁷⁰ Diğer taraftan, çeşitli sivil toplum kuruluşlarının verdiği hukuki danışmanlık hizmetleri, Stratejik Plan'da da altı çizilen toplumun "ihtiyaç duyan" kesimlerinin bu tür hizmetlere erişimlerinin sağlanması hususunun önemini ortaya koymaktadır. Örneğin, Van Kadın Derneği (VAKAD) bünyesinde çalışan Danışma Merkezi, kadınlara psikolojik desteğin yanı sıra hukuki destek sağlamaktadır.¹⁷¹ VAKAD'ın derlediği istatistiklere göre, 2009 yılı içerisinde toplam 408 kadın yeni başvuruda bulunmuştur. Veriler, bu kadınların %21'inin doğrudan hukuki destek talebiyle geldiğini ve bu taleplerin hemen hemen her zaman korunma ve barınma gibi diğer taleplerle birlikte getirildiğini ortaya koymaktadır. En sık karşılaşılan talebin ekonomik desteğe ilişkin olduğu, bu bağlamda birçok kadının parasal kaygılarla dava açmaktan vazgeçtiği ve bu nedenle adli yardım gibi

hizmetlerin kadınların hayatlarında ne derece önemli bir rol oynadığı da ayrıca ortaya konulmaktadır.¹⁷² Derneğin 2009 yılı içerisinde toplam 245 mülteci ve sığınmacı başvurusu aldığı da belirtilmektedir. Verilere göre, bu başvuru ekseriyetle "dilekçe yazdırmak, resmi kurumlardaki işlerin yürütülmesi için destek ve rehberlik talebi, ekonomik yardım (iş bulma desteği, kira desteği, kömür yardımı vb) talebi, sağlık sorunları ve psikolojik sorunlar için yardım talebi, şiddete maruziyet ve çeşitli nedenlerle barınma talebi" gibi nedenlerle derneğe başvurmuşlardır.¹⁷³

Bu raporun başlarında da belirtildiği gibi, 2003 Ulusal Programı'nın 24.13 sayılı Öncelik'i kapsamında, AB'nin adalete erişim adı altında yaptığı çeşitli faaliyetler ele alınmakta ve bu tür faaliyetler 58. hükümetin Acil Eylem Planı'nda değerlendirilmektedir.¹⁷⁴ Bu çerçevede, "bilgilendirme kampanyaları ve adalete erişim için kullanıcı rehberlerinin basımı, hukukî konularda bir bilgi sistemi ve yargı ağı kurulması"nın yanı sıra, "çok dilli standart dava dilekçeleri hazırlanması" gibi çalışmalar da 58. hükümetin Ocak 2003 tarihli Acil Eylem Planı'nda "Demokratikleşme ve Hukuk Reformu" başlığı altında sıraladığı hedeflerindedir.¹⁷⁵ Bu hedefler doğrultusunda, "ülke çapında 'hukuk bilincini' sağlayacak, vatandaşlar arasında basit konularda ihtilafı çıkmadan önlemek üzere temel hukuk bilgilerini öğretecek 'Hukuk Danışma Büroları'"nın kurulması ve kamu kurum ve kuruluşlarının kendi faaliyet alanlarına ilişkin olarak vatandaşları hal ve yükümlülükleri konusunda bilgilendirmek amacıyla "el kitabı, rehber, kılavuz ve broşürler" yayımlaması gibi faaliyetler, "koruyucu hukuk" uygulamaları olarak tanıtılmaktadır.¹⁷⁶ Benzer şekilde,

169 Birçok ülkede avukatlık mesleğine ilişkin getirilen reklam yasakları bu durumun bir başka sebebi olarak görülmektedir. BM Kalkınma Programı 2008, s. 21.

170 Kalem vd. 2008b.

171 Dernek faaliyetlerinin adalete erişim teması çerçevesinde bir değerlendirmesi için bkz. Ayata 2009, s. 114-117.

172 Van Kadın Derneği Kadın Danışma Merkezi 2009 Yılı Verileri, <http://www.vakad.org.tr/index.php?action=icerik&sayfa_no=29>.

173 Van Kadın Derneği Kadın Danışma Merkezi 2009 Yılı Verileri.

174 Bkz. Ek I.

175 T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP), 2003, <<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/aep.pdf>>.

176 T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP), 2003.

10 Ocak 2008 tarihli 60. Hükümet Eylem Planı'nda da, "koruyucu hukuk" uygulamaları başlığı altında vatandaşların "büro, kiosk, tablo, internet, rehber ve broşür vb." yöntemler kullanılarak hak ve yükümlülükleri hakkında bilgilendirilecekleri ifade edilmektedir. 60. Hükümet Eylem Planı'nda, "ülke çapında hukuk bilincinin sağlanması ve vatandaşlar arasında basit konularda uyuşmazlıkların çıkmadan önlenmesi amacıyla" temel hukuk bilgilerinin ilköğretim çağından itibaren öğretilmesi de hedef olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁷ Diğer taraftan, Adalet Hizmetleri Özel İhtisas Komisyonu'nun 2007-2013 dönemine ilişkin olarak hazırladığı raporda, 2013 Adalet Hizmetleri Vizyonu "Demokratik, laik ve sosyal hukuk devletinin gerekleri doğrultusunda; evrensel hukukta kabul edilen temel ilkelere dayanmak suretiyle, adaletli bir hukuk düzeni oluşturup, toplumumuza her alanda zahmetsiz, hızlı, isabetli, etkin, güvenli yargı ve adalet hizmetleri sunmak" olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁸ Bu tanımın yapılmasında adalet hizmetlerinden yararlanacak olan yurttaşların dikkate alınması gerektiğine vurgu yapan Komisyon, "toplumun her kesiti ve katmanında, sürekli yaşayan bir hukuk ve adalet eğitimi vermeyi amaçlayan ortamlar yaratılarak, vatandaşlar arasında, hukuk bilincine sahip ve adalet vicdanı yüksek bireyler" yetiştirilmesini de hedefler arasında saymaktadır.

Yargı Reformu Stratejisi de, hükümet programında "koruyucu hukuk" başlığı altında ele alınan bu faaliyetlerin hayata geçirilmesi için gerekenlerin tespit edilip, bu konularda gerekli çalışmaların yapılacağına işaret etmektedir. Örneğin, Adalet Bakanlığı 1 Aralık 2007-30 Kasım 2009 tarihleri arasında Avrupa Konseyi'yle birlikte AB tarafından finanse edilen "Türkiye'de Mahkeme Yönetimi Sistemine Destek Projesi"ni yürütmüştür. Bu proje kapsamında, Türkiye'nin farklı yerlerinde

bulunan değişik özellikteki ve büyüklükteki adliyelere yapılan ziyaretler neticesinde ihtiyaç tespitleri yapılmış ve bu tespitler ışığında hazırlanan rapor, Aydın, Manavgat, Mardin, Konya ve Rize olarak kararlaştırılan beş pilot adliyede uygulanmaya başlamıştır. Projenin ikinci aşamasında ise, personelin ve vatandaşların adliye sistemi hakkında bilgilendirilmesi ve işleyişe ilişkin farkındalığın artırılmasına yönelik faaliyetler yürütülmüştür.¹⁷⁹ Bu çerçevede, mahkeme kalemlerinin işlerini aksatmadan yapabilmelerini sağlamak üzere rutin işlerini devredecekleri ön büroların ve vatandaşların adliyeye ilişkin genel bilgileri edinebilecekleri danışma masalarının kurulması hedeflenmiştir. Renkli yönlendirme sistemleri ve adliyedeki işleyişe dair genel bilgilerin yer aldığı tanıtıcı broşürlerin hazırlanmasıyla da vatandaşların adliye içinde aradıkları birime ve ihtiyaçları olan genel bilgiye kolayca erişimlerinin sağlanması hedeflenmiştir. Proje kapsamında yapılan ihtiyaç tespit çalışmaları, yukarıda İstanbul adliyelerine ilişkin olarak yapılan değerlendirmelerle örtüşmektedir; zira ön çalışmalarda adliyelerde danışma masalarının bulunmaması nedeniyle en basit işler için gelen kişilerin bile adliye içinde yollarını bulmakta zorlandıkları veya adliye personeline danıştıkları zaman sorularına cevap alamamalarının gerginlik yaratabileceği ortaya konulmuştur. Bu nedenle, pilot adliyelerde proje kapsamında eğitilen kişiler, yeni kurulan danışma masalarında hizmet vermeye başlamışlardır. Kurulacak ön bürolarda çalışacak eğitimli personel de, danışma masalarınca verilecek hizmetin ötesine geçerek, vatandaşların adliyeye sundukları ve adliyeden talep edilen her türlü evraka ilişkin işlemlerini takip edecektir. Vatandaşların adliyeye işleri düştüğünde ne yapmaları gerektiği hakkında basit ve kullanımı kolay bilgiler veren ve vatandaşları ilgili birimlere yönlendiren broşürler sayesinde de, genel

177 T.C. 60. Hükümet Programı Eylem Planı, 2008, <<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ep2008.pdf>>.

178 Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Adalet Hizmetleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <http://plan9.dpt.gov.tr/oik2011_adalet/adalet-9p-oik.pdf>.

179 Projenin gelişimine ilişkin daha detaylı bilgiler için bkz. Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü 2008, "Türkiye'de Mahkeme Yönetimi Sistemine Destek Projesi Hakkında Bilgi Notu", Ankara, <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/pdf/mypbilginotu.pdf>>.

olarak hukuk sistemine ilişkin bilgi seviyesinin ve farkındalığın artırılması hedeflenmiştir.

Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan “Adalet Bakanlığı Projeleri Hakkında Bilgi Notu” başlıklı Haziran 2009 tarihli belgede, Aralık 2009-Aralık 2011 döneminde “Mahkeme Yönetim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi” adında yeni bir projenin başlatılacağı ve bu projenin amacının “önceki ‘Mahkeme Yönetim Sistemine Destek Projesi’ kapsamında oluşturulacak sistemin pilot mahkeme sayısının 20’ye çıkartılması yoluyla daha geniş bir çerçevede uygulanması” olduğu belirtilmektedir. Ancak, ne yeni projeye ne de Kasım 2009 tarihinde sona eren ve hayli iddialı hedefleri olan önceki proje çerçevesinde gerçekleştirilmiş olan faaliyetlere ve bu faaliyetlerin başarısına ilişkin bir resmi resmi değerlendirmeye rastlanmamaktadır.¹⁸⁰ Diğer taraftan, proje kapsamında pilot adliye olarak yer almış bazı adliyelerin bulunduğu illerin barolarının yapılan faaliyetlere ilişkin değerlendirmelerine ulaşmak mümkündür. Örneğin, beş pilot ilin baro başkanlarıyla yapılan çalışma grubu toplantısında, Rize Barosu Başkanı, Rize adliyesinin proje faaliyetleri sonucunda “son derece çağdaş ve işlevsel bir görünüme” kavuştuğunu ve gene proje çerçevesinde duruşma bildirim sisteminin Türkiye’de ilk kez Rize’de uygulanmaya başlandığını ifade etmiştir.¹⁸¹ Ancak, projenin planlama ve uygulama aşamalarında avukatların taleplerinin değerlendirilmeye alınmamasının, baroların adliye hizmetlerine ilişkin tespitlerinin projenin eylem planında yer almamasının projenin önemli konularda eksik kalmasına neden olduğu eklenmektedir. Mardin Barosu Başkanlığı ise, bu eleştiriyi daha da ileri götürerek, Kasım 2009’da Adalet Bakanlığı’na karşı “projenin ve projenin uygulanmasına yönelik yasaya aykırı idari eylem ve işlemlerin iptali ve yürütmenin durdurulması” talebiyle dava açmıştır. Davacı

Baro, projede öngörülen birtakım düzenlemelerin adliye binasının hâlihazırdaki fiziksel şartlarıyla örtüşmediğini, bu düzenlemelerin avukatların işlerini yapmalarını engelleyebilecek düzenlemeler olduğunu ve mevcut haliyle zaten fazla iş yüküyle boğuşan kalemlerin işlerinin sınırlı sayıda ön büro personeliyle çözülmeye çalışılacağını öne sürmektedir.¹⁸²

Bilginin Kasten Gizlenmesi

Hukuki haklara ve işlemlere ilişkin bilginin yetersiz paylaşımının yanı sıra, bu tür bir bilgi akışının/dağılımının yokluğu veya yetersizliği bilinçli bir siyasetin ürünü olarak da ortaya çıkabilir. Bu noktada en önemli direncin hukuk mesleğinden ve özellikle barolardan geldiği söylenebilir.¹⁸³ Örneğin, ABD’de kişilerin hukuki ihtiyaçlarını giderek artan bir şekilde profesyonel hukuki destek almadan gidermeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. 1960’lardan sonra artan hukuki taleplerin aynı zamanda hukuki bilgiye erişim yollarının kolaylaştırılmasını da doğurduğu belirtilmekte, bu durumun artan hukuk bilinci ve devletin adli yardım bütçesinde yaptığı kesintilerle birleşmesi sonucunda, gitgide daha fazla insanın hukuki ihtiyaçlarını kendi başlarına karşılama yoluna gittiği iddia edilmektedir.¹⁸⁴ Bu konuda yapılan az sayıdaki araştırma, kendi kendilerini temsil eden bu kişilerin yarısının meseleyi kendi başlarına halledebilecekleri kadar kolay gördüklerini, diğer yarısının ise ekonomik güçleri avukat tutmaya elvermediği için kendilerini temsil ettiklerini ortaya koymaktadır. Raporun önceki kısımlarında belirtildiği gibi, Türkiye’de de kişilerin avukatlık hizmetin-

¹⁸² Dava dilekçesi ve iddialar için bkz. *Genç Baro 2010*, “Avukatsız Adliye Projesine, Konya, Mardin Baroları Dava Açmıştı. İstanbul, Ankara Suskun”, <<http://www.gençbaro.org/avukatları-adliyeden-atan-projeye-konya-mardin-baroları-dava-acti/>>.

¹⁸³ BM Kalkınma Programı, *Progress Report Working Group 1: Access to Justice and Rule of Law. Commission on Legal Empowerment of the Poor; Rhode 2004*.

¹⁸⁴ Özellikle çekişmesiz boşanmalarda, ev sahibi-kiracı anlaşmazlıklarında, iflaslarda, aile içi şiddet vakalarında ve kabahatlerde kişilerin kendi kendilerini temsil ettikleri gözlemlenmiştir: Rhode 2004, s. 82.

¹⁸⁰ İstisna sayılabilecek bir örnek için bkz. Konya Bölge İdare Mahkemesi, <<http://www.konyabim.adalet.gov.tr/default.asp?id=projeler>>.

¹⁸¹ Rize Barosu. <<http://www.rizebarosu.org/baroduyuru.aspx?id=94>>.

den faydalanmama sebeplerinin başında kendi kendilerini savunabileceklerini düşünmeleri ve avukatlık hizmetinin pahalı olduğuna inanmaları gelmektedir.¹⁸⁵ Ancak, ABD’de gitgide artan bu kendi kendini temsil eğilimi barolar tarafından hoş karşılanmamış ve bu tür kişilere kendi davalarını yürütme konusunda bilgi veren, yol gösteren birçok aracın yasaklanması girişiminde bulunulmuştur. Bu noktada, hukuk bilgisi ve bilinci az olan vatandaşların yeterli teknik donanıma sahip olmayan kişiler tarafından sağlanacak bilgilerle yanlış yönlendirilme ihtimallerinin baroların en çok öne sürdükleri endişe olduğu görülmektedir.

Başta avukatlar olmak üzere hukuk mesleği mensuplarının, hukuki faaliyetlere ilişkin bilgi ve pratiğin hukuk formasyonundan geçmemiş kişiler tarafından sağlanmasına gösterdikleri bu direnç, Türkiye’de de sıklıkla karşılaşılan bir fenomendir. Örneğin yukarıda bahsedilen Mardin Barosu Başkanlığı tarafından Adalet Bakanlığı aleyhine açılan davanın dilekçesinde yer alan itirazlardan biri de, ön bürolarda çalışacak personelin hukuk eğitiminden ve formasyonundan geçmemiş kişiler olmasına ilişkindir.¹⁸⁶ Benzer şekilde, kadınların adalete erişim yolunda karşılaştıkları engelleri anlamak üzere yapılan bir çalışmada, kadınlara özellikle şiddet konusunda hukuki destek sağlayan sivil toplum kuruluşlarından bir yetkili, hukukun herkesin anlayamayacağı “özel bir alan” olduğu ve bu nedenle ona ilişkin ortak bir dil geliştirilemeyeceği algısının “bilinçli” olarak yayıldığını belirtmiştir.¹⁸⁷ Bu bağlamda, hukuki işlemlere ve haklara ilişkin bilgiye erişimin önündeki engeller salt yetersiz kaynak, personel ve altyapı sorununun bir sonucu olarak değil, aynı zamanda bilinçli bir politikanın uzantısı olarak da görülebilmektedir.

Hukuki işlemlere ve haklara ilişkin bilgiye erişimin önündeki engeller salt yetersiz kaynak, personel ve altyapı sorununun bir sonucu olarak değil, aynı zamanda bilinçli bir politikanın uzantısı olarak da görülebilmektedir.

Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarda, adalete erişimi salt hukuki hizmetler üzerinden tanımlamama tutumu gözle görülür bir şekilde öne çıkmaktadır. Bu durumda, adaletin sadece mahkemeler ve avukatlar aracılığıyla sağlanabileceğine ilişkin genel eğilimin hızla değiştiği ve hukuki bilgiye ve alternatif uyuşmazlık çözümlerine erişimin önemli güçlendirme araçları olarak ortaya çıktıkları düşünülmektedir.¹⁸⁸

Hukuki Jargonun Anlaşılabilirliği

Gerek sözlü gerekse yazılı hukuki işlemlerde kullanılan dilin, özellikle yoksul ve eğitimsiz gruplar için çoğu zaman anlaşılabilir olması, UNDP’nin raporunda “hukuki haklara ilişkin bilgisizlik” durumuna sebep teşkil eden üçüncü bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Özellikle kişilerin avukat yardımı olmadan kendi kendilerini temsil etmelerinin artarak desteklediği bir ortamda, temel hukuki bilgilerin sadece erişilebilir değil aynı zamanda anlaşılır olması da son derece önemlidir. Kuşkusuz hukukun dili, teknik bir dil olması itibarıyla, hukuk eğitimi almamış, hukuk formasyonuna sahip olmayan çoğu kişi için anlaşılması zor, özel bir dildir. Ancak, bu durumun toplumda sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı olan kişiler için özellikle endişe uyandırıcı olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, toplumun yoksul kesimlerinin sırf yasaları bilmedikleri veya anlamadıkları için çeşitli mağduriyetlere, “sömürü” ve “suistimal” durumlarına maruz kalabilecekleri iddia edilmektedir.¹⁸⁹ Benzer şekilde, gerek toplumsal hayatta “baskıcı gelenekler” ve cinsiyetçi rol dağılımları neticesinde karşılaştıkları güçlükler nedeniyle, gerekse eğitim

¹⁸⁵ Kalem 2008a.

¹⁸⁶ Benzer bir şekilde, hukuk uyuşmazlıklarında getirilmesi planlanan arabuluculuk kurumuna ilişkin tartışmalarda da başta avukatlar olmak üzere hukuk mesleği mensupları arabulucuların hukuk fakültesi mezunu olması gerektiğini öne sürmektedirler. Kalem 2010.

¹⁸⁷ Ayata 2009.

¹⁸⁸ BM Kalkınma Programı 2008b.

¹⁸⁹ BM Kalkınma Programı 2008b; Ayata 2009.

olanaklarından faydalanmak konusunda erkeklerin hayli gerisinde yer almalarından dolayı Türkiye’de kadınların hukukun dili nedeniyle adalete erişim sorunu yaşama olasılıklarının çok daha yüksek olduğu öne sürülmektedir.¹⁹⁰ TÜİK’in 2009 tarihli verilerine göre, 6-65+ yaş grubundaki okur-yazar olmayan kişilerin yaklaşık %80’i kadındır.¹⁹¹ Bu durum, hukuk diline yeterince hâkim olmamanın, hatta okuma-yazma bilmediği için hukuki belgeleri okuyamamanın, anlayamamanın ya da işlemleri takip edememenin ötesinde, bir anadil meselesi olarak da tezahür edebilir ki böyle durumlarda çoklu mağduriyetlerin yaşanması son derece mümkündür.

Hukuk Dilinin Resmi Dil Olması (Anadilde Hak Arama Sorunu)

Hukuk dilinin resmi dil olmasından kaynaklı adalete erişim sorunları, Yargı Reformu Stratejisi’nde adalete erişim başlığı altında ele alınan bir diğer konu olan “mahkemelerdeki tercüme hizmetlerinin geliştirilmesi”yle ilintili olmasından ötürü, bir sonraki başlık altında ele alınacaktır.

MAHKEMELERDE TERCÜME

Yargı Reformu Stratejisi’nde yer alan üçüncü başlık olan mahkemelerdeki tercüme hizmetleri meselesi, kişilerin resmi kurumlarla olan ilişkilerinde ve özellikle emniyet güçleri, savcılık ve mahkemeler gibi temel yargı kurumlarındaki işlemlerinde resmi hukuk dilini yeterince veya hiç bilmemeleri yüzünden karşılaştıkları “dil engelleri” bağlamında, adalete erişim akımının özellikle üzerinde durduğu sorunlardan birisidir. Örneğin, kamu güvenliğine ilişkin durumlarda ilk müdahale eden birim olmaları nedeniyle emniyet güçlerinin halkla iletişime geçebilmesinin

özellikle önemli olduğu vurgulanmaktadır.¹⁹² Bu bağlamda, emniyet güçlerinin halkla kuracağı güven ilişkisinin temel taşlarından biri, halkın karşısında kendisini anlayabilecek bir kamu görevlisi bulacağına dair inancıdır. ABD’de faaliyet gösteren Vera Institute of Justice isimli sivil toplum kuruluşunun yürüttüğü “Adaleti Tercüme Etmek” (“Translating Justice”) başlıklı proje, tam da bu noktadan hareket etmektedir. Bu proje kapsamında, bir dizi eğitim ve danışmanlık faaliyeti ve bu konularda atılabilecek pratik adımlar hakkında yol gösteren kitapçıkların hazırlanması vasıtasıyla emniyet güçlerinin özellikle göçmen topluluklarla yaşadıkları “iletişim engelleri”nin aşılmasına yardımcı olmaya çalışılmaktadır.¹⁹³ Benzer şekilde, Amerikan Barolar Birliği (American Bar Association – ABA) eyalet mahkemelerinde dil nedeniyle oluşan erişim engellerini¹⁹⁴ ortadan kaldıracak ulusal standartların geliştirilmesi için bir proje yürütmektedir.¹⁹⁵ Özellikle nüfusunun yaklaşık %26’sının ABD sınırları dışında doğmuş olması ve bu nüfusun %40’ünün evlerinde İngilizceden farklı bir dil konuşuyor olması itibarıyla dünyanın etnik ve ırksal açıdan en heterojen coğrafyalarından biri olan Kaliforniya eyaletinde, adalete erişimin önündeki dil kaynaklı engeller üzerine ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Hukuk davalarında tercüman hakkının

¹⁹² Shah, Susan, Insha Rahman ve Anita Khashu, 2007. “Overcoming Language Barriers: Solutions for Law Enforcement”, Vera Institute of Justice, <<http://www.vera.org/download?file=411/Overcoming%2BLanguage%2BBarriers%2BFINAL.pdf>>.

¹⁹³ “Translating Justice”, Vera Institute of Justice, <<http://www.vera.org/project/translating-justice>>; Shah, Susan, Insha Rahman ve Anita Khashu, 2007.

¹⁹⁴ Metinde kullanılan orijinal terim “language access”tir. “Laying the Path: Creating National Standards for Language Access to State Courts”. American Bar Association Standing Committee on Legal Aid and Indigent Defendants, <http://www.abanet.org/legalservices/sclaid/atjresourcecenter/downloads/2010_LanguageAccess.pdf>.

¹⁹⁵ “Laying the Path: Creating National Standards for Language Access to State Courts”.

¹⁹⁰ Ayata 2009.

¹⁹¹ Toplam 5.672.252 kişi içinde 3.757.203 kadın. TÜİK 2009b, “Okuma yazma durumu, cinsiyet ve yaş grubuna göre nüfus”, <<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2>>.

tanınmamış olmasından¹⁹⁶ ve bu hakkın tanındığı davalarda bile hizmetin yeterli ve kaliteli düzeyde verilememesinden kaynaklanan adalete erişim sorunları, eyalet yetkililerinin üzerinde siyasalar geliştirmeye çalıştığı meselelerdendir.¹⁹⁷ ABD'nin federal düzeyde bir resmi dil politikası olmamasına rağmen, eyaletler düzeyinde "resmi İngilizce" düzenlemelerine rastlanmaktadır.¹⁹⁸ Bu durumda, yasal işlemlerde kullanılan dilin İngilizce olması nedeniyle bu tür işlemlerin yürütülebilmesi için iyi derecede İngilizce bilinmesi gerekmektedir. Bu durum en nihayetinde toplumda hâlihazırda ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda dezavantajlı konumda olan topluluklar için daha fazla mağduriyet anlamını taşımaktadır. Nitekim Kaliforniya'da gerçekleştirilen bir ankette, katılımcıların çoğu, İngilizceye hâkim olan kişilere bu dili az konuşabilen ya da hiç konuşamayanlara kıyasla mahkemelerde daha iyi davranıldığına inandıklarını belirtmişlerdir.¹⁹⁹ Dolayısıyla, yargısal faaliyetlerde tercümanlık hizmetlerinden yoksunluk, mevcut mağduriyetleri artıracığı için de adalete erişim kapsamında özenle üzerinde durulması gereken bir meseledir.

Avrupa'da bu meseleyle ilgili olarak atılan en önemli adımlardan biri, AB çatısı altındaki bir

Yargısal faaliyetlerde tercümanlık hizmetlerinden yoksunluk, mevcut mağduriyetleri artıracığı için de adalete erişim kapsamında özenle üzerinde durulması gereken bir meseledir.

birim olan Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Genel Müdürlüğü²⁰⁰ (DG Justice, Freedom and Security) bünyesinde gerçekleştirilen "Aequitas – AB'de Dil ve Kültür Ötesinde Adalete Erişim" ("Aequitas Access to Justice Across Language and Culture in the EU") başlıklı projedir.²⁰¹ Projenin temel amacı, üye devletlerde hukuk alanında yazılı ve sözlü çevirmenlik yapan kişiler arasında bu kişilerin seçilmesine, eğitimine, akreditasyonuna, mesleğin etik kodlarına ve disiplinlerarası çalışma düzenlerine ilişkin eşdeğer standartları ortaya koymak şeklinde belirlenmiştir.²⁰² Proje, üye devletlerde yazılı veya sözlü hukuk çevirmenlerinin "resmi" bir statüsü olmamasından; birçoğunun "yeminli tercüman", "mahkeme tercümanı", "lisanslı" ya da "yetkili" tercüman olarak çalışmasından; ve bu kişilerin ciddi bir eğitimden, denetlemeden ya da "profesyonel kalite

196 Hukuk davalarında tercüman hakkı anayasal olarak tanınmış bir hak olmamanın ötesinde aynı zamanda Kaliforniya Eyalet yasaları da ceza davaları dışındaki durumlarda çok sınırlı sayıda davada bu hakkı tanımaktadır. Bu durum 2000 nüfus sayımında halkın çoğunluğunun ifade ettiği İngilizce konuşmayan kişilere tüm mahkeme işlemlerinde tercüman sağlanması ve bu hizmetin ücretsiz olması gerektiğine ilişkin düşüncesine de ters düşmektedir. "Language Barriers to Justice in California" 2005, A Report of the California Commission on Access to Justice, s. 5, 7, <<http://www.svcls.org/media/1880/language%20barriers%20to%20justice%20in%20california.pdf>>.

197 "Language Barriers to Justice in California", 2005.

198 Hang Ng 2009, "Beyond Court Interpreters: Exploring the idea of designated Spanish-speaking courtrooms to address language barriers to justice in the United States", Rebecca L. Sandefur (der.), *Access to Justice. Sociology of Crime, Law and Deviance* içinde, cilt 12.

199 "Language Barriers to Justice in California" 2005.

200 1 Temmuz 2010 itibarıyla birim Directorate-General for Home Affairs ve Directorate-General for Justice and Fundamental Rights olmak üzere iki birime ayrılmıştır.

201 *Aequitas: Equal Access to Justice across Language and Culture in the EU*, Antwerp: Lessius, 2001, (GROTIUS Project 98/GR/131), <<http://www.agisproject.com/>>. Bu proje birim bünyesinde bu konu üzerine gerçekleştirilen dört projeden birisidir. Diğer projeler şöyledir: "Aequalitas: Equal Access to Justice across Language and Culture in the EU", Antwerp: Lessius, 2003. (GROTIUS Project 2001/GRP/015); "Aequilibrium. Instruments for Lifting Language Barriers in Intercultural Proceedings", Utrecht: ITV Hogeschool, 2005. (JAI/2003/AGIS/048); ve "Status Quaestionis: The Provision of Legal Interpreting and Translation in the EU", Antwerp-Oxford-Portland: Intersentia, 2008. (AGIS Project JLS/2006/AGIS/052), <<http://www.agisproject.com/>>.

202 Hertog, Erik ve Yolanda Vanden Bosch, "Access to Justice across Language and Culture in the EU", ed. Erik Hertog, *Aequitas Access to Justice across Language and Culture in the EU* içinde, <http://www.eulita.eu/sites/default/files/Aequitas_Acces%20to%20Justice%20across%20Language%20and%20Culture%20in%20the%20EU.pdf>.

değerlendirmesi”nden geçmeden²⁰³ yargısal faaliyetlerde tercümanlık yapmalarından kaynaklı sorunları hedef almaktadır.²⁰⁴ Buradaki temel kaygı, özellikle üye devletlerdeki –yasal veya yasal olmayan– göçmen, sığınmacı veya mülteci konumundaki kişilerin yargısal faaliyetlerde karşılaştıkları dil kökenli adalete erişim sorunlarının önüne geçmektir. Proje temelinde, AİHS uyarınca tüm üye devletlerin polis, savcılığın veya mahkemelerin kullandıkları dili konuşmayan kişilere ücretsiz tercüman sağlama yükümlülüğünden yola çıkmaktadır.²⁰⁵ Bu çalışmalara paralel olarak, Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Genel Müdürlüğü’nün bir başka programı²⁰⁶ kapsamında, 26 Kasım 2009 tarihinde Belçika’nın Antwerp şehrinde gerçekleştirilen iki günlük bir

konferans sonrasında, Avrupa Sözlü ve Yazılı Hukuk Çevirmenleri Birliği²⁰⁷ adıyla, kâr amacı gütmeyen uluslararası bir birlik kurulmuştur.²⁰⁸ Türkiye’den de Emniyet Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı’nın 7 Aralık 2010’da kısmi üyeliğe kabul edildiği Birlik, üye ülkelerdeki profesyonel sözlü ve yazılı hukuk çevirmenliği kurumları arasındaki koordinasyonu güçlendirmek, mesleğin kalite standartlarının belirlenmesine katkıda bulunmak ve meslek üyelerinin çıkarlarının korunmasında aracı olmak gibi hedeflerle hareket etmektedir.²⁰⁹

AİHS’in ilgili maddelerinin yanı sıra, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin bazı tavsiye kararları, AB Konseyi’nin Ekim 1999 Tampere toplantısında alınan kararlar, AB Temel Haklar Şartı ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme gibi birçok diğer uluslararası belgeyle, gerek genel olarak adil yargılanma hakkının gerekse özel olarak adli süreçte tercüman hakkının yasal zemini oluşturulmuştur.²¹⁰ AİHM de, şüphelinin mahkûmiyet durumunda bile ücretsiz tercüman hakkı olduğuna,²¹¹ davaya ilişkin belgelerin şüphelinin anlayabileceği dilde hazırlanması gerektiğine,²¹² sağlanan tercümanlık

203 Bir diğer taraftan da yargısal faaliyetlerde tercümanlık yapacak kişilerin o ülkenin hukuk sistemine ilişkin temel bir bilgi sahibi olmasının da gerekli olup olmadığı da ayrıca bir tartışma konusudur. Örneğin, Avusturya, İsveç, İngiltere ve Belçika’nın Antwerp ve Turnhout bölgelerindeki düzenlemeler, sözlü ve yazılı hukuk çevirmenlerinin “işlerini güvenilir şekilde yapmaları” için hukuk sistemine, işlemlerine ve terminolojisine ilişkin “yeterli” seviyede bilgi sahibi olmaları gerektiğini öngörmektedir. Hertog, Erik ve Yolanda Vanden Bosch, “Access to Justice across Language and Culture in the EU”, Erik Hertog (der.), *Aequitas Access to Justice across Language and Culture in the EU* içinde, s. 10.

204 Proje kapsamında özellikle incelenen Belçika, Danimarka, İngiltere ve İspanya sistemlerine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Hertog ve Bosch, “Access to Justice across Language and Culture in the EU”, s. 10-14.

205 Sözleşme’nin 5. maddesinin 2. paragrafı ile 6. maddesinin 3/e paragrafında özgürlük ve güvenlik hakkı ile adil yargılanma hakkı çerçevesinde kişilere adli sürecin gerek soruşturma gerekse kovuşturma aşamalarında tercüman hakkı tanınmaktadır. Sözleşmenin 5/2 maddesi uyarınca “Yakalanan her kişiye, yakalama nedenleri ve kendisine yöneltilen her türlü suçlama en kısa zamanda ve anladığı bir dille bildirilir”. 6. maddenin 3/e paragrafı uyarınca ise her sanığın en azından sahip olması gereken haklar arasında “Duruşmada kullanılan dili anlama dışı veya konuşma dışı takdirde bir tercümanın yardımından para ödemesiz yararlanmak” hakkı da sayılmaktadır. Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Bilgi Bankası, < <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/aihs.htm>>.

206 Criminal Justice Programme of the Directorate-General Justice, Freedom, Security of the European Commission (project number JLS/2007/JPEN/249).

207 Bu çeviri Emniyet Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı’nın sayfasından alınmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, <<http://www.disiliskiler.pol.tr/Birimler/AB/Sayfalar/EULITA.aspx>>.

208 Avrupa Sözlü ve Yazılı Hukuk Çevirmenleri Birliği, web sitesi. [The European Legal Interpreters and Translators Association (EULITA), <<http://www.eulita.eu/home>>].

209 Avrupa Sözlü ve Yazılı Hukuk Çevirmenleri Birliği, Misyon Beyanı <<http://www.eulita.eu/mission-statement>>.

210 Hertog, Erik ve Yolanda Vanden Bosch, “Access to Justice across Language and Culture in the EU”.

211 Bu davada, Mahkeme kendisine isnat edilen suçtan suçlu bulunan kişinin tercüman masraflarını da ödemeye mahkûm edilmesini sözleşmenin 6. ve 14. maddelerinin ihlali olarak yorumlamıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 1978, *Luedicke, Belkacem ve Koç Almanya’ya Karşı*, No: 6210/73, 6877/75 ve 7132/75, 28 Kasım, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.

212 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 1989a, *Kamasinski Avusturya’ya Karşı*, No: 9783/82, 19 Aralık, <<http://www.echr.coe.int/Eng/>>

hizmetinin kişinin davası hakkında tam bilgi sahibi olmasına olanak tanıyacak derecede kaliteli olmasına²¹³ ve tercümanın işinin ehli olmasına²¹⁴ ilişkin verdiği kararlarıyla, adli süreçte tercüman hakkının kullanımına ilişkin içtihat oluşturmuştur. Diğer taraftan, AİHS maddelerinden ve AİHM içtihadından hareketle, Ekim 2010'da AB tarafından benimsenen 2010/64 sayılı Direktif de, tercüman hakkının özellikle ceza yargılamasındaki uygulamasına ilişkin olarak detaylı bir yasal çerçeve öngörmektedir. Bu çerçevede Direktif, gözaltı veya tutukluluk süresi dahil olmak üzere adli sürecin başından, varsa temyiz de dahil olmak üzere sonuna kadar bütün aşamalarda, kişilerin ücretsiz ve kaliteli sözlü tercüman hakkını ve önemli belgelerin yazılı tercümesine sahip olma hakkını düzenlemektedir.²¹⁵

Erişilebilirlik, mevcut tercüman sayısını ve mevcut tercüme hizmetleri ile bu hizmetleri sağlayan kurumsal altyapının işlerliğini sorgulamayı gerektirmektedir.

Adli süreçte sözlü ve yazılı tercüman hakkına ilişkin olarak yapılan bu çalışmalar ve getirilen düzenlemeler, çoğu zaman konuya iki temel mesele çerçevesinde yaklaşıldığını ortaya koymaktadır. Bu meselelerin ilki, tercüme hizmetlerinin erişilebilirliğine, ikincisi ise kalitesine ilişkindir. Erişilebilirlik, mevcut tercüme hizmetlerinin kapsamını –sadece cezada mı yoksa diğer yargılamalarda da

mevcut olup olmadığını–, mevcut *tercüman sayısını* –özellikle artan talep karşısında sayının yeterliliğini– ve bu hizmeti sağlayan kurumsal *altyapının işlerliğini* –bilhassa tercümanların atanma sistemini– sorgulamayı gerektirmektedir. Bu bağlamda, hizmetin erişilebilirliğini değerlendirirken, öncelikle bu hizmetin hangi alanlarda kullanıldığını ve hizmet dışı alanlarda bu durumun adalete erişimde ne gibi sorunlar yarattığını saptamak gerekmektedir. Örneğin, ABD'nin Kaliforniya eyaletinde tercüman hizmetinin sadece ceza davalarında öngörülmüş olması, özellikle göçmen nüfusun toplum içindeki dezavantajlı konumunu pekiştirmektedir, zira bu topluluklar istihdam, eğitim, barınma, sağlık, işsizlik, sosyal güvenlik ve aile meseleleri gibi alanlarda sıklıkla sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu durumda, İngilizce seviyesi düşük olan bu kişilerin çoğunun, başlangıç seviyesindeki, mevsimlik ya da sosyal güvenliği olmayan geçici işlerde çalışmalarından dolayı zaten çoğu zaman asgari ücret, fazla mesai ücreti ya da elverişli ve güvenli çalışma koşulları gibi haklardan mahrum bırakıldıkları ve bu nedenle aslında bu alanlarda dertlerini adli makamlara ifade edebileceklerine inanmalarının bu grupların adalete erişimlerinin engellenmemesi adına özellikle önemli olduğu vurgulanmaktadır.²¹⁶ Avrupa'da ise –genellikle talep üzerine olmakla birlikte– hukuk davalarında da tercüman kullanımının düzenlenmiş olmasından dolayı hizmetin kapsamının daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Erişilebilirliğin diğer boyutunu oluşturan tercüman sayısının yeterliliği meselesinin ise çok daha yaygın bir sorun olduğu ortaya çıkmaktadır. Gerek ABD'de gerekse AB bünyesinde yapılan çalışmalarda, özellikle yasal ya da yasal olmayan göçle birlikte farklılaşan nüfusun artan dil taleplerine karşılık vermekte zorlanan bir tercüman kadrosu olduğu tespiti hâkimdir. Bu tespit bazı durumlarda, mesleğin cazibesini yitirmesinden veya meslek mensuplarının başka çalışma alanlarına kaymalarından dolayı hukuki

[Judgments.htm](#)>.

²¹³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 1989b, *Brozicek İtalya'ya Karşı*, No: 10964/84, 19 Aralık, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.

²¹⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), 2002, *Cuscani Birleşik Krallık'a Karşı*, No: 32771/96, 24 Eylül, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.

²¹⁵ Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council, *Official Journal of the European Union*, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:EN:PDF>>.

²¹⁶ "Language Barriers to Justice in California" 2005.

işlemlerde görev alan tercüman sayısının gitgide azalması olgusuyla birlikte ele alınmaktadır.²¹⁷ Son olarak, tercüme hizmetlerinin ne şekilde düzenlendiği, tercümanların ayrı bir birimde faaliyet gösterip göstermediği ve bu kişilerin atamalarının ne şekilde yapıldığı gibi sorular da, verilen hizmetin erişilebilir olması önünde engel teşkil edebilecek durumlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu husus çoğu zaman tercüman ihtiyacının ne şekilde ve kim tarafından belirleneceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Özellikle hâkimlerin veya diğer adli personelin tercüman ihtiyacı olup olmadığına karar verdikleri durumlarda, karşılarındaki kişinin ne derece desteğe ihtiyacı olduğunu anlayabilmelerini sağlayacak türde bir eğitimden geçmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.²¹⁸

Resmi dili hiç konuşamayan, hiç anlamayan ya da resmi dilde kendilerini iyi ifade edemeyenler için tercüme hizmetleri eşitlik ilkesi bağlamında bir zorunluluktur; fakat bu durumlar haricinde, adalete erişim bağlamında değerlendirilebilecek, ancak uluslararası çalışmalarda ve raporlarda zaman zaman değinilse de sistemli biçimde ele alınmamış bir husus daha vardır: Kişilerin, resmi hukuk dilini konuşabilecekleri dahi, adli işlemlerde anadillerinde iletişim kurmayı talep edemeyecekleri meselesi. Bu bağlamda, anadilde savunma yapmak, bir zorunluluktan ziyade bir “tercih” olarak kurgulanmış, böylece mesele eşitlik temelli bir anlayıştan siyasi ve kültürel haklar zeminine kaydırılmıştır. Örneğin, üç resmi dili olan Belçika’nın yasaları, mahkeme önüne çıkan her vatandaşın dil seçiminde özgür olduğunu

belirtmektedir. Bu uygulamada, resmi belgelerde kişiye bu seçme hakkının tanındığının belirtilmesi gerekmekte, aksi takdirde işlemler geçersiz sayılmaktadır.²¹⁹ Resmi olarak çift dilli bir yargı sistemi olan Kanada’da ise bu mesele temelde “dil hakkı” çerçevesinde ele alınmaktadır.²²⁰ Bu nedenle tercüme hizmetinin ötesine geçilerek, Resmi Diller Yasası’yla (Official Languages Acts) adli süreçte her kişiye kendi seçtiği resmi dilde kendini ifade etme hakkının yanı sıra aynı dilde bir tercüman vasıtası olmadan “dinlenilme” ve “anlaşılma” hakkı da tanınmıştır. Bu hak, hâkimlerin adli işlemlerin her iki resmi dilini de anlamalarını gerekli kılmaktadır; dolayısıyla konu, daha ziyade bir “iletişim hakkı” meselesi olarak değerlendirilmektedir.²²¹

Son tahlilde, “zorunluluk” ve “tercih” eksenlerinin aslında devletlerin anadil politikalarının bir uzantısı olduğunu görmek mümkündür. Bu noktada, özellikle zorunluluk eksenli tanınan anadilde savunma hakkı uygulamalarında ortaya çıkan önemli bir sorun da, yukarıda ele alındığı üzere, resmi dili konuşabilme veya anlayabilme kıstaslarının kimin tarafından, neye göre belirleneceği sorunudur. Hatta bu sorun tam da zorunluluk temelli uygulamalardan tercih temelli uygulamalara dönüşmesi yönünde verilen mücadelelerin temel tartışma eksenlerinden birini de oluşturmaktadır. Özellikle anadilde savunmanın kişinin resmi hukuk diline hâkim olup olmamasından bağımsız olarak tanınması gereken bir hak olması yönünde verilen mücadeleler ile, tercüman isteğinin salt kişinin beyanına dayalı olarak sağlanması yönünde gelişen tartışmaların paralel olduklarını görmek mümkündür. Şu halde, mahkemeler tarafından yapılacak

Anadilde savunma yapmak, bir zorunluluktan ziyade bir “tercih” olarak kurgulanmış, böylece mesele eşitlik temelli bir anlayıştan siyasi ve kültürel haklar zeminine kaydırılmıştır.

217 “Language Barriers to Justice in California” 2005; Hang Ng 2009; Hertog ve Bosch, “Access to Justice across Language and Culture in the EU”.

218 “Language Barriers to Justice in California” 2005; Shah vd. 2007.

219 Hertog ve Bosch, “Access to Justice across Language and Culture in the EU”.

220 Kanada modeline ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Department of Justice Canada, “Initiative in Support of Access to Justice in both Official Languages”, <<http://www.justice.gc.ca/eng/pi/pb-dgp/prog/olsf-fajlo.html>>; Canadian Heritage, Roadmap for Canada’s Linguistic Duality 2008-2013, <<http://www.pch.gc.ca/pgm/slo-ols/strat-eng.cfm>>.

221 Hang Ng 2009.

tercüman ihtiyacının tespitine yönelik değerlendirmelerin, sadece dil uzmanlığı anlamında sorunlu olmayacağı; aynı zamanda bu tür değerlendirmelerin hâkimlerin siyasi ve ideolojik tutumlarından da kolayca etkilenebileceğini öngörmek gerekmektedir.

Diğer taraftan, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin uygulamasını izleyen BM İnsan Hakları Komitesi'nin tercüman konusundaki kararları, tam tersi bir düzenlemeye işaret etmektedir. Komite, *Guesdon v. France* ve *Shukuru Juma v. Australia* kararlarında, devletin tercüman hizmetlerini resen ya da anadili resmi mahkeme dilinden farklı olan ancak kendisini resmi dilde ifade edebilen kişinin talebi üzerine sağlamasının adil yargılanmanın gerekleri arasında yer almadığına hükmetmiştir. Komite bu kararların ilkinde, başvurunun Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 14. maddesinde tanımlanan adil yargılanma hakkının, şüphelinin ceza yargılamasına ilişkin işlemlerde kendisini "normalde ifade ettiği" dilde ifade etme hakkını içerdiğine ve bu durumda tercüman sağlanmamasının Madde 14'ün ihlali olacağına ilişkin iddiasını reddetmiştir. İkinci kararda da, başvurunun kendisini İngilizce yeterli derecede ifade edebildiğinin belgelenmiş olması, başvurunun tercüman hizmetlerine erişiminin engellendiğine ilişkin iddiasının reddedilmesinin nedenlerinden biri olmuştur.²²² Diğer bir deyişle Komite, devletler tarafından mahkemelerde yalnızca bir resmi dil kullanılmasına ilişkin düzenleme yapılmasının Madde 14'ün ihlali olmadığına ve adil yargılanmanın kendisini resmi dilde ifade edebilen kişiye kendi anadilinde tercüme hizmeti sağlamayı gerektirmediğine hükmetmiştir.

Adli süreçteki tercüme hizmetleri konusunda öne çıkan ikinci husus ise, bu hizmetin kalitesi-ne ilişkindir. Çoğu uygulamada, kaliteye ilişkin sorunların başında tercümanların özelliklerine ilişkin belirli standartların getirilmemiş olması gelmektedir. Bu durum, mahkemelerde veya

Özellikle zorunluluk eksenli tanınan anadilde savunma hakkı uygulamalarında ortaya çıkan önemli bir sorun da, resmi dili konuşabilme veya anlayabilme kistaslarının kimin tarafından, neye göre belirleneceği sorunudur.

adli sürecin herhangi bir aşamasında görevlendirilen tercümanların sundukları hizmete ilişkin ciddi farklılıklar yaratması açısından üzerinde öncelikli olarak çalışılması gereken bir meseledir. Örneğin, ABD'de 1978 yılında geçen Mahkeme Tercümanları Yasası (The Court Interpreters Act), sanığın ya da tanığın "sadece ya da öncelikle İngilizceden farklı bir dil konuştuğu" davalarda "lisanslı tercüman" kullanımını şart koşmaktadır.²²³ Yasada, lisanslı bir mahkeme tercümanının bulunmadığı durumlarda, "yeterliliği başka şekillerde onaylanmış" bir tercümanın atanması öngörülmektedir. Ancak, yöneticiler için "cayma maddesi" (*escape clause*) olarak görülen bu hüküm, pratikte bu iki grup tercüman tarafından sağlanan hizmetin kalite açısından farklılaşmasından dolayı adalete erişim sorunları yaratmaktadır. Şöyle ki, Federal Mahkeme Tercümanı Sertifika Sınavı'nın bugün ABD'nin en zor sınavlarından biri olarak görüldüğü ve örneğin İspanyolca-İngilizcede geçme oranının sadece %4 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, hem yazılı hem sözlü olarak kişilerin söylenen ve yazılan her şeyi doğru anlayıp doğru çevirip çevirmediklerinin sınındığı bu aşamadan geçen lisanslı tercümanlar ile diğerleri arasında önemli bir kalite farkı olması normal karşılanmaktadır.²²⁴

Federal sistemin tersine eyalet mahkemelerinde tercümanın kalitesini belirleyecek standartların olmadığı, bu nedenle hâkimlerin tercümana ihtiyaç olup olmadığına karar vermekte çok daha fazla takdir yetkisine sahip oldukları, lisanslı tercümanların çoğu zaman daha iyi ücret aldıkları için federal mahkemeleri ya da özel işleri tercih etmelerinden dolayı eyalet mahkemelerinde sıklıkla ehil olmayan kişilerin

222 The United Nations Human Rights Treaties, <http://www.bayefsky.com/themes/legal_criminal_interpreter_jurisprudence.php>.

223 Hang Ng 2009.

224 A.g.e.

tercüme yaptıkları öne sürülmektedir. Hatta eyalet mahkemelerinde yapılan araştırmalar, tercüme işlerinde çocukların, sanıkların akrabalarının, hatta mahkemenin temizlik görevlilerinin dahi tercüman olarak kullanıldıklarını ortaya koymaktadır.²²⁵ Örneğin, Kaliforniya’da yapılan araştırmalar, son yıllarda tercüman hizmetlerine olan talebin artmasına rağmen kalifiye tercüman sayısındaki düşüşten ötürü çoğu kişinin bu hizmetten yararlanamadığını ortaya koymaktadır. Bu durumun, mahkeme tercümanlığının hayli zahmetli ve ciddi yetenek ve eğitim gerektiren bir iş olmasıyla da alakalı olduğu söylenebilir. Bu alanda çalışacak kişilerin, sadece iki dilde uzman olmakla kalmayıp, bir dilde söylenenleri anlamını bozmadan diğer dile aktarabilecek ve bu süreçte tüm şive/aksan/kültürel anlam farklılıklarına, vücut diline, hareketlere ve özel hukuk terminolojisine dikkat edecek kadar ehil olmaları gerektiği belirtilmektedir.²²⁶

Bu özelliklere ve daha birçoğuna²²⁷ sahip tercümanların sayısının azalmasından ötürü, Kaliforniya mahkemelerinde mahkeme işlemlerinde ciddi gecikmeler olduğu ve bu nedenle çoğu zaman hâkimlerin tarafların akrabalarından ya da arkadaşlarından, hatta çocuklarından faydalandıkları belirtilmekte, bu durumun aktarılan mesajın içeriği kadar formu bakımından da sorun yarattığı iddia edilmektedir.²²⁸ Şöyle ki, mahkemelerde tercümesi yapılan ifadelerin sadece içeriklerinin eksiksiz aktarılmasının değil –ki bu noktada hukuki terimlere olan aşinalık da önem kazanmaktadır– aynı zamanda, kişinin “duraklamaları”, “tereddütleri”, “kendisini düzeltmeleri” gibi ifadenin şekline ilişkin unsurların da ehil bir tercüman tarafından aktarılması gerektiği öne sürülmektedir.²²⁹

225 A.g.e.

226 “Language Barriers to Justice in California” 2005.

227 Özellikler için bkz. “Language Barriers to Justice in California” 2005.

228 “Language Barriers to Justice in California” 2005.

229 Gonzales, R. D, V. F. Vasquez ve H. Mikkelsen, 1991, *Fundamentals of Court Interpretation: Theory, Policy and Practice*, Carolina Academic Press, Durham, NC, “Language Barriers to Justice in California”, 2005 içinde.

Şüphesiz bu durum, çekişmeli (*adversarial*) yargılama özelliğinden dolayı Anglo-Sakson hukukunun geçerli olduğu ülkelerde daha da önem kazanmaktadır. Örneğin, ABD’de bir cinayet davasında, Vietnamca konuşan bir iddia makamı tanığının ifadesi mahkemenin atadığı tercüman tarafından eksik ya da yanlış çevirildiği için, jürinin ifadeyi “kaçamak” bulduğu ve bu nedenle sanığın suçsuz olduğuna karar verdiği iddia edilmiştir. Konu üzerine hazırlanan raporda, tercümanın “kelimeleri, ifadeleri ve tam cümleleri atladığı, sıkça yanlış tercüme ettiği ve pidgin İngilizcesi²³⁰ kullandığı” belirtilmiş ve bu nedenle tanık ifadesinin ciddiye alınmadığı öne sürülmüştür.²³¹

Benzer endişeler ve özellikle mahkeme tercümanlarının sahip olması gereken özelliklere ilişkin standartların belirlenmesi meselesi, AB tarafından da önem verilen bir meseledir. AB üye devletleri arasında hukuk tercümanlarının sahip olması gereken “dilibilimsel yeterlilik” seviyesinin standardize edilmemiş olmasından dolayı kaliteye ilişkin tavsiyelerin mümkün olduğunca “açıklayıcı ve detaylı” olması gerektiği belirtilmiştir.²³² AB tarafından 2010 yılında yayımlanan ve ceza yargılamasında yazılı ve sözlü tercüman hakkını düzenleyen 2010/64 sayılı Direktif’te, bu hizmetlerin kalitesinin güvence altına alınmasının temel bir zorunluluk olduğu vurgulanmıştır. Direktif aynı zamanda üye devletlere, kendi ulusal mevzuatlarıyla uyumlu olmak koşuluyla, şüphelinin ya da sanığın tercümeye gerek olmadığına ilişkin verilen bir kararı sorgulama haklarını garanti altına alma yükümlüğü de

230 “Pidgin” kelimesi ortak lisansı olmayan kişilerin veya grupların iletişim kurabilmek adına aralarında oluşturdukları basit lisansı tanımlar. Pidgin İngilizcesi de bu durumda anadilleri İngilizce olmayan kişilerin aralarında kullandıkları karma ve hatta bozuk sayılan İngilizce anlamına gelmektedir.

231 Hang Ng 2009.

232 Ostarhild, “Linguistic standards for legal interpreters and translators at Diploma or First Degree level and at MA level”, ed. Erik Hertog, *Aequitas Access to Justice across Language and Culture in the EU* içinde, <http://www.eulita.eu/sites/default/files/Aequitas_Acces%20to%20Justice%20across%20Language%20and%20Culture%20in%20the%20EU.pdf>.

vermiştir. Bu şekilde, tercümana ihtiyaç duyulan durumların tespitinde kullanılacak standartların ve yapılacak değerlendirmelerin şeffaflaştırılmasının önü açılmıştır.²³³ Diğer taraftan, hukuki tercüme hizmetinin kalitesinin belirlenmesine ve denetlenmesine ilişkin tavsiyeler, özellikle “hukuki tercüme”²³⁴ alanında tavsiyeler geliştirmek üzere 2008 yılında kurulmuş olan The Reflection Forum on Multilingualism and Interpreter Training tarafından hazırlanan raporda yer almaktadır. Avrupa Komisyonu’nun Tercüme Genel Müdürlüğü birimi²³⁵ (Directorate General for Interpretation) bünyesinde kurulan Forum’un hazırladığı raporda, iyi bir hukuk tercümanının dil uzmanlığının yanı sıra, ilgili kültürlere ilişkin yeterli bilgi düzeyi, çevresiyle uyum ve iletişim becerisi, ilgili hukuk sistemlerine ilişkin bilgisi ve farklı tercüme biçimlerini uygulayabilecek derecede iyi tercüme becerilerinin olması gerektiği ifade edilmektedir.²³⁶

Uluslararası çalışmalarda ve düzenlemelerde özellikle son dönemlerde sıklıkla gündeme gelen tercüman hakkı, Türkiye’ye ilişkin raporlarda da dile getirilen bir meseledir. Örneğin, AB Komisyonu’nun gönderdiği uzmanlar tarafından hazırlanan istişari ziyaret raporlarında bu konuya yer verilmiştir. 13 Haziran-22 Haziran 2005 tarihlerinde gerçekleştirilen istişari ziyaret sonucunda hazırlanan “Türkiye Cumhuriyeti’nde Yargı Sisteminin

İşleyişi” başlıklı raporda, ceza davalarında Türkçe anlamayan veya konuşamayan kişilere ücretsiz tercüman sağlanması yönünde istişari raporlarda dile getirilen tavsiyenin mevcut mevzuatta karşılığı olmasına rağmen, çoğu zaman uygulamada bu hizmetin kalifiye olmayan kişilerce ve genellikle tek sefere mahsus olarak sağlandığı tespit edilmiştir.²³⁷ Raporun yazarları, konuyla ilgili olarak Van’daki uzmanlardan edindikleri bilgiler ışığında, mahkemelerde tercüme işinin yetkili ve kalifiye tercümanlar yerine “mahkemelerde-ki idarî personel veya tarafların yakınları yoluyla” yapıldığını öne sürmektedirler. Ayrıca, kendilerine aktarılanlar doğrultusunda, Van Barosu’nun hem Türkçe hem Kürtçe olarak hazırladığı hukuki işlemlere ilişkin broşürlerin Cumhuriyet savcılarını ve hâkimlerce olumsuz karşılanmış olmasından, hatta bu konuya ilişkin olarak bir ceza soruşturmasının yürütülmesinden duydukları endişeyi dile getirmektedirler. Bu noktada yazarlar, Türkçe konuşamayan veya okuyamayanlar için sunulacak tercüme hizmetlerinin uygulamada kalitesinin sağlanması ve denetlenmesi gerektiğini, ancak belirli özelliklere sahip, belirli sınıma aşamalarından geçmiş kişilerin mahkemede tercüme yapmaya hak kazanması gerektiğini öne sürmektedirler.²³⁸ Bu durum, 2005 yılında yeni Ceza Muhakemesi Kanunu’nun (CMK) yürürlüğe girmesinin ardından hazırlanan Türkiye 2005 İlerleme Raporu’nda da ele alınmıştır. Raporda yeni yürürlüğe giren yasanın Türkçe konuşamayan sanıklara ve tanıklara ücretsiz tercüman sağlanmasını ve mahkemelerin birlikteli listelerine tercümanları da eklemelerini öngörüyor olması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan, “Türkçe ile Türkiye’de konuşulan diğer diller” arasında hukuki tercüme yapabilecek şekilde eğitilmiş tercümanın bulunmamasından dolayı yaşana-bilecek erişilebilirlik ve kalite sıkıntlarına ilişkin endişeler de dile getirilmiştir.²³⁹ Nitekim

233 Official Journal of the European Union, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:EN:PDF>>.

234 Raporda Forum’un bu terimi özellikle kullandığı zira bu terimin “mahkeme tercümanı” gibi tek bir ortamı kapsayan ya da “yeminli tercüman” gibi mesleğin tek bir aşamasına işaret eden tanımlardan daha kapsayıcı olduğu belirtilmektedir. The Reflection Forum on Multilingualism and Interpreter Training, “Final Report”, 2009, s. 9. <<http://www.eulita.eu/sites/default/files/Reflection%20Forum%20Final%20Report.pdf>>.

235 European Commission Directorate General for Interpretation, <http://scic.ec.europa.eu/europa/jcms/j_8/home>.

236 The Reflection Forum on Multilingualism and Interpreter Training, “Final Report”, 2009, s. 9. <<http://www.eulita.eu/sites/default/files/Reflection%20Forum%20Final%20Report.pdf>>.

237 Björnberg ve Cranston 2005.

238 Björnberg ve Cranston 2005.

239 Türkiye İlerleme Raporu 2005. Avrupa Komisyonu Brüksel, 9 Kasım 2005 SEC (2005)

Türkiye 2007 İlerleme Raporu'nda, "Özgürlük ve güvenlik ile adil yargılanma hakkı" bağlamında, mahkemelerde "düzenli ve profesyonel bir tercüme sistemi kurulması" konusunda ve bu tercümanların bilirkişi listelerine dahil edilmeleri konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilmediği belirtilmiştir.²⁴⁰ Bu mesele, 2008 İlerleme Raporu'nda yalnızca "tutuklanmış düzensiz göçmenlerin" diğer hizmetlerin yanı sıra "tercüme servislerine" de erişilebilirlerinin geliştirilmesi bağlamında ele alınmıştır.²⁴¹

Duruşmalardaki tercüme hizmetlerinin erişilebilirliği ve kalitesi, Yargı Reformu Stratejisi dahilinde de ele alınan bir mesele olması itibarıyla, T.C. Adalet Bakanlığı'nın da son dönemlerde önemseydiği konular arasında görünmektedir.

Duruşmalardaki tercüme hizmetlerinin erişilebilirliği ve kalitesi, Yargı Reformu Stratejisi dahilinde de ele alınan bir mesele olması itibarıyla, T.C. Adalet Bakanlığı'nın da son dönemlerde önemseydiği konular arasında görünmektedir. Yargı Reformu Stratejisi'nin "Adalet Erişiminin Kolaylaştırılması" ana başlığı altında yer alan 7,4. no'lu alt başlık, "yargı yerlerinde tercüme hizmetlerinin standarda bağlanması"na ilişkindir. Bu başlık çerçevesinde özellikle kalifiye tercüman bulmanın zorluklarına değinilmiştir. Bu bağlamda, halkın konuştuğu birtakım "mahallî dillerde" profesyonel tercüman bulmak zor olduğundan,

1426 Gayri Resmi Tercüme, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf>

240 Türkiye İlerleme Raporu 2007. Avrupa Komisyonu Brüksel, 6 Kasım 2007 SEC (2007) 1436 Gayri Resmi Tercüme, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf>.

241 Türkiye İlerleme Raporu 2008. Avrupa Komisyonu Brüksel, Brüksel, 5 Kasım 2008 SEC (2008) 2699 Gayri Resmi Tercüme, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf>.

Yargı Reformu Stratejisi'nde, adli süreçte hukuki tercüme yapacak kişiler için herhangi bir özel eğitim, sınav ya da denetleme birimi gibi, verilen hizmetin kalitesini belirlemek ya da ölçmek için kullanabilecek araçlar öngörülmemektedir.

genelde mahkemelerde bu dillerde verilen ifadelerin tercümesi için çevredeki görevlilerden faydalandığı ve bu durumun da tercümenin kalitesi ve güvenilirliği açısından endişe verici olduğu belirtilmektedir.²⁴² Ancak bu noktada, Yargı Reformu Stratejisi bağlamında tercüme hizmetlerinin standarda bağlanmasından anlaşılanın, "güvenilirliği, tarafsızlığı herkes tarafından kabul edilen ve söz konusu mahallî dilleri iyi bilip kullanabilen kişilerin tespit edilerek bilirkişi listesi gibi önceden ilân edilmesi ve mahkemelerin bilgisine sunulması" olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, Yargı Reformu Stratejisi'nde, adli süreçte hukuki tercüme yapacak kişiler için herhangi bir özel eğitim, sınav ya da denetleme birimi gibi, verilen hizmetin kalitesini belirlemek ya da ölçmek için kullanabilecek araçlar öngörülmemektedir. Adalet Bakanlığı'nın hazırladığı 2010-2014 dönemine ilişkin Stratejik Plan'da da "2010 yılı sonuna kadar, yargı yerlerindeki tercüme hizmetlerinin standarda bağlanması konusunda çalışma yapılması" hedeflerden biri olarak ele alınmış ve bu konuda bir mevzuat değişikliğine ilişkin çalışmaların başlatılmış olması da "performans göstergesi" olarak değerlendirilmiştir.²⁴³

Mevcut mevzuatta hukuki tercüme hizmetleri CMK'nın 202. maddesi kapsamında şu şekilde düzenlenmiştir: "(1) Sanık veya mağdur, meramını anlatabilecek ölçüde Türkçe bilmiyorsa; mahkeme tarafından atanan tercüman aracılığıyla duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktalar tercüme edilir. (2) Engelli olan sanığa veya mağdura,

242 Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi 2009.

243 Adalet Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014.

duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktalar, anlayabilecekleri biçimde anlatılır. (3) Bu madde hükümleri, soruşturma evresinde dinlenen şüpheli, mağdur veya tanıklar hakkında da uygulanır. Bu evrede tercüman, hâkim veya Cumhuriyet savcısı tarafından atanır.” Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nun 270. maddesi de, şahitlerin yeminlerine ilişkin olarak şöyle öngörmektedir: “Şahit Türkçe bilmezse tercümanla isticvap olunur. Sağır ve dilsiz olan şahit yazmak ve okumak bilirse sualler kendisine tahriren bildirilir ve cevapları yazdırılır. Yazmak ve okumak bilmediği takdirde hâkim kendisini işareti mahsusasını anlayacak ehli vakuf marifetiyle isticvap eder”. İçişleri Bakanlığı’nın “Mülteci ve Sığınmacılar” konulu 632 sayılı 19.03.2010 tarihli genelgesinde, iltica-sığınma başvurusu yapan kişiler ile mülteci ve sığınmacılarla ilgili verilerin gizliliği çerçevesinde başvurular sırasında kimlerin çevirmen-tercüman olabileceği düzenlenmiştir. Genelgeye göre, iltica ve sığınma başvurusu sırasında mülakatçı ve çevirmen-tercüman olarak kullanılacak kişilerin valilik onayıyla görevlendirilmesi ve başvurusu reddedilmişler ile halen başvurusu incelenen kişilerin çevirmen-tercüman olarak kullanılmaması gerekmektedir. Tercümanlar tarafından sağlanacak hizmetin kalitesine ve tercümanların sahip olması gereken özelliklere ilişkin olarak ise, Noterlik Kanunu Madde 74’te noterlik işlemlerinde ilgilinin Türkçe bilmemesi durumunda “andlı bir tercümanın” da bulundurulacağı ve Madde 75 uyarınca bu andın noter tarafından “Hukuk Yargılama Usulü Kanunu uyarınca” yaptırılacağı belirtilmektedir.²⁴⁴ Ancak, tercümanın “çağırılması, yemin ettirilmesi, görevden çekilmesi” hallerine ilişkin düzenlemenin eksik olduğu, bu nedenle de tercümanların konumuna ilişkin pürüzlerin bazen tanıklara ilişkin düzenlemeler çerçevesinde bazen ise bilirkişilik müessesesine benzetilerek

çözölmeye çalışılmakta olduğu öne sürölmektedir.²⁴⁵ Nitekim, Türkiye Çevirmenler Derneği Başkanı Ahmet Varol, noterde tercümanın dil bildiğini belgelemesi istendiği durumlarda uygulanan standart bir değerlendirme bulunmadığını ifade etmektedir. Uygulamada bu durumlarda tercümanın sunduğu diploma ya da kurs sertifikası gibi belgelerle noteri “inandırması” gerekmekte ve böylece noter “kanaat getirdiği anda” yemin tutanağını düzenleyebilmektedir. Varol’a göre mahkemeler ise “belge bile sormaz” ve tercümana ihtiyaç duyulan durumlarda bu kişilere söz konusu dili bilip bilmediklerini sorup bu şekilde “yaptığı çeviriyi doğru yapacağı”, yaptığı çeviriden dolayı “üçüncü kişilere zarar vermeyeceği” ve “çevirinin içeriğini üçüncü kişilere ifşa etmeyeceği” üzerine yemin ettirmekle yetinir.²⁴⁶

Adli süreçte bir tercümandan yararlanma hakkı yasalarca –bir dereceye kadar da olsa– tanınmış olmasına karşın, diğer adalete erişim meselelerinde olduğu gibi, bu hakkın da uygulamada yeterince işlerlik kazanmadığını gözlemek mümkündür. Örneğin, mülteci ve sığınmacıların hukuki işlemleri tam olarak anlayabilmeleri için yalnızca mahkemelerde değil adli sürecin her aşamasında hızlı ve kaliteli bir tercüme hizmetine erişebilmeleri,

Adli süreçte bir tercümandan yararlanma hakkı yasalarca –bir dereceye kadar da olsa– tanınmış olmasına karşın, diğer adalete erişim meselelerinde olduğu gibi, bu hakkın da uygulamada yeterince işlerlik kazanmadığını gözlemek mümkündür.

²⁴⁵ Tezcan, Durmuş. “Tercümandan Yararlanma Hakkı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 52, Sayı, 1. <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/480/5598.pdf>>.

²⁴⁶ Varol mahkemelerde de noterlerde de yapılan yeminlerin sadece o mahkemede ya da o noterde geçerli olacağını ayrıca eklemektedir. Bir diğer deyişle, edilen yemin sadece o mahkemede ya da noterde görölen iş için geçerli olmakta, bu yeminle başka mahkemelerde ya da noterlerde yeminli tercüman olarak iş alınamamaktadır. UZMANTV, “Nasil Yeminli Tercüman Olunur?”, <<http://www.uzmantv.com/nasil-yeminli-tercuman-olunur>>.

²⁴⁴ İlgili kanunun 103. ve 104. maddeleri de yapılacak çeviriye ilişkin düzenlemeler öngörmektedir. Bkz. 18.01.1972 tarihli ve 1512 sayılı Noterlik Kanunu, <http://www.noterlerbirligi.org.tr/GenelBilgiler/noterlikkanunu_tr.htm>.

adalete erişim anlamında hayati önem taşımaktadır. Aksi takdirde, bu konumda olan kişilerin hukuki desteğe erişimde yaşadıkları sıkıntılar da göz önünde bulundurulduğunda, kendilerine karşı başlatılan adli işlemler karşısında tamamen savunmasız kalacakları apaçıktır. Bu kişilerin, Türkçeyi ve T. C. hukukunu yeterince bilmemelerine, tercüme hizmetlerinin yetersizliği eklenince, çoğu zaman sığınma taleplerini bile dile getiremeden sınır dışı edildikleri belirtilmektedir. Bu nedenle, Uluslararası Af Örgütü'nün "Mülteci, Sığınmacı ve Diğer Yabancıların Müdafiyeye Erişimleri Çalışma Grubu Raporu"nda, CMK'nın adli yardımı düzenleyen 150/2 maddesine "Türkçe bilmeyen yabancı şüpheli sanık ve mağdurlar için de istemi aranmaksızın müdafiyeye görevlendirilir" ibaresinin eklenmesi talep edilmektedir.²⁴⁷ Tercüman hakkının kullanımı konusunda uygulamada ilerleme kaydedilmediğine ve bu hakkın görünürde tanındığı noktalarda dahi tercüme hizmetinin ehil olmayan kişilerce sağlandığına ilişkin tespitler, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde hazırlanan farklı raporlarda da dile getirilen sorunlardır.

AİHS'in adil yargılanma ilkesini düzenleyen 6. maddesinin 3(e) bendinde, duruşmada kullanılan dili anlayamadığı ya da konuşamadığı durumlarda ücretsiz bir tercüman yardımıyla faydalanma hakkı, bir suçla itham edilen herkesin asgari hakları arasında sayılmaktadır.

Anadilde Savunma ve Türkiye Örneği

Tercüman hakkının kullanımı, anadilde hak arama sorunuyla beraber de düşünülebilmektedir. Bu mesele, yukarıda da belirtildiği üzere, uluslararası çalışmalarda ya da düzenlemelerde tam olarak üzerinde durulmuş bir mesele değildir. AİHS'in adil yargılanma ilkesini düzenleyen 6. maddesinin 3(e) bendinde, duruşmada kullanılan dili anlayamadığı ya da konuşamadığı durumlarda ücretsiz bir

tercüman yardımıyla faydalanma hakkı, bir suçla itham edilen herkesin asgari hakları arasında sayılmaktadır. Bu hakkın Sözleşme kapsamında salt kişinin duruşmada kullanılan dili "anlayamadığı" ya da "konuşamadığı" durumlarda öngörüldüğü öne sürülmektedir. Diğer bir deyişle, tercüman hakkı, yargılama esnasında yargılama dilini anlayan veya konuşabilen ancak kendi anadilinde ifade vermeyi ya da savunma yapmayı talep eden kişiler için geçerli görülmemektedir. Bu durum, Sözleşme'nin tercüman hakkını "yargılananlar arasında dil sorununa dayalı olarak doğabilecek eşitsizliği ortadan kaldırmak" gayesiyle düzenlemiş olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda, *Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany* davasında yargılama sonunda suçlu bulunan kişinin tercüman masraflarını da ödemeye mahkûm edilmesinin Sözleşme'nin 6. ve 14. maddelerinin ihlali olarak yorumlanması, tercüman masraflarının karşılanmasıyla ilgili yargılamada eşitliği sağlamaya yönelik bir düzenleme olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Aynı zamanda Mahkeme, tercüman hakkının, sanığın aleyhine olan belgelerin tercümesini isteme hakkını içerdiği sonucuna da varır.²⁴⁸ AB'nin bu konuda attığı en önemli adımlardan biri olan 2010/64 sayılı Direktif de, tercüman hakkını, şüphelinin ya da sanığın ceza yargılamasının dilini konuşmadığı ya da anlamadığı durumlarda sınırlandırarak tanımlar. Oysa örneğin Belçika'da, kişilere mahkeme önünde hangi dilde savunma yapacaklarına karar verme özgürlüğü tanınmıştır. Elbette bu özgürlüğün, Belçika devletinde yasalarca tanınmış üç resmi dilden birisinde savunma hakkını içerdiğini söylemek gerekmektedir. Kanada, bu alanda benzer bir uygulaması olan başka bir devlettir, zira orada da yargı sistemi resmen iki dilli (İngilizce ve Fransızca) olarak kurulmuştur. Ancak Kanada, bu modeli daha da ileriye taşıyarak, kişilere sadece kendilerini anadillerinde anlatma hakkını değil, anadillerinde "anlaşılma" hakkını da tanımıştır.²⁴⁹ Her iki uygulamada da öne çıkan husus, iki devletin de

²⁴⁸ Tezcan, Durmuş, "Tercümandan Yararlanma Hakkı".

²⁴⁹ Hang Ng 2009.

²⁴⁷ Uluslararası Af Örgütü 2010.

resmi dil politikasının birden fazla dilin tanınmasına dayanmasıdır. Bu durumda, anadilde hak arama meselesi, hem resmi devlet diline ve/veya hukuk diline yeterince hâkim olamamanın yarattığı tercüme ihtiyacına, hem de kişilerin adli süreçte kendilerini daha rahat ve kolay ifade edebildikleri anadillerini kullanma hakkına işaret edilmektedir.

Türkiye’de anadilde hak aramanın, yasalarda, resmi hukuk diline yeterince hâkim olunmadığı durumlarda geçerli sayılan bir hak olduğu görülmektedir.

Türkiye’de anadilde hak aramanın, yasalarda, resmi hukuk diline yeterince hâkim olunmadığı durumlarda geçerli sayılan bir hak olduğu görülmektedir.²⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu antlaşması sayılan Lozan Antlaşması’nın 39. maddesinde, mahkemede konuşulan dilin anlaşılmaması durumunda sözlü savunmalarda gerekli kolaylıkların sağlanması öngörülmüştür.²⁵¹ Adalet Bakanlığı’nın 24 Aralık 1996 tarihinde yayımladığı genelge de, tercüman hakkını, yargılama dilini anlamama ya da “sağır-dilsiz olma” durumlarıyla sınırlandırmıştır.²⁵² Ancak bu

²⁵⁰ Yargıtay içtihadı da ücretsiz tercüman hakkını mahkeme dilini anlamayan kişiler için sınırlamıştır. Yargıtay Ceza Genel Kurulu 1996/6-2 E. 1996/33 K. <<http://www.hukukturk.com/>>.

²⁵¹ Md. 39: “...Lisanı resmi mevcut olmakla beraber Türkçeden gayri lisan ile mütekellim bulunan Türk tebaasına mehakim huzurunda kendi lisanlarını şifahi surette istimal edebilmeleri zımında teshilatı münasibe ibraz olunacaktır.” Türk Tarih Kurumu, “Lozan Antlaşması”, <<http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/Antlasmalar/lozan/lozan30-39.pdf>>. Md. 39: “... Resmi dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına yargıçlar önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar gösterilecektir”. Çeviri Baskın Oran, Baskın, “BARIŞ ANDLAŞMASI (Traile de Paix) Lozan, 24 Temmuz 1923 (Metin)”, <<http://www.baskinoran.com/belge/LozanBarisAntlasmasi.pdf>>. <http://www.baskinoran.com/belge/LozanBarisAntlasmasi.pdf>.

²⁵² Tezcan, Durmuş, “Tercümandan Yararlanma Hakkı”..

Ancak bu durum son yıllarda yaşanan örneklerde ve özellikle mahkemelerde Kürtçe savunma yapmaya veya ifade vermeye ilişkin taleplerin artmasıyla birlikte gittikçe daha fazla sorgulanır hale gelmiştir.

durum son yıllarda yaşanan örneklerde ve özellikle mahkemelerde Kürtçe savunma yapmaya veya ifade vermeye ilişkin taleplerin artmasıyla birlikte gittikçe daha fazla şekilde sorgulanır hale gelmiştir. Bu taleplerin ilk kez geniş çapta gündeme gelmesine vesile olan olay, Mehdi Zana’nın Aydın Ağır Ceza Mahkemesi’nde yapılan 20 Haziran 1997 tarihli duruşması olmuştur. Zana, duruşmada savunmasını anadili Kürtçede yapmak istediğini söylemiş, mahkeme Zana’nın Kürtçe savunmada ısrar etmesinden dolayı “savunma yapmadığını” tutanağa geçirmiştir. Bunun üzerine sanık avukatları davayı AİHM’e götürmüş, Mahkeme yaptığı değerlendirme sonucunda sanığın savunma hakkından vazgeçmiş sayılmasının AİHS’in adil yargılama hakkını düzenleyen 6. maddesinin 1. ve 3. fıkrasının c bendinin ihlali olduğu sonucuna varmış ve T.C. devletini tazminata mahkûm etmiştir.²⁵³ Burada, AİHM’in başvuruya ilişkin verdiği ihlal kararını “ücretsiz tercüman atanmaması”yla değil, “savunmanın alınmaması” olmasıyla ilişkilendirmiş olmasının, “dil” üzerinden değil “savunma hakkı” üzerinden değerlendirme yapıldığının göstergesi olduğu ileri sürülmektedir. Diğer bir deyişle, AİHM, başvurunun talebini anadilde savunma hakkı talebinden ziyade, “Türkçe bilmesine rağmen Kürtçe de olsa ifadesinin alınmamasının” savunma hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir.²⁵⁴ Bu karar daha sonra, Hakkari’de bir başka davada Kürtçe savunma talepleri reddedilen BDP yetkililerinin üst mahkemeye yaptıkları itirazın kabulünde de

²⁵³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 2001, *Mehdi Zana Türkiye’ye Karşı*, No: 29851/96, 6 Haziran, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.

²⁵⁴ *TimesDoğu* 2011. “Kürtçe İfade için Emsal Karar”, 19 Ocak, <<http://www.timesdogu.com/haber-detay.php?id=3531>>.

Kürtçe savunmanın mahkeme tarafından kabul edildiği ilk dava olarak, 2 Aralık 2010'da Şanlıurfa 5. Asliye Ceza Mahkemesi'nde görülen "toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununa muhalefet" ve "suç ve suçluyu övme" iddialarıyla 98 kişinin aleyhinde açılan dava gösterilmektedir.

önemli rol oynamıştır. Yüksekova 1. Asliye Ceza Mahkemesi'nin "toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununa muhalefet"ten açtığı davanın 21 Aralık 2010 tarihindeki ilk duruşmasında, Kürtçe ifade vermek isteyen BDP yetkililerinin bu taleplerinin mahkeme tarafından reddedilmesi üzerine, sanık avukatları bir üst mahkeme olan Hakkari Ağır Ceza Mahkemesi'ne itirazda bulunmuşlardır. İtirazı yerinde bulan üst mahkeme, kararında AİHM'in 1997 tarihli *Zana v. Türkiye* içtihadına atıfta bulunarak, sanıkların Türkçe bildikleri halde Kürtçe ifade vermek istiyorlarsa verebileceklerine hükmetmiştir.²⁵⁵ Hakkari Ağır Ceza Mahkemesi, kararında "Türkçe bilmeye rağmen Kürtçe savunma yapma" talebini "savunma hakkı" kapsamında değerlendirdiğini açıklamış ve sanığın "meramını anlatabilecek ölçüde Türkçe bilmesine rağmen savunmasını başka bir dilde daha iyi yapacağını ifade etmesi halinde" mahkemenin bu konuda takdir yetkisi olmadığına hükmetmiştir.²⁵⁶

Kürtçe savunmanın mahkeme tarafından kabul edildiği ilk dava olarak, 2 Aralık 2010'da Şanlıurfa 5. Asliye Ceza Mahkemesi'nde görülen "toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununa muhalefet" ve "suç ve suçluyu övme" iddialarıyla 98 kişinin aleyhinde açılan dava gösterilmektedir.²⁵⁷ Duruşmada bulunan sanıkların Kürtçe savunma yapmak istemeleri üzerine mahkeme başkanının adliyedeki bir personeli Kürtçe tercüman olarak atadığı ve çevirinin bu şekilde yapılmaya çalışıldığı iddia

²⁵⁵ A.g.e.

²⁵⁶ TimesDoğu, 2011; Öztürk 2011. "Mahkemeden Emsal Olacak Kürtçe Kararı", *Sabah*, 21 Ocak, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/01/21/mahkemeden_emsal_olacak_kurtce_karari>.

²⁵⁷ Leylak 2010, "Kürtçe Savunma Talebine Kabul", *Hürriyet*, 2 Aralık, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16432550.asp>>.

edilmiştir.²⁵⁸ Ancak, atanan personelin sanıkların konuştuğu Kürtçeyi anlamaması üzerine, mahkeme başkanının bu durumun daha fazla uzamaması için sanıklardan 'daha yumuşak' bir Kürtçeyle konuşmalarını talep ettiği bildirilmektedir. Bu durum, yukarıda ele alınan kalite meselesi bakımından ciddi bir sorun olduğunu açıklıkla ortaya koymaktadır. Nitekim 2011 yılı itibarıyla Türkiye genelinde yalnızca bir kişinin Kürtçe dilinde yeminli tercüman olarak çalıştığı da göz önünde bulundurulduğunda, tercüme hizmetinin kalitesine ilişkin endişelerin yersiz olmadığı görülmektedir.²⁵⁹ Her şekilde Kürtçe savunma talebinin mahkemece kabul edilmesinden ötürü bu karar "tarihi bir karar" olarak nitelendirilmektedir.²⁶⁰

Bu durumun yakın zamandaki en net örneği, Kürdistan Topluluklar Birliği/Türkiye Meclisi (KCK/TM) davasında görülmüştür. Diyarbakır 6. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen KCK davasında, sanıkların Kürtçe ifade verme ve savunma yapma talepleri duruşmaların başından beri mahkeme heyeti tarafından reddedilmektedir.²⁶¹ Bu talepler, zaman zaman

²⁵⁸ Bighaber 2010, "Kürtçe Savunmaya İzin Çıktı Adliye Çalışanı Tercüman Oldu", 2 Aralık, <<http://www.bighaber.com/kurtce-savunmaya-izin-cikti-adliye-calisani-tercuman-oldu/>>.

²⁵⁹ Türkiye'nin resmi anlamda ilk yeminli Kürtçe tercümanı olan Mehdi Tanrıkulu, editörlük yaptığı yayınevinin bir işlemi için gittiği İstanbul 1. Noterinde noter tarafından aldığı Kürtçe tercümanlık teklifini kabul etmiş ve noterde yeminli tercümanlık yapmaya başlamıştır. Kendisini aynı zamanda bir "dil aktivisti" olarak tanımlayan Tanrıkulu, yayıncılık yaptığı dönemde yayımladığı bazı kitaplar yüzünden hâkim karşısına çıktığında Kürtçe konuşarak bu dilin mahkeme kayıtlarına geçmesini de sağlamıştır: *Doğubayazıt* 2009.

²⁶⁰ Mehdi Tanrıkulu'nun ifadelerine göre kendisinin 2006 yılında görülen bir davasında, Kürtçe savunma yapmak istemesi üzerine bir sonraki celsede mahkeme başkanı adliyede bulunan ve Kürtçe bilen birisini tercüme yapmak üzere duruşmaya çağırmıştır: *Doğubayazıt*, 2009.

²⁶¹ Üstündağ 2010b, "KCK Davasında Kürtçe Savunma Kararı Yarına Kaldı", *Bianet*, 18 Ekim, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/125502-kck-davasinda-kurtce-savunma-karari-yarina-kaldi>>; *Marksist.Org* 2010, "KCK Davasında 3. Gün: Ana dilde Savunma Hakkı Çiğneniyor", 20 Ekim, <<http://www.marksist.org/haberler/2188->

sanıklara ilişkin olarak “Kürtçe olduğunu düşündüğümüz bir dilde savunma yaptığı görülmüştür” gibi ifadelerin kayda geçirilmesiyle, zaman zaman ise “sanıkların yargılama- da kullanılan Türkçe dilini anladıkları ve konuşabildikleri hususunda hiçbir tereddüt bulunmamaktadır” gerekçesiyle doğrudan mahkemede Kürtçe kullanımının yasaklanması gibi tavırlarla karşılanmıştır.²⁶² Zaten kimlik tespitinin yapılmasından önce sanık Mehmet Hatip Dicle, sanıkların tümü adına söz alarak, Türkçe konuşabildiklerini, Türkçeyi iyi bildiklerini ve Türkçe konuşmak konusunda fikren ve fiilen bir sorunlarının bulunmadığını, ancak savunmalarını kendi adilleri olan Kürtçe yapmak istediklerini, bu hakkı kendilerine tanıyan yasa maddeleri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalar çerçevesinde beyan etmiştir. Mahkeme heyetinin, taleplerin reddine ilişkin gerekçesinde, sanıkların Türkçe konuşabildiklerinin ve anlayabildiklerinin ve bu durumda talepleri doğrultusunda kendilerine Kürtçe tercüman atanması durumunda yargılamanın uzayacağına altını çizmesi üzerine²⁶³, sanık avukatları CMK’nın 178. ve 179. maddeleri uyarınca, uzman olarak Prof. Baskın Oran’ı duruşma salonunda hazır etmişlerdir.²⁶⁴ Sanık

avukatlarının bu yöndeki taleplerinin de mahkeme tarafından reddedilmiş olması, “delilleri serbestçe ileri sürme hakkını” da kısıtlayan bir karar olarak yorumlanmıştır.²⁶⁵

Benzer bir tutum, Erzurum Özel Yetkili 2. Ağır Ceza Mahkemesi’nde görülen Ağrı KCK davasının duruşmalarında da yaşanmıştır. Bu davanın sanıkları da Kürtçe savunma yapma talebinde bulunmuş, ancak mahkeme başkanı tarafından bu taleplerinin “çok komik” olduğu tepkisiyle karşılanmışlardır.²⁶⁶ Oysa Diyarbakır 6. Ağır Ceza Mahkemesi’nde görülen başka dosyalarda farklı uygulamalar olduğu bilinmektedir. Örneğin, sanık avukatlarından Sabahattin Korkmaz, 2010 senesi içerisinde aynı mahkemede görülen davası sırasında savunmasını Kürtçe yapmış ve bunun üzerine aynı mahkeme sanığa Dicle Üniversitesi’nden tercüman atamıştır. Aynı yargı çevresindeki başka mahkemelerin de Kürtçe anadilinde savunma yapmaya olumlu yaklaştıkları bilinmektedir. Örneğin, aynı zamanlarda Diyarbakır 4. Ağır Ceza Mahkemesi’nde başka bir dava kapsamında getirilen Kürtçe savunma talebi mahkemece kabul edilmiş ve sanığın Kürtçe savunma metninin Türkçeye çevrilmesi için bilirkişi atanmasına karar verilmiştir.²⁶⁷ Bu durum, yasalarca genel çerçevesi çizilmiş olan anadilde hak arama hakkının uygulamada mahkemelerin takdirine bırakıldığını ortaya koymaktadır. CMK’nın 202. maddesinin, tercüman hakkını sanık veya mağdur ile soruşturma evresindeki şüpheli ve tanıkların “meramlarını anlatabilecek düzeyde” Türkçe bilmemeleri durumlarıyla sınırlamış olmasından ötürü, kanunun lafzıyla uyumlu görülebilecek bu uygulamaların, genel olarak insan

kck-davasinda-3-gun-ana-dilde-savunma-hakki-cigneniyor>.

262 Sabah 2011, “Kürtçe Savunma Krizi Aşılamadı”, 13 Ocak, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/01/13/kcktm_ana_davasina_devam_ediliyor>.

263 Bugün 2010, “Mahkeme TRT ŞEŞ’i Örnek Gösterdi”, 5 Kasım, <<http://www.bugun.com.tr/haber-detay/126572-mahkeme-trt-ses-i-ornek-gosterdi-haberi.aspx>>.

264 Madde 178 - (1) Mahkeme başkanı veya hâkim, sanığın veya katılanın gösterdiği tanık veya uzman kişinin çağırılması hakkındaki dilekçeyi reddettiğinde, sanık veya katılan o kişileri mahkemeye getirebilir. Bu kişiler duruşmada dinlenir.
Madde 179 - (1) Sanık, doğrudan doğruya davet ettireceği veya duruşma sırasında getireceği bilirkişi ve tanıkların ad ve adreslerini Cumhuriyet savcısına makul süre içinde bildirir. (2) Cumhuriyet savcısı da, iddianamede gösterilen veya sanığın istemi üzerine davet edilen tanık ve bilirkişiler dışında gerek mahkeme başkanı veya hâkim kararıyla, gerek kendiliğinden başka kimseleri davet ettirecek ise

bunların ad ve adreslerini sanığa yine makul süre içinde bildirir.

265 İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), Yargı Gözlem Raporu Diyarbakır KCK Davası, <http://www.ihop.org.tr/dosya/diger/20110415_KCK.TR.pdf>.

266 Pardeli 2011, “Kürtçe Savunma Talebine ‘Çok Komiksiz’ Tepkisi”, *Hürriyet*, 21 Ocak, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16818276.asp>>.

267 Haber61.Net 2010. “Kürtçe Savunma Kabul Edildi!”, 25 Kasım, <http://www.haber61.net/news_detail.php?id=70529>.

Yasalarca genel çerçevesi çizilmiş olan anadilde hak arama hakkının uygulamada mahkemelerin takdirine bırakıldığı görünmektedir. Ancak kanunun lafzıyla uyumlu görülebilecek uygulamaların, genel olarak insan haklarının evrensel standartlarına aykırı olduğu ileri sürülmektedir.

haklarının evrensel standartlarına aykırı olduğu ileri sürülmektedir.²⁶⁸

Uygulamada, sanıkların yanı sıra, mağdur ya da müştekilere tercüme hizmetinin sağlanmamasından dolayı da hak kayıpları yaşanmaktadır. Bu gibi durumlarda, mahkeme sürecinin adil bir şekilde yürümemesi ve “silahların eşitliği” koşulunun sağlanmamasının yanı sıra, birtakım usul işlemlerinin yerine getirilmesi de engellenmiş olmaktadır. Örneğin katılanlara tercüme hizmetinin sağlanmaması ve bu nedenle bu kişilerin sanıkların ifadelerini anlamaması durumunda, CMK’nın 201. maddesi uyarınca katılanlara da hâkim aracılığıyla sanığa soru sorma hakkı veren düzenlemenin ihlal edildiği yargılamalar söz konusu olmaktadır. Örneğin, Diyarbakır 6. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından görülen, kamuoyunda “Temizöz Davası” olarak bilinen 2009/470 Esas sayılı davaya ilişkin mağdur/müşteki vekillerinin hazırlık dosyasında, mağdurların pek çoğunun Türkçe bilmemesine rağmen, duruşma sırasında sanıkların sorguları yapıldığı halde çeviriye gereksinim duyan mağdurların saptanmadığı ve bu kişilere çevirmen sağlanmadığı ifade edilmektedir. Bu şekilde, mağdurların bazılarının dosyaya konu olan bazı olayların tanığı da olduğu bu davada, davanın bir numaralı sanığının sorgusu ile diğer sanıkların kısa beyanlarında ne dendiğinin mağdurlar tarafından anlaşılmadığı öne sürülmüştür. Bu durumda, CMK’nın 201. maddesince düzenlenmiş olan sanıklara hâkim aracılığıyla soru sorma hakkı, müştekilere mahkemede konuşulan dili ve özellikle sanıkların beyanlarını anlamamaları nedeniyle kadük bir düzenleme haline gelmiştir. Ayrıca, CMK Madde 215’teki “dinleme ve okumadan sonra diyeceklerin sorulması”na ilişkin

düzenlemenin de, çevirinin olmadığı koşullarda hiçbir anlam ifade etmeyeceği; yine aynı nedenlerle mağdurların, duruşma sırasında ortaya çıkabilecek hâkimin reddi nedenlerini anlamları ve bu hakkı kullanmaları olanağının da ortadan kalktığı ifade edilmiştir.²⁶⁹

Hukuk dilinin resmi dil olmasından kaynaklanan adalete erişim sorunları salt mahkeme salonlarıyla da sınırlı değildir. Örneğin, kadınların adalete erişimde yaşadıkları önemli engellerden biri, özellikle Doğu ve Güneydoğu kesimlerinde yaşayan Kürt kadınlarının okuma-yazma oranlarının diğer bölgelere kıyasla daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Türkçe okuma yazma-oranı oldukça düşük olan bölge kadınları, hukuki bilgiye erişimde sıkıntı yaşamakla kalmamakta, Türkçe bilmemelerinden dolayı eriştikleri bilgiyi de anlayamama sorunuyla karşılaşmaktadırlar.²⁷⁰ Van Kadın Derneği (VAKAD) ve Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM) gibi sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri arasında, Türkçe bilmeyen Kürt kadınlarına tercümanlık hizmeti sağlamak da bulunmaktadır.²⁷¹ Bu faaliyete ilişkin olarak VAKAD temsilcileri, derneğe danışmak için gelen kadınların büyük bir kısmını mültecilerin ve sığınmacıların oluşturması nedeniyle tercüman bulma sıkıntısının karşılaştıkları en önemli engellerden biri olduğuna işaret etmektedirler.²⁷² Nitekim 2006/17 sayılı “Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler”²⁷³ başlıklı Başbakanlık

269 Üçpınar, Hülya ve Aysun Koç 2010, “Hukuk Destek Çalışmaları Işığında Cezasızlık Olgusu”, İzmir, TİHV Yayınları, < <http://www.tihv.org.tr/index.php?iskenceyi-onleme>>.

270 Ayata 2009.

271 Ayata 2009.

272 *Mülteci.Net* 2008. “Van Kadın Derneği (VAKAD) ile Röportaj”, 13 Kasım, <http://www.multeci.net/index.php?option=com_content&view=article&id=104:vakad&catid=41:roportaj&Itemid=63>.

273 2006/17 Sayılı Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler ile ilgili Başbakanlık genelgesi, 04.07.2006 tarihli ve

268 İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), Yargı Gözlem Raporu Diyarbakır KCK Davası.

Kadınların adalete erişimde yaşadıkları önemli engellerden biri, özellikle Doğu ve Güneydoğu kesimlerinde yaşayan Kürt kadınlarının Türkçe okuma-yazma oranlarının diğer bölgelere kıyasla daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

genelgesinde, önemli koruyucu önlemler öngörülmüş olmasına rağmen, özellikle Güneydoğu'da sık karşılaşılan bir sorun olan adliye, hastane gibi kamu kurumlarında tercüman bulundurma sorununa ilişkin olarak hiçbir iyileştirilmenin öngörülmemiş olması, genelgenin çok önemli bir eksiği olarak nitelendirilmiştir.²⁷⁴ Kuşkusuz bu durumu salt Doğu ve Güneydoğu bölgelerine has bir sorun olarak ele almak mümkün değildir, zira dil engeli ve buna bağlı olarak tercümana erişim sıkıntısı, özellikle göç alan büyük şehirlerde yaşayan Kürt kadınlarının da adalete erişim deneyimlerini belirlemektedir. Örneğin, ağırlıklı olarak kadına yönelik şiddet alanında faaliyet gösteren İzmir Kadın Dayanışma Derneği'nin temsilcileri, bölgelerinde kadınların adalete erişimde yaşadığı sıkıntılar arasında yasal usullerin karmaşıklığını da saymakta, ancak bölgedeki Kürt kadınlarının mağduriyetinin kanun diliyle sınırlı olmadığını belirtmektedirler. Kanun diline yabancılığın ötesinde, Kürt kadınlarının Türkçeyi hiç bilmemeleri ya da az bilmeleri de, yargı işlemlerini anlamakta yaşadıkları sıkıntıların nedeni olarak görülmektedir.²⁷⁵

26218 sayılı Resmi Gazete.

274 Durukan 2006, "Özgökçe: Güneydoğu İçin Tercüman Unutulmuş", *Bianet*, 6 Temmuz, <<http://bianet.org/bianet/kadin/81862-ozgokce-guneydogu-icin-tercuman-unutulmus>>. Genelgede ele alınan konulara ilişkin kısa bir özet için bkz. *Bianet*, 2006, "Erdoğanın Kadına Şiddeti Önleyin Genelgesi",.

275 Ayata 2009.

ELEKTRONİK DAVA AÇMA

Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan Yargı Reformu Stratejisi'nde "Adalet Erişiminin Kolaylaştırılması" ana başlığı altında ele alınan konulardan sonuncusu, elektronik dava açma meselesidir. Türkiye'de bu meselenin yapı taşlarından birini Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP) oluşturmaktadır. Temelde elektronik imza altyapısına uygun olarak geliştirilmiş bir bilişim sistemi olan UYAP, dava açma ya da açılmış bir davayı takip etme gibi yargısal işlemlerin ve özellikle yargı ve destek birimleri arasındaki her türlü bilgi ve belge alışverişinin elektronik ortamda gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır.²⁷⁶ Bu şekilde UYAP'ın, hem yargılamaların hızlanmasına ve daha etkin bir şekilde yürütülmesine ve böylece gerek zamandan gerekse maddi kaynaklardan kazanç sağlanmasına, hem de vatandaşların adli hizmetlere hızlı, kolay ve etkin şekilde erişmesine olanak sağlaması hedeflenmiştir.²⁷⁷ 2008 yılında kurulan UYAP Bilgi Sistemi sayesinde, vatandaşların "dava dosyaları ve icra takibi bilgileri de dahil olmak üzere, UYAP Adalet, Avukat, Vatandaş ve diğer portallar²⁷⁸ üzerinden yapılan işlemlerle ilgili uyarı, veri ve duyurulara" kısa mesaj (SMS) aracılığıyla ulaşmaları da mümkün hale getirilmiştir. Bu şekilde hem avukatlar hem vatandaşlar, yargılama sürecine ilişkin dava açılması, davanın gidişatı, icra takibinin başlatılması, duruşma tarihi gibi temel bilgilere cep telefonlarına otomatik olarak gönderilen kısa mesajlar aracılığıyla erişebilmektedirler.²⁷⁹ UYAP'ın kurulması ve geliştirilmesi hedefiyle Adalet Bakanlığı'nın hem merkez hem de taşra teşkilatlarında bilişim teknolojisinde kullanılan teknik cihazların sayısı ve çeşitliliği artırılmış, ağ kapsamında-

276 Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP).

277 Adalet Bakanlığı Stratejik Planı, 2010-2014. UYAP'ın yargı sistemine katkıları için bkz. *Adalet Bakanlığı Duyurular*, 2009. *Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP)*, <<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2009/ocak09/uyapbilgi.htm>>.

278 UYAP bünyesinde yer alan diğer portallar için bkz. *Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP)*, <<http://www.uyap.gov.tr/>>.

279 *Adalet Bakanlığı 2009 Yılı Bakanlık Faaliyet Raporu*, <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/faaliyetlerimiz/2010/2009.bakanlik.faaliyet.raporu.pdf>>.

ki yargı birimlerinde ve ilişkili yan kuruluşlar arasındaki ağ altyapısını yenilenmiştir. 2008 yıl sonu itibariyle “Adalet Bakanlığı teşkilatı yanında 134 Ağır Ceza Merkezi, 587 Mülhakat Adliye, 25 Bölge İdare Mahkemesi, 134 Denetimli Serbestlik Birimi, 65 Adli Tıp birimi, 439 Ceza İnfaz Kurumu” UYAP kapsamına alınmış ve bu sayılarla “Türkiye genelinde UYAP işletimine geçme oranı %100’e ulaşmıştır”.²⁸⁰ 2009 yılı verilerine göre ise, diğer sayılar aynı kalmak üzere, Denetimli Serbestlik Birim sayısı 135’e, Ceza İnfaz Kurumu sayısı ise 444’e çıkartılmıştır.²⁸¹ UYAP Doküman Yönetim Sistemi sayesinde, resmi yazışmaların elektronik ortamda yapılması ve resmi belgelerin elektronik ortamda arşivlenmesinin de önü açılmıştır.

UYAP, Türkiye üzerine hazırlanan uluslararası raporlarda da övgüyle söz edilen bir projedir. Örneğin, AB Komisyonu için hazırlanan 2008 tarihli İstisari Ziyaret Raporu’nda –CEPEJ’in 2008 tarihli rapor çıktıklarına dayanarak– Türkiye’de yargının bilgisayarlaşma bakımından diğer Avrupa Konseyi üye ülkelerine göre oldukça ileri düzeyde olduğu belirtilmektedir.²⁸² CEPEJ verilerine göre T.C. yargısı bilgisayarlaşma açısından “çok yüksek düzeyde bilgisayarlaşma”nın olduğu ülkeler arasında sayılmaktadır. CEPEJ raporu, UYAP projesi sayesinde yargının bilgisayarlaşmasının “entegre bir yaklaşım” olduğunu ve bu şekilde tüm dava dosyalarının çevrimiçi hale getirilerek hâkimlerin erişimine açıldığını belirtmektedir.²⁸³ Bu bağlamda, İstisari Ziyaret Raporu’nda Adalet Bakanlığı hem böyle bir sistemi geliştirdiği için hem de çok sayıda insanın ciddi eğitimlerden geçirilmesiyle UYAP’ın kullanılabilirliğini sağladığı için övülmektedir.²⁸⁴ Ancak, bu

olumlu gelişmelerin fiiliyatta aynı hızda karşılık bulduğunu söylemek mümkün değildir. 2009 yılı sonu itibariyle UYAP SMS Bilgi sistemine abone olan toplam 110.007 kişinin 107.814’inin vatandaş, geri kalan 2.193 kişinin ise avukat olduğu belirtilmektedir. Gene 2009 sonu itibariyle sistemden gönderilen toplam SMS sayısı 1.501.423 olarak verilmiştir. Her şeyden önce, 2009 adli yılı içerisinde sadece ceza ve hukuk mahkemelerinde açılan dava sayısının toplam 3.382.608 olduğu düşünüldüğünde ve bu sayıya idare mahkemelerinin, çocuk mahkemelerinin ve yüksek mahkemelerin iş yükünün eklenmediği göz önünde bulundurulduğunda, 107.814 vatandaşın aboneliğini ya da sistemden gönderilen 1.501.423 kısa mesajı adli sistemin kullanıcılarının adalete erişimleri bakımından yeterli ilerlemeler olarak kaydetmek mümkün görünmemektedir.²⁸⁵ Diğer taraftan, TÜİK’in 2010 yılı Nisan ayı içerisinde gerçekleştirilen “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması” sonuçlarına göre, hanelerin %41,6’sı internet erişim imkânına sahiptir.²⁸⁶ Bu oranın 2009 yılında %30 olarak tespit edilmiş olması bile, tek başına Türkiye’de internet kullanıcılarının giderek yaygınlaştığını ortaya koymaktadır. Ancak bu yaygınlık, hiç şüphesiz, var olan yapısal eşitsizliklerin ve toplumsal cinsiyet kalıplarının doğurduğu dengesizliklerden muaf değildir. Nitekim, araştırma sonuçlarına göre 16-74 yaş grubundaki bireylerde bilgisayar ve internet kullanım oranları sırasıyla erkeklerde %53,4 ve %51,8 iken, kadınlarda %33,2 ve %31,7’dir.²⁸⁷ Bilgisayar ve internet kullanımının en yüksek olduğu grupların yükseköğretim ve üstü eğitim sahibi gruplar olduğu dikkate alındığında, UYAP tarafından kullanılan teknolojinin, gerek toplumsal gerek ekonomik anlamda dezavantajlı konumda olan bireyler için adalete erişimi her zaman kolaylaştırmaya-çağı açıktır.

280 Adalet Bakanlığı 2008 Yılı Bakanlık Faaliyet Raporu, Nisan 2009, <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/faaliyetlerimiz/2009/2008.BAKANLIK.FAALIYET.RAPORU.pdf>>.

281 Adalet Bakanlığı 2009 Yılı Bakanlık Faaliyet Raporu, <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/faaliyetlerimiz/2010/2009.bakanlik.faaliyet.raporu.pdf>>.

282 van Delden 2008.

283 Bilgisayarlaşma düzeyleri düşük düzey, orta düzey, yüksek düzey ve çok yüksek düzey olarak ayrılmıştır. Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu 2008.

284 van Delden 2008.

285 Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, 2009 Yılı İstatistik Tabloları, <http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2009/ist.tab.htm>.

286 TÜİK 2010, “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması”, <<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6308>>.

287 TÜİK 2010.

Ayrımcılık Gölgesinde Azınlıklar ve Adalete Erişim²⁸⁸

Türkiye’de azınlıklar üzerine bir değerlendirme yapmaya kalkışıldığı anda, kavramın sosyolojik karmaşıklığının yanı sıra bir de hukuki tanım sınırlamasıyla karşı karşıya kalmak kaçınılmazdır. Bu anlamda, sosyolojik olarak varlıkları inkâr edilemeyecek olan “azınlık” gruplarının hukuki çerçevede tanınmamış olmaları hem bu grupların toplumsal hayatın farklı alanlarında tecrübe ettikleri uygulamaların çoğunluğa ilişkin pratiklerden nasıl ve ne derece farklılaştığının tespitinin yapılmasını oldukça zorlaştırmakta, hem de bu farklılıklara ilişkin gerekli politikaların geliştirilmesinin önünü tıkamaktadır. Burada hukuki tanınmamışlıktan kasıt, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu antlaşması sayılan 1923 Lozan Antlaşması’yla yalnızca gayrimüslimlerin ulusal hukukta azınlık statüsünde tanınmaları neticesinde Müslümanların içerisinde mezhepsel, dilsel veya etnik olarak farklılaşan grupların bu statünün dışında bırakılmasıdır. Bu hukuki tanınmamışlık hali gayrimüslim cemaatlerin içindeki farklı grupları da etkilemektedir, zira Lozan Antlaşması’nda hiçbir gayrimüslim grubun adı özellikle belirtilmemiş olmasına rağmen uygulamada antlaşmadan doğan haklar sadece Musevi, Ermeni ve Rum cemaatlere tanınmaktadır. Bu durumda Süryani ya da Keldani cemaatleri gibi diğer gayrimüslim toplulukların da fiiliyatta Lozan’dan doğan azınlık haklarına sahip olmaları gerekmektedir.²⁸⁹

Dolayısıyla Türkiye’de azınlıkların adalete erişimleri üzerine yapılacak değerlendirmelerde resmi söylemde ve pratiklerde zikredilen azınlık tanımının hem sosyolojik hem de hukuki kifayetsizliğini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Diğer taraftan, İçişleri Bakanlığı tarafından 1990’ların başlarında çıkarılan bir genelge çerçevesinde Türkiye İstatistik Kurumu’nun etnik kimliğe ilişkin veri toplamasının engellenmiş olması da, azınlıkların yaşadıkları çeşitli ayrımcılıkların ve adalete erişim sıkıntılarının resmi olarak belgelenmesini imkânsızlaştırmıştır. Bu durum, azınlıkların toplumsal hayatın diğer alanlarında –istihdam, eğitim, barınma, sağlık vs.– olduğu gibi hukukla olan ilişkilerinde de belirleyici olabilen ayrımcılık hallerinin tespit edilememesi anlamında hayati önem taşımaktadır. Aynı zamanda, 1927 ve 1965

yılları arasında yapılan nüfus sayımlarında sorulan etnik kökene ilişkin soruların, 1965’ten sonraki sayımlarda sorulmamış olması da, istatistiki veri eksikliğine neden olmuştur. BM’nin “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme”sini 2002 yılında onaylamış olan Türkiye hükümetinin, Sözleşme’nin 9. maddesi itibarıyla, taraf olduğundan itibaren bir yıl içerisinde, Sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesi için aldığı tedbirleri de içeren bir “taraf devlet raporu”nu, BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi’ne (Committee on the Elimination of Racial Discrimination – CERD) sunması gerekmektedir. Ancak Türkiye bu raporu 2008 yılında Komite’ye sunmuştur. Komite, Türkiye raporunu 2009 yılında değerlendirmiş ve yayımladığı “Sonuç Gözlemleri”nde Türkiye tarafından sunulan raporda, toplumun etnik kompozisyonuna ilişkin istatistiki veri bulunmamasını endişeyle karşıladığını ifade etmiştir.²⁹⁰ Türkiye, Komite’nin “Sonuç Gözlemleri”ne ilişkin yorumlarında, bu hususa da değinmiş ve Avrupa yakın tarihine de gönderme yaparak etnik veri toplanmaması yönündeki iradesini ifade etmiştir.²⁹¹

Hukuki çerçeve bakımından özel kapsamlı bir ayrımcılık yasasının ve özel bir Eşitlik Kurumu’nun olmaması da ırk, din, dil, cinsel eğilim vb. temellerde gerçekleşen ayrımcılıkların ve bu ayrımcılık durumlarının mağdurlarının hukuki desteğe ve temsile erişimlerinin önünde oluşabilecek engellerin tespitini zorlaştırmaktadır. Anayasa’nın 10. maddesi yasalar önünde eşitliği düzenlemektedir ve bu düzenlemeye göre “herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir”.²⁹² Bu düzenleme Anayasa Mahkemesi kararlarıyla da

²⁸⁸ Bu değerlendirme raporun yazarı tarafından derlenmiştir.

²⁸⁹ Kurban, Dilek ve Kezban Hatemi 2009, *Bir ‘Yabancı’laştırma Hikâyesi: Türkiye’de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu*, TESEV Yayınları, <<http://www.tesev.org.tr/UD-OBJS/PDF/DEMP/AH/TESEV-vakiflar-rapor.pdf>>.

²⁹⁰ BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi 2009a, para 9. [United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD)] Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Turkey, CERD/C/TUR/CO/3, 24 Mart 2009, <<http://tb.ohchr.org/default.aspx?country=tr>>.

²⁹¹ BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi 2009b, para 5 [United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD)] Comments by the Government of Turkey on the Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/TUR/CO/3/Add.1, 30 Mart 2009, <<http://tb.ohchr.org/default.aspx?country=tr>>.

²⁹² T.C. Anayasası.

Ayrımcılık Gölgesinde Azınlıklar ve Adalete Erişim (devam)

hayata geçirilmiştir.²⁹³ Örneğin 10. maddenin son paragrafında ayrıca tüm devlet organlarına ve idare makamlarına “bütün işlemlerinde” kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etme zorunluluğu da getirilmiştir. 2008 yılında yapılan bir değişiklikle, bu fıkraya “bütün işlemlerinde” ibaresinden sonra “ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında” ibaresi eklenmiştir, ancak bu değişiklik Anayasa Mahkemesi’nin 5.6.2008 tarihli ve E:2008/16, K:2008/116 sayılı kararıyla iptal edilmiştir.²⁹⁴ Bu karar, kamuoyunda “başörtüsü kararı” olarak anılmaktadır, zira Anayasa Mahkemesi’nin bu değişikliği üniversitelere başörtüsüyle girişin önünü açacak olması nedeniyle reddettiği bilinmektedir. Kararda geçen “yönelinen temel hedefin, kamu hizmetlerinden yararlanan veya yüksekokul öğrenim hakkını kullananlar için dinî amaçlı örtünme serbestisi tanınması, bu şekilde örtünenlerin kamu hizmetlerinden yararlanmalarını önleyecek düzenleme veya yaptırımların engellenmesi olduğu anlaşılmaktadır” ifadeleri, bu ret gerekçesini ortaya koymaktadır.

Ayrımcılığa ilişkin Anayasa’da yer alan bu genel düzenlemenin yanı sıra T.C yasaları da ırk ayrımcılığının ve etnik ayrımcılığın ne demek olduğunu tanımlamamaktadır. Yasalar ırksal bir saikle işlenmiş suçların içeriğine ilişkin olarak da net bir çerçeve çizmemektedir. Bu durumda bu tür suçların mağdurları olan kişilerin adalete erişimde yaşadıkları sorunların –örneğin dil nedeniyle yargılama sürecinin dışında kalma ya da adli yardım hizmetindeki aksamalar gibi sorunlar– ortaya çıkarılması mümkün olmamaktadır, zira hukuken Türkiye’nin hâlâ detaylı bir ayrımcılık yasası ve bu durumlara ilişkin şikâyetleri değerlendirecek bir resmi organı bulunmamaktadır. Bu eksiklikler Türkiye üzerine hazırlanan uluslararası raporlarda da dile getirilmektedir. Örneğin Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu’nun (European Commission Against Racism and Intolerance – ECRİ) Türkiye üzerine hazırladığı 2004 tarihli raporda, ırkçılıkla mücadele etme üzere kurulmuş özel bir ulusal birimin öneminin altı çizilmektedir. Bu ihtiyaç, ırkçı saikle işlenmiş suçların yasal çerçevede sadece genel “ayrımcılık” başlığı altında tanımlanmış olmasıyla da ilişkilendirilmektedir.

5237 sayılı TCK’nın 122. maddesi “Ayrımcılık” başlığı altında şu düzenlemeleri öngörmektedir: “(1) Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, siyâ düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak; a) Bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya bir hizmetin icrasını veya hizmetten yararlanılmasını engelleyen veya kişinin işe alınmasını veya alınmamasını yukarıda sayılan hâllerden birine bağlayan, b) Besin maddelerini vermeyen veya kamuya arz edilmiş bir hizmeti yapmayı reddeden, c) Kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleyen, Kimse hakkında altı aydan bir yıla kadar hapis veya adlî para cezası verilir.” Bu madde eski düzenlemelere kıyasla olumlu bir ilerleme olarak değerlendirilmekte ise de ayrımcılık suçunun ispat edilmesindeki zorluklardan, bu ispat zorluğunun masumiyet karinesi ve sanık hakları üzerindeki olumsuz etkilerinden ve kapsamının dar tanımlanmış olmasından –örneğin etnik köken ya da cinsel yönelim ayrımcılık sebepleri olarak tanımlanmamıştır ve bu değerlendirme mahkemenin takdirine bırakılmıştır– dolayı eleştirilere de maruz kalmaktadır. Nitekim bu yasağın uygulanabilirliğine ilişkin endişeler 2006-2008 döneminde TCK’nın 122. maddesinden açılan davalardan sadece dört tanesinin sonuçlanmış olması ve bu yargılamaların sonucunda sadece beraat çıkmış olmasıyla da adeta olumlanmıştır.²⁹⁵

Ayrıca düzenlenmiş bir ayrımcılık yasağı ve de bu şikâyetleri değerlendirebilecek ayrı bir resmi kurumun yokluğunda, 122. maddenin yanı sıra Ceza Kanunu’nun 216. maddesi de bir ayrımcılık düzenlemesi olarak görülmektedir. “Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama” başlıklı bu Madde uyarınca “(1) Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) Halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (3) Halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması hâlinde, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” 2008 yılında bu maddeden 137

293 Gül, İdil Işıl ve Ulaş Karan 2011, *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

294 R.G.:22/10/2008, 27032.

295 Gül ve Karan 2011.

dava açılmış ve bu davaların 33'ünde mahkûmiyet kararı alınmıştır.²⁹⁶

Ancak madde, yazılışı itibarıyla toplum içerisindeki farklı grupların birbirlerine karşı ayrımcı davranışlarda bulunmalarının önüne geçmeyi hedefler gibi görünse de, uygulamada ayrımcılığı önlemekten ziyade insan hakları savunucularına karşı kullanıldığı gözlenebilir. Nitekim şimdiye dek maddeyi azınlıklara karşı ayrımcılık çerçevesinde ele alan tek bir mahkeme kararına ulaşılabilmektedir. Eskişehir'de, "Köpeklerle giriş serbesttir" ve "Bu kapıdan Yahudiler ve Ermeniler giremez" yazılı pankart açarak işyerinin önünde eylem yapan Osmangazi Kültür Dernekleri Federasyonu Genel Başkanı Niyazi Çapa 5 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Mahkeme heyeti, Çapa'nın hapis cezasını 3000 TL para cezasına çevirmiştir. Bu tür davaların azlığını, diğer başka temel ayrımcılık nedenleri –cinsel yönelim, dil, engellilik– gibi "etnik köken" in de başlı başına bir ayrımcılık unsuru olarak düzenlenmemiş olmasıyla birlikte düşünmek gerekmektedir. Zira etnik kökenin yasa kapsamında açıkça bir neden olarak belirtilmemiş olmasının, kanunilik ilkesi gereğince "kanunsuz suç veya ceza olamayacağından", bu nedene dayalı ayrımcılık durumlarının yasa kapsamında değerlendirilmesinin mümkün olmayacağı öne sürülmektedir. Yargıtay'ın da bu konuda içtihadı olmaması bu durumların yasa kapsamına dahil edilmesini zorlaştırmaktadır.²⁹⁷

Bu durumda, azınlıkların adalete erişimlerine ilişkin en önemli bilgiyi gene Türkiye'nin AİHM karnesinden edinmek mümkündür. T.C. devletin 1987 yılında AİHM'e bireysel başvuru hakkını tanımış olmasından beri Mahkeme Kürt vatandaşların adalet arayışlarının önemli bir mecrası olmuştur. İlk zamanlarda bu başvuruların çoğunlukla "ihtiyaç"tan kaynaklandığı, ancak son dönemlerde ulusal mahkemelerde açılan davaların daha çok stratejik davalar olduğu ve aslında AİHM'e gidebilmek için açıldıkları öne sürülmektedir.²⁹⁸

Diğer taraftan Ermeniler, Aleviler ve Rumlar gibi diğer azınlık topluluklarının da 1990'lardan beri özellikle mülkiyet hakkı ve adil yargılanma hakkı talepleriyle AİHM'de açtıkları davalar, mahkemenin bu gruplar için meşru ve etkili bir adalete erişim kanalı haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada, her ne kadar Türkiye'nin AB'ye resmi üyelik sürecinin başladığı 1999 yılından beri AB hukukunun ve AİHM kararlarının daha fazla dikkate alındığını görmek mümkünse de, yargının T.C. tarihi boyunca oynadığı kişi hakları ve özgürlüklerinden ziyade devletin ve rejimin koruyucu olma rolünün izdüşümü olan tutucu tavrının bu kararların uygulanması önündeki en önemli engel olduğu ileri sürülmektedir.²⁹⁹

296 "Written replies by the Government of Turkey to the list of issues to be taken up by the Committee on the Elimination of Racial Discrimination in its consideration of the third periodic report of Turkey", (CERD/C/TUR/3), <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/docs/AdvanceVersions/WrittenReplieTurkey74.pdf>>.

297 Gül ve Karan 2011.

298 Kurban, Dilek, Ozan Erözden ve Haldun Güllalp 2008, "Supranational rights litigation, implementation and the domestic impact of Strasbourg Court jurisprudence: A case study of

Turkey", Report prepared for the JURISTRAS Project funded by the European Commission, DG research, Priority 7, Citizens and Governance in a Knowledge Based Society.

299 Kurban 2007, "Strasbourg Court Jurisprudence and Human Rights in Turkey: An Overview of Litigation, Implementation and Domestic Reform", Report prepared for the JURISTRAS Project funded by the European Commission, DG research, Priority 7, Citizens and Governance in a Knowledge Based Society.

Değerlendirme

Raporun bu son bölümünde, adalete erişimin görünen yüzleri ve Yargı Reformu Stratejisi'nin bu konularda neler önerdiği üzerinden, hangi alanlarda ne tür çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulduğuna ilişkin tespitler yapılacaktır. Bu çalışmalar kapsamında, adalete erişimin ölçülmesine ilişkin standartların belirlenmesi ve denetlenmesi meselesi üzerinde durulacaktır. Adalete erişim konularının siyasal otorite tarafından ne şekilde ele alındığına yönelik bu genel değerlendirmenin iki temel boyutu olacağını söylemek mümkündür: 1) siyasal otorite tarafından farklı düzenlemelerde ve farklı araçlarla da olsa bu mesele çerçevesinde ele alınan konulara ilişkin düzenlemelerin ve uygulamaların değerlendirilmesi, 2) düzenleme ve uygulamalar bakımından kapsam dışı bırakılmış olan, ancak adalete erişim çerçevesinde düşünülmeye gereken konulara ilişkin mevcut durumun değerlendirilmesi. Bu çerçevede, Türkiye'nin adalete erişim noktasındaki durumuna ilişkin genel bir değerlendirme sunmayı amaçlayan bu raporda, öncelikli olarak AB üyelik sürecinin bir parçası olarak Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan Yargı Reformu Stratejisi'nde "Adalete Erişimin Kolaylaştırılması" başlığı altında ele alınan konular, gerek düzenlemeler gerekse uygulamalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yargı Reformu Stratejisi'nde bu başlık altında yer alan adli yardımın etkinleştirilmesi, adli süreçlere ilişkin bilgiye erişimin kolaylaştırılması, mahkemelerdeki tercüme hizmetlerinin geliştirilmesi ve elektronik ortamda dava açma çalışmalarının tamamlanması konuları, hem mevcut yasal düzenlemelerin yeterliği açısından hem de bu düzenlemelerin uygulamada ortaya çıkardığı adalete erişim sorunları açısından ele alınmıştır. Yargı Reformu Stratejisi'nde adalete erişimin etkinleştirilmesi

kapsamında "özellikle uygulamada sorun olduğu düşünülen hukuk yargılamasında adli yardım usulünün etkinleştirilmesi, yararlanıcıların hukuki sorunlar ve dava akış süreçleri konusunda bilgilendirilmesi, adliye internet sitelerinin geliştirilmesi, mahkemelerdeki tercüme hizmetlerinin standarda bağlanması ve dezavantajlı grupların adalete erişimini kolaylaştırıcı önlemlerin alınması konularında katılımcı yöntemlerle çalışmalar yürütülmesi amaçlanmaktadır" ifadesi yer almaktadır. Bu raporda da öncelikli olarak bu alandaki çalışmaların etkililiği ve yeterliği irdelenmeye çalışılmıştır. Yargı Reformu Stratejisi'nde değinilmiş olup doğrudan adalete erişim başlığı altında değerlendirilmemiş olan veya hiç değinilmeyip adalete erişim başlığı altında düşünülebilecek ve/veya düşünülmesi gereken bazı meselelerin de, Türkiye'nin adalete erişim portresi çizilirken ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir.

YARGI REFORMU STRATEJİSİ'NDE "ADALETE ERİŞİM" BAŞLIĞI ALTINDA ELE ALINAN KONULAR

Öncelikle, Yargı Reformu Stratejisi'nde "Adalete Erişimin Kolaylaştırılması" başlığı altında ele alınan konulardan ilki olan adli yardımın etkinleştirilmesi meselesine, kamu kaynaklarının daha etkili bir şekilde kullanılması çerçevesinde yaklaşımının yetersiz bir tutum olduğunu belirtmek gerekir. Adli yardımın etkinleştirilmesi hedefi, gerek hukuk yargılamasında gerekse ceza yargılamasında bu hizmetin basitleştirilmesi, ulaşılabilir ve etkili hale getirilmesi anlamında önemlidir. Ancak, bu hedefin salt kamu kaynaklarının nasıl harcanacağı sorusu üzerinden tahayyül

Adli yardımın etkinleştirilmesi hedefinin salt kamu kaynaklarının nasıl harcanacağı sorusu üzerinden tahayyül edilmesi, adli yardım sisteminin iyileştirilmesinin adil yargılanma hakkı ve kanun önünde eşitlik gibi adalete erişimin temel prensipleri üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına imkân tanımayacaktır.

edilmesi, adli yardım sisteminin iyileştirilmesinin adil yargılanma hakkı ve kanun önünde eşitlik gibi adalete erişimin temel prensipleri üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına imkân tanımayacaktır. Yargı Reformu Stratejisi'nin 7.1 maddesinde, adli yardımın etkinleştirilmesine ilişkin olarak "Hukuk ve ceza yargılamasında adli yardıma ilişkin farklı alanlarda düzenlemeler bulunmakta olup, kamu kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılması da göz önünde bulundurularak sistemin sadeleştirilerek etkinleştirilmesi düşünülmektedir" şeklinde ortaya konulan bu hedefin, ne şekilde gerçekleştirileceğine ve/veya bu konuda ne gibi somut adımların atılacağına ilişkin bir ifadenin yer almaması da bu ve benzeri hedeflerin kâğıt üzerinde kalma riskini doğuracaktır.

Yargı Reformu Stratejisi'nde öngörülen hedeflerin hayata geçirilmesine yönelik olarak hazırlanan Yargı Reformu Stratejisi Eylem Planı'nda adli yardımın iyileştirilmesi amacıyla belirlenen somut adımlara bakmak, bu hedeflerin gerçekte ne ölçüde karşılık bulunduğunu tespit etmede faydalı olacaktır. Eylem Planı, bu konuda gerçekleştirilecek faaliyetleri şu şekilde sıralamaktadır:

- a. Yargı mensuplarının ve adalet aktörlerinin görüşleri bilimsel yöntemler kullanılarak tespit edilecektir,
- b. Uygulamacılar ve akademisyenlerle işbirliği halinde adli yardım usulünü tanıtan açık, anlaşılır ve yol gösterici dokümanlar (broşür, el kitapçığı vb.) hazırlanacak ve yararlanıcıların kolayca ulaşımına sunulacaktır,
- c. Bakanlık ve adliyelerin internet sitelerine adli yardım usulünü anlatan pratik bilgilerin konulması sağlanacaktır,
- d. Kamu kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılması da göz önünde bulundurularak

sistemin sadeleştirilerek etkinleştirilmesi amacıyla gerekli mevzuat değişiklikleri tamamlanacaktır.³⁰⁰

Ağustos 2009 tarihli Eylem Planı'nda sıralanan bu faaliyetlerin uygulamada nasıl gerçekleştiğine bakıldığında, Adalet Bakanlığı, Türkiye Barolar Birliği ve Ankara Barosu'nun faydalancı kurum olarak yer aldığı, AB Komisyonu tarafından finanse edilen ve Eylül 2007-Nisan 2009 tarihleri arasında uluslararası bir konsorsiyum tarafından yürütülen "Türkiye'de Adalete Daha İyi Erişim Projesi"nin ("Technical Assistance to Better Access to Justice in Turkey") "adli yardım" bileşeni kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler öne çıkmaktadır.³⁰¹ Amacını "Türkiye'de tüm vatandaşların AB standartlarında adalete erişimlerinin sağlanması için hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi" olarak tanımlayan projenin üç bileşeninden biri olan adli yardım ayağında, özellikle "adli yardım sisteminin anlaşılabilirliğini ve kullanılabilirliğini artırarak adalete erişimin iyileştirilmesi" hedeflenmiştir.³⁰² Bu doğrultuda, farklı şehirlerde 800 avukat için adli yardım konusunda yoğun farkındalık eğitimleri düzenlenmiş, aynı zamanda vatandaşları bu konuda bilinçlendirmek üzere broşür ve poster formatında çeşitli bilgi materyalleri hazırlanmıştır.³⁰³ Bu çerçevede, Eylem Planı'nda bahsi geçen faaliyetlerden ikincisinin kısmen de olsa gerçekleştirildiğini gözlemek mümkündür. Ancak, bahsedilen ilk

³⁰⁰ Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi Eylem Planı 2009, <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/yrs/yrseylemplani.pdf>>.

³⁰¹ Proje, merkezi Roma'da bulunan ADR Center'ın yaptığı ve Effective Dispute Resolution (İngiltere), IBF International Consulting (Belçika), İstanbul Bilgi Üniversitesi (Türkiye) ve Pricewaterhouse Coopers Danışmanlık Hizmetleri Ltd. Şti (Türkiye)'nin de ortağı olduğu bir konsorsiyum tarafından yürütülmüştür. *Technical Assistance for Better Access to Justice-Turkey ('BAJ')- EuropeAid/123555/D/SER/TR..*

³⁰² ADR Center Capacity Building, <http://www.adrcenter.com/international/cms/?page_id=75>.

³⁰³ ADR Center Capacity Building, Brochure, <<http://www.adrcenter.com/international/Brochure-Back%20and%20Front.pdf>>; ADR Center Capacity Building, Poster, <<http://www.adrcenter.com/international/Poster.pdf>>.

faaliyet için aynı şey söylenemez, zira “yargı mensuplarının ve adalet aktörlerinin adli yardım konusundaki görüşlerinin bilimsel yöntemler kullanılarak derlendiği” bir proje ya da faaliyete Adalet Bakanlığı birimleri bünyesinde rastlamak mümkün olmamıştır. Bu konuda yapılan akademik çalışmalar mevcut olsa da, bunların da siyasa yapımında, mevzuat değişikliği çalışmalarında ve/veya proje geliştirilme aşamalarında ne derece dikkate alındığına ilişkin kesin bir tespit bulunmak hayli zordur.³⁰⁴ Üçüncü faaliyete ilişkin olarak ise, bu proje kapsamında olmasa da bazı adımların atıldığını görmek mümkündür. Örneğin, Adalet Bakanlığı’nın 1 Aralık 2007-30 Kasım 2009 tarihleri arasında yürüttüğü “Türkiye’de Mahkeme Yönetimi Sistemine Destek Projesi” kapsamında, vatandaşların hakları konusunda güçlendirilmeleri hedefiyle adli işlemlere ve adliye binalarına ilişkin temel bilgileri içeren on iki adet broşür hazırlanmış ve pilot adliyelere dağıtılmıştır. Aynı zamanda, hukuki terimlerin mümkün olduğunca kullanılmadığı sadeleştirilmiş metinler, Adalet Bakanlığı’nın internet sayfasında “hukuki yardım” başlığı altında vatandaşların kolayca erişebilecekleri şekilde düzenlenmiştir.³⁰⁵ Eylem Planı’nda bahsi geçen ve sistemin iyileştirilmesi için mevzuat alanında atılacak adımları içeren dördüncü ve son faaliyet hedefinin ise, uygulamada pek fazla karşılık

bulmadığı görülmektedir, zira bu konuda yapılan somut öneriler bile yasal düzenlemele- re pek yansıtılmamıştır.³⁰⁶ Diğer taraftan, gerek Yargı Reformu Stratejisi’nde gerekse Eylem Planı’nda –adalete erişim değil, adil yargılanma başlığı altında dahi olsa– referans verilen, zorunlu müdafiliğin “adil yargılanma hakkı kapsamında etkin hale getirilmesi” hedefi de, bu konuda atılacak somut adımların belirtilme- miş olmasından ötürü uygulamada gerçekliği olmayan bir hedef haline gelmektedir.

DİĞER KONULAR VE EKSİKLER

Raporun son kısmında, hem Yargı Reformu Stratejisi’nde adalete erişim başlığı altında değil başka başlıklar altında ele alınmış olup adalete erişimle ilişkilendirilebilecek bazı konuların genel bir değerlendirmesi yapılacak; hem de bu belgede hiç ele alınmamış olup adalete erişim çerçevesinde düşünülmesi gereken birtakım meselelere ilişkin bazı tespitlerde bulunulacaktır. Yargı Reformu Stratejisi’nde “Adalete Erişimin Kolaylaştırılması” başlığının yanı sıra “Yargının Verimliliği ve Etkililiğinin Artırılması”, “Yargıya Güvenin Artırılması” ve “Uyuşmazlıkları Önleyici Nitelikteki Tedbirlerin Etkin Hale Getirilmesi ve Alternatif Çözüm Yollarının Geliştirilmesi” başlıkları altında ele alınan meselelerden bazılarının da, geniş kapsamlı bir adalete erişim çalışması içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Başlangıç olarak, “Yargının Verimliliği ve Etkililiğinin Artırılması” başlığı altında geçen ve yukarıda da ele alınan adil yargılanma ve silahların eşitliği prensipleri uyarınca, “savunmanın etkinliğinin artırılması” yönünde Adalet Bakanlığı’nın ve Türkiye Barolar Birliği’nin birlikte çalışmalar yapmasını öngören hedef, özellikle zorunlu müdafiliğin daha etkin hale getirilmesi üzerinde durduğu için, adalete erişim hedefi olarak değerlendirilebilir. Burada “etkinlik”le kastedilenin, zorunlu müdafiliğin uygulamada yarattığı sıkıntıların giderilmesi olduğunu düşünmek mümkündür; zira raporun

304 Elveriş vd. 2007. Benzer şekilde, Türkiye’de Adalet Daha İyi Erişim Projesi’nin adli yardım bileşeni kapsamında hazırlanan “Adli Yardım Komitesi Raporu” da gerek Adalet Bakanlığı’nın hem mevzuat hem de uygulama bakımından atması gereken adımlara, gerek avukatlar tarafından verilen hizmetin iyileştirilmesi için yapılabilecekler, gerekse de hizmetin alıcısı vatandaş açısından durumun tespitini yapması bakımından önemli bilgiler ve öneriler içermektedir. Ancak bu raporun da adli yardıma ilişkin yapılan düzenlemeler ya da gerçekleştirilen faaliyetler esnasında ne derece göz önünde bulundurulduğu tam olarak bilmek mümkün değildir: “Adalet Daha İyi Erişim için Teknik Yardım”. EuropeAid/123555/D/SER/TR Projesi Adli Yardım Komitesi Raporu, 12 Şubat 2009, Ankara, <http://www.adrcenter.com/international/Legal_Aid_Committee_Report.pdf>.

305 Hukuki Yardım, “Türkiye’de Mahkeme Yönetimi Sistemine Destek Projesi”, <<http://www.hukukiyardim.gov.tr/sayfalar/proje.htm>>.

306 Daha detaylı öneriler için bkz. “Adalet Daha İyi Erişim için Teknik Yardım”.

önceki kısımlarında da ele alındığı gibi, bu konuya ilişkin yasal düzenlemelerdeki değişiklikler uygulamada her zaman karşılık bulamamıştır. Bu durum da hem avukatları maddi anlamda zor duruma sokmuş, hem de vatandaşların ciddi hak kayıpları yaşamasına neden olmuştur; zira baroların avukat atamalarını durdukları dönemlerde bu hizmetten faydalanan sanıklar yargılama sürecinde ve öncesinde temsilden yoksun bırakılmışlardır. Aynı başlık altında yer alan ve bu raporda özellikle “bilgiye erişim” başlığı altında değerlendirilen küçük mahkemelerin birleştirilmesi hedefi de, daha önce bahsi geçtiği üzere, hukuk sisteminin yararlanıcılarının taleplerinin ve imkânlarının göz önünde bulundurulmadığı durumlarda önemli bir adalete erişim sorunu ortaya çıkarabileceği için, bu raporda değerlendirilmesi gereken bir hedeftir. Bu noktada Yargı Reformu Stratejisi’nde geçen, “Kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması amacıyla, önceki yıllarda iş sayısı ve coğrafi konumu gözetilerek 137 küçük ilçede mahkemeler kapatılmış ve 3 yerde ağır ceza mahkemesi kaldırılmıştır” ifadeleri, meselenin salt kamu kaynaklarının etkin kullanılması çerçevesinde değerlendirildiği izlenimi vermektedir. Eylem Planı’nda öngörülen çalışmalara esas ölçütlerin “yargı mensuplarının görüşlerinin de alınması suretiyle” belirleneceği ve bu doğrultuda “diğer ülkelerin bu konudaki reform çalışmaları işbirliği yapılmak suretiyle” inceleneceği yolundaki ifadeler de, bu izlenimi pekiştirmektedir.

Benzer şekilde, “belirlenen ilkeler çerçevesinde adliyelerin fiziki kapasitelerinin iyileştirilmesi çalışmalarının sürdürülmesi” başlığı altında, adalet hizmetlerinin “çağdaş” ortamlarda sunulmasını sağlamak üzere yapılan yeni “adalet hizmet bina projeleri”nin “yargının

çalışma koşullarına uygun, çağdaş mimari özelliklere sahip ve kullanışlı” binalar olarak yapılmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Adliyelerin yapımında özellikle engelli vatandaşların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulacağı ifade edilmesi olumlu olsa da, vatandaşların başka türlü ihtiyaçlarının ya da taleplerinin değerlendirmeye alınmadığı görülmektedir. Eylem Planı’nda da bu konuya ilişkin olarak atılacak adımlar içerisinde binalarda “avukatlık hizmetlerinin daha rahat yerine getirilmesi için yeterli fiziki imkânlar sağlanacaktır” denilmesine rağmen, vatandaşların adliyede geçirdikleri zamanı kolaylaştırabilecek veya rahat etmelerini sağlayabilecek türde önlemlerin değerlendirmeye alınmadığı görülmektedir. Örneğin, sivil memurların temel konularda vatandaşları bilgilendirdikleri ve bu şekilde onları adliye içerisinde nereye başvuracakları konusunda yönlendirdikleri danışma birimi ya da bilgi bankosu gibi basit mekanizmaların yeni yapılan adliyelerde de yer almayacağı, adalete erişimde kilit yer teşkil eden bilgiye kolay ve hızlı bir şekilde erişebilme meselesinin adliyelerde hâlâ ya avukatlar aracılığıyla ya da adliye kapılarında görevli memurlar veya arzuhalçiler gibi kişiler aracılığıyla yapıldığını düşündürmektedir. Bu durumda, bu tür adliyelerin yapımları esnasında ne tür ölçütlerin değerlendirmeye alındığı, bu ölçütlerin kimler tarafından nasıl belirlendiği gibi hususların vatandaşla paylaşılması ve vatandaşların bu konulardaki görüşlerinin alınması, doğrudan bir adalete erişim meselesi olmanın ötesinde, “şeffaflık” ve “hesap verebilirlik” eksenlerinden uzaklaşmayan bir yönetim zihniyetinin de garantisi olacaktır.

Yargı Reformu Stratejisi’nde “Yargıya Güvenin Artırılması” hedefi altında ele alınan bazı konuları da adalete erişim meseleleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu çerçevede, özellikle toplumda yargıya duyulan güveni şekillendiren unsurları belirlemek üzere çalışma yapılması hedefi, vatandaşın da yargının işleyişine ilişkin yapılan değerlendirmelere dahil etmeye başlayan ve belki de bir zihniyet dönüşümünün habercisi olabilecek bir değişimin göstergesi olarak görülebilir. Eylem

Eylem Planı’nda “avukatlık hizmetlerinin daha rahat yerine getirilmesi için yeterli fiziki imkânlar sağlanacaktır” denilmesine rağmen, vatandaşların adliyede geçirdikleri zamanı kolaylaştırabilecek türde önlemlerin değerlendirmeye alınmadığı görülmektedir.

Yargısal süreçlere ve işlemlere ilişkin haberler doğru bağlamda, açıklayıcı, doğru hukuki bilgiler içerecek şekilde aktarıldığı zaman medya vatandaşların bu süreçlerle ilgili bilgi seviyesinin artmasına da yardımcı olacaktır.

Planı'nda, bu konuya ilişkin olarak gerek ulusal gerekse uluslararası kurumlar ve akademik çevrelerle işbirliği yapılarak gerçekleştirilecek bilimsel çalışmalar sayesinde bu unsurların belirleneceği belirtilmektedir. Yargının medyayla ilişkisinin iyileştirilmesi de, medyanın yargının işleyişi ve hukuki süreçlerle ilgili olarak toplumun bilgilendirilmesi görevini doğru şekilde yerine getirmesine olanak tanınması anlamında, önemli bir adalete erişim meselesi olarak düşünülebilir. Bu durum, Eylem Planı'nda da bahsedildiği gibi, adil yargılanma hakkı, masumiyet karinesi, yargı bağımsızlığı gibi ilkeler bağlamında önem taşımaktadır, zira asılsız, eksik ve/veya yanlış haberler sonucunda kişilerin bu haklarının ihlal edilmesi söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda, yargısal süreçlere ve işlemlere ilişkin haberler doğru bağlamda, açıklayıcı, doğru hukuki bilgiler içerecek şekilde aktarıldığı zaman medya vatandaşların bu süreçlerle ilgili bilgi seviyesinin artmasına da yardımcı olacaktır. Bu, hukuka ilişkin konularda medyanın Türkiye'nin kentsel nüfusunun en önemli bilgilendirme aracı olması nedeniyle ayrıca önemlidir. Vatandaşın yargıya duyduğu güveni artırmak üzere alınması öngörülen önlemlerden bir diğeri de, yüksek yargıda ve belirlenen adliyelerde halkla ilişkiler birimlerinin kurulmasıdır. Bu tür birimlerin faaliyete geçirilmesi durumunda, yargısal süreçlere ilişkin bilgilerin halka doğru ve gerçek şekilde aktarılması mümkün olabilecektir. Bu durum, özellikle öne çıkan, gündemi meşgul eden davalarda hem halkın vicdanını rahatlatmak hem de işleyen hukuki sürece müdahale etmeden bilgiyi paylaşmak açısından önem taşımaktadır.

Son olarak, Yargı Reformu Stratejisi'nde "Uyuşmazlıkları Önleyici Nitelikteki Tedbirlerin

Etkin Hale Getirilmesi ve Alternatif Çözüm Yollarının Geliştirilmesi" başlığı altında ele alınan konuların da adalete erişim meseleleri olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Örneğin, yukarıda da ele alındığı gibi, "Temel hukuk bilgilerinin ilköğretim çağından itibaren öğretilmesinin sağlanması" için Milli Eğitim Bakanlığı'yla işbirliği yapılarak ilköğretim çağından itibaren bu bilgilerin verilmesi hedefi, vatandaşların hakları ve bu haklara erişim yolları konusunda erken yaşlarda bilgi sahibi olmalarını sağlamak anlamında önemli bir hedef kabul edilebilir. Benzer şekilde, aynı başlık altında yer alan "Kamu kurum ve kuruluşlarında kişilerin, hak ve yükümlülükleriyle ilgili olarak hukuki işlem ve süreçlerine ilişkin çeşitli yöntemler kullanılarak bilgilendirilmesinin sağlanması" amacı, hukuki bilgi paylaşımının kanallarının artırılması, sadeleştirilmesi, etkinleştirilmesi ve böylece koruyucu hukuk uygulamasının yerleşmesi anlamında önemli bir hedef sayılabilir. Ancak, daha önce de ele alındığı üzere Eylem Planı'nda bu hedeflere ilişkin çeşitli çalışmaların yapılacağı belirtilmiş olmasına rağmen, bugün itibarıyla bilgilendirme çalışmalarının ne durumda olduğu ve/veya gerçekleştirilen faaliyetlerin etki dereceleri gibi konularda tatmin edici bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. Hem yüksek mahkeme kararlarının tamamının, hem de alt mahkeme kararların erişilebilir hale getirilmesi, hukuki bilgiye erişim ve yargının hesap verebilirliği açısından önemli olan bir başka meseledir. Özellikle internet teknolojilerinin geliştirilmesiyle, bu gibi kararların yayımlanması önündeki en büyük engel olan yer sorunu da büyük oranda ortadan kalkacağı için, tüm mahkemelerin tüm kararlarının gerek hukuk profesyonelleri gerekse vatandaşlar tarafından erişilebilir hale getirilmesi önemlidir. Ceza davalarındaki uzlaşma kurumunda yapılacak iyileştirmeler de, vatandaşların uyuşmazlıklarını yargı yoluna gitmeden çözmelerine imkân tanımak anlamında, adalete erişimin sağlanmasına katkıda bulunabilecek adımlar olarak değerlendirilebilir. Ancak bu konuda da, Eylem Planı'nda bahsedilen, yargı mensuplarıyla uzmanların bir araya getirildiği bilimsel etkinliklerin düzenlen-

mesi, yargı çalışanlarına bu konuda eğitimler verilmesi, halkın uzlaşma kurumu hakkında bilgilendirilmesi ve mevzuat ile altyapı çalışmalarının gerçekleştirilmesi gibi hedeflerin gerçekleştirildiğini ya da bu konulardaki çalışmaların süreklilik içerisinde olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Eylem Planı'nda "takip edilmesi" öngörülen Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanun Tasarısı'nın da Mart 2011 itibarıyla hâlâ Meclis gündeminde olması, gerek Yargı Reformu Stratejisi'nde gerekse Eylem Planı'nda bu konularda öngörülen faaliyetlerin uygulamada tam karşılık bulamadığının en önemli göstergelerindendir.

Özellikle uzun yargılama sürelerinin, bu uzun sürelerde yaşanan gecikmelerin adalete erişim anlamında ortaya çıkardığı sorunların ve bu sorunların giderilmesine ilişkin alınabilecek önlemlerin Yargı Reformu Stratejisi'nde ele alınmaması önemli bir eksikliktir.

Tüm bu konular haricinde, adalete erişim çalışmalarında temel konulardan sayılan bazı meseleler, Yargı Reformu Stratejisi'nde veya yapılan çalışmalarda yeterince ele alınmamıştır. Yargılama ve savunma masraflarının makul düzeyde olması, kanunların ve hukuki tüm düzenlemelerin vatandaşların anlayabileceği basitlikle olması ve yargılamaların makul süreyi aşmaması meseleleri, adalete erişim çalışmalarında kilit yer teşkil etmelerine rağmen, siyasi otoritenin temel faaliyet belgelerinde bu başlık altında değerlendirilmekte veya yetersiz şekilde ele alınmaktadır. Özellikle uzun yargılama sürelerinin,³⁰⁷ bu uzun sürelerde yaşanan gecikmelerin adalete erişim anlamında ortaya çıkardığı sorunların ve bu sorunların giderilmesine ilişkin alınabilecek önlemlerin Yargı Reformu Stratejisi'nde ele alınmaması önemli bir eksikliktir. Makul süre konusu, adil yargılanma hakkı ve yargıya güvenin artırılması bağlamında birkaç yerde ele alınmıştır. Ancak, özellikle artan iş yükü,

yetersiz altyapı ve alternatif çözümlerin yeterince kurumsallaşmamış olması gibi eksikliklerden dolayı sürekli artan gecikme oranları düşünüldüğünde, makul sürede yargılanma konusu temel bir adalete erişim meselesi olarak tek başına ve somut hedefler çerçevesinde ele alınmalıdır.³⁰⁸ Bu meseleye ilişkin olarak, örneğin İstanbul adliyelerinde gerçekleştirilen bir çalışma göstermiştir ki İstanbul mahkemeleri günlük ortalama 29 dosyayla başa çıkmaya çalışırken dosya başına ortalama 20-30 dakikayı bulan ve kümülatif olarak artan gecikmeler yaşanmaktadır.³⁰⁹ Bir başka çalışmada ise, İstanbul asliye hukuk mahkemelerinde her beş duruşmadan birinde, mahkemenin verilen kesin süreleri etkin şekilde takip etmemesine bağlı olarak hiçbir işlem gerçekleştirilmediği ortaya konulmuştur.³¹⁰ Bu durum hiç kuşkusuz, yüksek beraat oranları³¹¹ ve uzun tutukluluk süreleriyle³¹² beraber düşünüldüğünde, adalete erişim anlamında çok daha vahim bir tablo ortaya çıkmaktadır.

³⁰⁸ Festus Okey'in öldürülmesine ilişkin davada 2 senede Okey'in kimlik tespitinin yapılamamış olması bu durumun vahametini ortaya koymaktadır.

³⁰⁹ Kalem vd. 2008b.

³¹⁰ Elveriş vd. 2009.

³¹¹ Bkz. Ek IV.

³¹² 04.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun tutukluluk sürelerini düzenleyen 102. maddesinin 31.12.2010'da yürürlüğe girmesiyle birlikte özellikle anaysal düzene karşı işlenen suçlarda tutukluluk sürelerinin 10 yıla çıkması mümkün hale gelmiştir: 04.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5271.html>>.

³⁰⁷ Bkz. Ek III.

Sonuç ve Öneriler

Bu raporda, Türkiye’de adalete erişimin temel meselelerinin gerek politikalar gerekse de yasal düzenlemelerin uygulamaları bağlamında ne şekillerde tezahür ettiğine dair genel bir resim ortaya konmuştur. Raporun bu son bölümünde, Yargı Reformu Stratejisi’ne atıfla değerlendirilen dört temel başlık altında derlenen veriler üzerinden, adalete erişime ilişkin yasal düzenlemelerin, politikaların ve çalışmaların ne şekilde iyileştirilebileceğine ilişkin bazı öneriler getirilecektir.

İlk olarak, raporda aktarılanlar doğrultusunda, adli yardım alanında gerek Yargı Reformu Stratejisi’nde gerekse Eylem Planı’nda altı çizilen hedeflerin ve faaliyetlerin uygulamada yeterince karşılık bulduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan, bahsi geçen projelerin 2009 yılı itibariyle son bulmuş olmasından ve adli yardım alanında 2010-2011 dönemine ilişkin ne gibi çalışmaların yapıldığı konusunda fazla bilginin mevcut olmamasından dolayı, bu alandaki son durumu takip etmek hayli zordur. Ancak gene de bu rapor dahilinde ele alınan meselelerin bazı tespitlerin yapılmasına ve önerilerin getirilmesine olanak tanıdığı söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Öncelikli olarak, özellikle avukatlık hizmetinden faydalanma oranının düşük olduğu bir ortamda ücretsiz avukatlık hizmetlerinin, gerek erişilebilirlik gerekse hizmetin kalitesi anlamında geliştirilmesinin savunma hakkı ve adil yargılanma hakkı açısından hayati önem taşıdığı belirtilmek gerekir. Oysa raporda da ortaya konulduğu üzere, özellikle ceza yargılamalarında sanıklar açısından müdafii talep etmenin suç delili sayılacağına ilişkin endişe nedeniyle bu taleplerin azalması söz konusu olabilmektedir.

Türkiye’de avukatlık hizmetinden faydalanma oranının düşük olduğu düşünüldüğünde, ücretsiz avukatlık hizmetlerinin, gerek erişilebilirlik gerekse hizmetin kalitesi anlamında geliştirilmesinin savunma hakkı ve adil yargılanma hakkı açısından hayati önem taşıdığı belirtilmek gerekir.

Müdafii hakkının hatırlatılmasında, atamaların yapılmasında ve müdafii ile müvekkil görüşmesinin gizliliğinde yaşanan sıkıntılar da bu hakkın etkin ve etkili şekilde kullanımını engellemektedir. Adalet Bakanlığı’nın Türkiye Barolar Birliği’yle işbirliği içerisinde olması gerektiğini ve bu işbirliği sonucunda bireylerin haklarının ihlal edilmesini önleyecek türde düzenlemelerin hazırlanıp uygulanması gerektiğini söylemek mümkündür. Hatta, adli yardım ve müdafilik hizmetlerinin barolar bünyesinde kurumsallaşmasının sakıncaları üzerinde ayrıca düşünmek gerekmektedir, zira son yıllarda yaşanan tecrübelerin gösterdiği üzere, mesleğin çıkarlarıyla çatışma olması durumunda bu hizmetlerin durdurulması söz konusu olabilmekte ve bu durum elbette ciddi hak kayıplarına yol açmaktadır.

Adalet Bakanlığı’nın Türkiye Barolar Birliği’yle işbirliği içerisinde olması gerektiğini ve bu işbirliği sonucunda bireylerin haklarının ihlal edilmesini önleyecek türde düzenlemelerin hazırlanıp uygulanması gerektiğini söylemek mümkündür.

Yapılan değerlendirmede, adli yardım sisteminin yoksullukla bağının belirleyiciliğinden yola çıkarak, toplum içindeki farklı dezavantajlı grupların ne tür hukuki ihtiyaçları olduğunu,

bu ihtiyaçları nasıl karşılamaya çalıştıklarını ve hukuki mekanizmaların bu ihtiyaçları karşılamak konusunda ne derece erişilebilir olduğunu ortaya koyabilecek ciddi bilimsel araştırmalara ihtiyaç olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu tür çalışmaların yokluğunda, bu grupların hukuki destek veya bilgiye erişimde öncelikli olarak hangi alanlarda yardıma ihtiyaçları olduğunu anlamak mümkün olmayacağı için, adli yardım sisteminin kaynaklarının da –gerek zaman, gerek maddi imkânlar gerekse işgücü anlamında– etkili şekilde harcanmaması söz konusu olabilmektedir. Bu tür bir “hukuki ihtiyaçlar” çalışması hangi alanlarda ne tür uzmanlıkların geliştirilmesi veya artırılması gerektiği konusunda da yol gösterici olacaktır. Böyle bir çalışma elbette ki adli yardıma en çok ve en sık ihtiyaç duyan grupların belirlenmesi çalışmasını da beraberinde getireceği için, bu hizmeti sağlayan avukatlar arasında belli konularda uzmanlaşmanın bu gruplara erişimde sağlayacağı faydayı ortaya koymak mümkün olacaktır. Zira raporda da ele alındığı gibi, örneğin kadın hakları merkezlerinde çalışan avukatların adli yardım büroları listelerine eklenmesiyle bu tür uzmanlıklardan faydalanma olasılığı azalmış ve bu durum hukuki destek talebi olan kadın mağdurları sıkıntıya sokmuştur. Benzer şekilde, özellikle sığınmacı, mülteci ve benzer konumda olan kişilerin sığınma taleplerini yetkililere iletmeden Pasaport Kanunu’na muhalefetten yargılanmaları sırasında müdafî hizmetine erişimlerinde ciddi sıkıntılar olduğu ortaya konulmuştur. Bu kişilerin gerek dil sıkıntısı gerekse genel olarak yabancı bir ülkede olmanın ve o ülkenin hukukuna aşına olmamanın verdiği sıkıntı nedeniyle, adli makamlarla karşılaştıkları anlarda muhakkak avukat desteğinden hızlı ve etkili şekilde faydalanmaları sağlanmalıdır. Festus Okey davası bu imkânın sağlanmadığı durumlarda yaşanabilecek hak ihlallerinin ciddiyetini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, adli yardımın salt hukuki temsil anlamına gelmediği önkabülüyle yola çıkarak, hukuki destek yollarının çeşitlendirilmesinin önemini vurgulamakta fayda vardır. Raporda da bahsedildiği gibi, yurt dışında hayli yaygın

Raporda da bahsedildiği gibi, yurt dışında hayli yaygın olan hukuk klinikleri ve/veya pro bono hizmetler gibi farklı hukuki destek mekanizmalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

olan hukuk klinikleri ve/veya pro bono hizmetler gibi farklı hukuki destek mekanizmalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Örneğin Japonya’da trafik kazalarında sigorta şirketlerinin ya da farklı uyuşmazlıklara ilişkin sorunlarda çeşitli idari birimlerin, avukatlara kıyasla daha güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde “hukuki danışmanlık merkezi” (*legal advice center*) diye adlandırılan birimlerde de avukatlara tanıdıkları veya sosyal ağları vasıtasıyla ulaşamayan kişilere çeşitli hukuki konularda danışmanlık hizmeti sunulmaktadır; bu hizmetlerin yaygınlaştırılmasının çok daha fazla kişinin hukuki desteğe ulaşması anlamına geleceği öne sürülmektedir.³¹³ Bu tür uygulamaların devamlılığının sağlanması hiç kuşkusuz öncelikle avukatların desteğini gerekli kılmaktadır, zira avukatların bu tür uygulamaları kendi mesleklerine bir tehdit ya da mesleki düzenlemelerin bir ihlali olarak görmeleri durumunda bu pratiklerin devamlılığı ve yaygınlığı sekteye uğrayacaktır.³¹⁴ Benzer bir durum adalete erişim çalışmalarında sıklıkla üzerinde durulan bir konu olan Alternatif Uyuşmazlık Çözüm yolları için de geçerlidir.³¹⁵ Özellikle arabuluculuk gibi, temelde kişilerin anlaşmazlıklarını yargıya girmeden çözmelerini hedefleyen ve bu şekilde uyuşmazlıkların daha kısa sürede, daha barışçıl bir şekilde, daha az masrafla ve tarafların taleplerine öncelik verilerek çözülmesini mümkün kılan alternatif yollar, adalete erişim önündeki engellerin kalkmasına

³¹³ Murayama 2009.

³¹⁴ Hukuki desteğin avukatlar dışında kişilerce sağlanmasının farklı yolları ve avukatların bu tür yöntemlere nasıl direndiği üzerine bkz. Rhode 2004, s. 79-102.

³¹⁵ Alternatif Uyuşmazlık Çözümü yöntemlerinin ve süreçlerinin adalete erişim akımı içinde oynadığı rol üzerine, bkz. Cappelletti 1993.

yardımcı olacaktır. Bu yöntemlerin adalete erişimle olan organik bağı, temelde, resmi hukuk kurumlarının uyumsuzlukların çözümünde yarattığı hayal kırıklığının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmalarına dayanır.³¹⁶ Bu nedenle, hukuki destek yollarının çeşitlendirilmesinin yanı sıra, uyumsuzlukların hukuka gitmeden çözülmesine yardımcı olacak mekanizmaların kurumsallaşması ve işler hale getirilmesi de, adalete erişim önündeki engellerin kaldırılmasında büyük önem taşımaktadır. Ancak, Türkiye’de gerek ceza davalarındaki uzlaşma kurumu uygulamalarında, gerekse halen yasalaştırılmaya çalışılan Hukuk Uyuşmazlıklarında Arbuluculuk tasarısı etrafında dönen tartışmalarda gözlemlendiği kadarıyla, barolar bu iki uygulamayı da sadece avukatlar eliyle yürütülmedikleri sürece mesleklerine “müdahale” olarak görmektedir.³¹⁷

Hukuki destek yollarının çeşitlendirilmesinin yanı sıra, uyumsuzlukların hukuka gitmeden çözülmesine yardımcı olacak mekanizmaların kurumsallaşması ve işler hale getirilmesi de, adalete erişim önündeki engellerin kaldırılmasında büyük önem taşımaktadır.

İkinci olarak, “adli süreçlere ilişkin bilgiye erişimin kolaylaştırılması” hedefi, özellikle Türkiye gibi gerek okuma-yazma oranlarının gerekse haklara ilişkin bilgi düzeyinin çok yüksek olmadığı bir ülkede, bu tür bilgilere erişimin kolaylaştırılmasının ve yaygınlaştırılmasının adalete erişim anlamında hayati önem taşıması nedeniyle üzerinde ciddiyle durulması gereken bir konudur. Yargı Reformu Stratejisi’nde “Adalete Erişimin Kolaylaştırılması” ana başlığı altında yer alan 7.2 sayılı hedefte, “Adliyelerin internet sitelerinin standart olarak hazırlanarak etkin bir şekilde kullanımının sağlanması” öngörülmekte ve bu

konuda Adalet Bakanlığı Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı’nın çalışmalar yapacağı ifade edilmektedir. Kuşkusuz bu hedef vatandaşların yargı süreçlerine ve yargısal işlemlere erişim yollarının basitleştirilmesi ve artırılması bakımından önemli bir adalete erişim meselesidir. Adli süreçlere ilişkin bilginin yetersiz dağılımı sorununa ilişkin olarak Yargı Reformu Stratejisi’nde “Uyuşmazlıkları Önleyici Nitelikteki Tedbirlerin Etkin Hale Getirilmesi ve Alternatif Çözüm Yolları Geliştirilmesi” başlığı altında yer alan bir başka hedef de, Milli Eğitim Bakanlığı’yla işbirliği yapılarak “Temel hukuk bilgilerinin ilköğretim çağından itibaren öğretilmesinin sağlanması”dır.³¹⁸ Bu hedef ve aynı başlık altında yer alan “Kamu kurum ve kuruluşlarında kişilerin, hak ve yükümlülükleri ile ilgili olarak hukuki işlem ve süreçlerine ilişkin çeşitli yöntemler kullanılarak bilgilendirilmesinin sağlanması” amacı, adalete erişimin önündeki engelleri kaldırma yolunda önemli adımlar olarak görülebilir.

Ancak, tüm bu belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesi yolunda yeterli adım atıldığını söylemek mümkün görünmemektedir. Raporda da belirtildiği gibi, halkın hukuki konularda bilgilendirilmesini sağlamak üzere çeşitli faaliyetlerde bulunmak, hükümetin Ocak 2003 tarihli Acil Eylem Planı’nda ve Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda da değinilen hedefler arasında olmasına rağmen, bu hedef çerçevesinde öngörülen hukuk danışma bürolarının kurulması ve bilgilendirici broşürlerin hazırlanması/yaygınlaştırılması gibi faaliyetlerin uygulamada yeteri derecede gerçekleştiğini söylemek

³¹⁸ Böyle bir eğitim 2004-2006 yıllarında İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri tarafından verilmiştir. Hukuk fakültesi öğrencileri İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü izniyle yaklaşık üç yıl boyunca Beyoğlu ilçesindeki beş ilkokulda vatandaşlık ve insan hakları dersini on hafta boyunca ders hocaları ile birlikte anlatmıştır. Hukuk kliniği çalışması kapsamında verilen bu dersler Eğitim Reformu Girişimi tarafından “eğitimde en iyi örnekler” arasına seçilmişti ancak daha sonra iznin kaldırılması nedeniyle derslere devam edilememiştir. İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde benzer bir çalışma şu anda Adalet Bakanlığı’nın da izniyle İstanbul cezaevlerinde yapılmaktadır.

³¹⁶ Cappelletti 1993.

³¹⁷ Kalem 2010.

çok zordur.³¹⁹ Benzer şekilde, Yargı Reformu Stratejisi'nde öngörülen hedeflerin hayata geçirilmesine yönelik olarak hazırlanmış olan Yargı Reformu Stratejisi Eylem Planı'nda, özellikle adli yardımın geliştirilmesi ve bu hizmete erişimin artırılması konusunda belirlenen hedeflerin, bazı önemli gerçekleri göz ardı ettiğini söylemek mümkündür. Eylem Planı'nın b ve c maddelerinde geçen adli yardım usulünü tanıtan kitapçıkların hazırlanması ve Bakanlık ve adliyelerin internet sitelerine adli yardım usulünü anlatan pratik bilgilerin konulması hedefleri, okur-yazarlığı ve internet erişimini varsayımları açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken hedeflerdir.

Nitekim "koruyucu hukuk" uygulamaları olarak tanıtılan bu tür faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için, Adalet Bakanlığı'nın yöneticiliğini yaptığı ve BM Kalkınma Programı'nın uygulayıcısı olduğu "Türkiye'de Adalete Daha İyi Erişim İçin Koruyucu Hukuk Uygulamalarının Geliştirilmesi Projesi"nin yürütülmekte olduğunu, ancak 1 Mart 2010-31 Aralık 2011 tarihli bu proje kapsamında henüz fark edilebilir bir çalışmanın yapılmadığı, yapılmışsa da kamuoyuyla paylaşılmadığı görülmektedir.³²⁰ Bu gibi projelerdeki ortak bir eksiklik de, proje çıktılarının nasıl ölçüleceğine ilişkindir. Bu bağlamda, örneğin bu proje kapsamında yapılacak faaliyetlerin çıktılarının göstergelerinin genelde sayısal olarak değerlendirildiği göze çarpmaktadır. Örneğin, "Çıktı 2" başlığı altında yer alan "Kişisel ve kurumsal bilincinin dezavantajlı gruplara yönelik Hukuk Rehberi ve bütüncül stratejilerin geliştirilmesi suretiyle artırılması"na ilişkin olarak "yerel ve ulusal bazda dağıtılan hukuk rehberi sayısı", "hukuk rehberlerine ilişkin referansların sayısı",

"yasal haklara ilişkin basında çıkan haberlerin sayısı", "paydaş toplantılarının sıklığı" ya da "adli yardım başvurularının sıklığı" gibi göstergeler sıralanmıştır. Bu gibi göstergeler önemli olmakla birlikte, bilincin ne kadar ve ne yönde artırıldığını ölçmekte tek başlarına yeterli olmayacaktır. Benzer şekilde, Stratejik Plan'da da örneğin "2011 yılı sonuna kadar dezavantajlı grupların adalete erişimini kolaylaştırıcı önlemlerin alınması konusunda çalışma yapılması" başlıklı 8.4 sayılı hedefe ilişkin "düzenlenen etkinlik sayısı" ve "çözüm önerilerinden hayata geçenlerin sayısı" gibi performans göstergelerinin tanımlandığı görülmektedir.

Bu noktada, raporda da bahsedilen "hukuki güçlendirme" kavramına geri dönmekte fayda vardır. Nitekim yukarıda sözü edilen projenin amacı "yargı reformu çalışmaları kapsamında vatandaşların yasal olarak güçlenmesi ve adil, kapsayıcı ve eşit yargı sistemine erişiminin kolaylaştırılması" olarak tanımlanmış ve bu amaç doğrultusunda "yargı sektörüne yönelik kurumsal ve bireysel kapasite geliştirme ile yasal haklara yönelik kamu bilincinin artırılmasını içeren çalışmalar" yapılacağı bildirilmiştir.³²¹ Bu bağlamda, hukuki bilgiye erişim, hukuki güçlenmenin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Ancak, burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da, artırılması planlanan bilinç ve kolaylaştırılması hedeflenen bilgiye erişim sonucunda hukuki destek ve benzeri hizmetlere olan talebin artması durumunda, bu artan taleplere etkin, hızlı ve kaliteli bir şekilde yanıt verebilecek altyapının da yerleşmiş ve işliyor olması gerekliliğidir. Aksi takdirde, bireyleri yasal hakları, hukuki süreçler ve mekanizmalar hakkında bilgilendirip, bu kurumlara güvenlerini artırıp, hukuki ihtiyaçlarını bu kurumlar vasıtasıyla çözmeleri konusunda cesaretlendirdikten sonra, yaşanabilecek hayal kırıklığı da adalete erişim anlamında bir başka sorun ortaya çıkaracaktır. Bu durum, adalete erişim

319 Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Adalet Hizmetleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <<http://plang.dpt.gov.tr/oik20-1-adalet/adalet-9p-oik.pdf>>.

320 Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Adalete Erişim için Koruyucu Hukuk Uygulamalarının Geliştirilmesi Projesi, <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/projeler/faaliyetproje.html>>; BM Kalkınma Programı, Proje Dokümanı, <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/projeler/projemetni.pdf>>.

321 Yeni Ufuklar 2010, "Yasal Güçlendirme ve Herkes için Adalete Erişim", UNDP Türkiye Aylık Haber Bülteni, Sayı 55, <<http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=2585>>.

adına atılacak adımların bütüncül bir plan dahilinde gerçekleştirilmesi gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Bu bütüncül plan dahilinde etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken bir başka hedef de, yargı kurumlarındaki tercüme hizmetlerinin standarda bağlanmasıdır. Bu hedef, adalete erişim kapsamında özellikle Türkiye gibi birçok farklı anadilin mevcut olduğu bir toplumda, resmi hukuk diline hâkim olamayan kişilerin adli süreçte olanları anlayabilmelerini ve süreci isterlerse kendi başlarına takip etmelerini sağlayabilmek açısından önem taşımaktadır. Adli süreçlerdeki tercüme hizmetlerinin durumuna ilişkin değerlendirme göstermiştir ki, bu hizmetler gerek erişilebilirlik, gerek kalite gerekse çeşitlilik açısından oldukça yetersizdir. Yargı Reformu Stratejisi'nde, özellikle halk arasında konuşulan farklı anadillerde profesyonel tercüme yapabilecek kişilerin yokluğundan ötürü, "tanıdıklık" üzerinden atanan tercümanların sundukları hizmetin güvenilirlik ve kalite bakımından sorunlu olduğu belirtilmiştir. Bu eksikliğin giderilmesi için, profesyonel tercüman sayısının artırılması, tercüme hizmetine özellikle ihtiyaç duyulan Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde konuşulan dillerde tercümanlık yapmak konusunda kişilerin özendirilmesi ve bunun için de mesleğe giriş ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, mesleki güvencelerin artırılması gibi önlemlerin alınması gerekmektedir; ancak, Yargı Reformu Stratejisi'nde bu soruna getirilen çözüm, "güvenilirliği, tarafsızlığı herkes tarafından kabul edilen ve söz konusu mahallî dilleri iyi bilip kullanabilen kişilerin tespit edilerek bilirkişi listesi gibi önceden ilân edilmesi ve mahkemelerin bilgisine sunulması"dır. Yani, yargısal işlemlerde hukuki tercüme yapacak kişiler için herhangi bir özel eğitim ya da sınav öngörülmediği gibi, bu hizmetlerin kimler tarafından nasıl denetleneceği konusunda herhangi bir öneride de bulunulmamaktadır. Aynı eksikliğin Stratejik Plan'da da yer alması, bu hizmetlerin uygulamada daha uzun süre sıkıntı yaratacağı endişesini uyandırmaktadır. Bu noktada örneğin Emniyet Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı'nın kısmi üyeliğe

Adli süreçlerdeki tercüme hizmetlerinin durumuna ilişkin değerlendirme göstermiştir ki, bu hizmetler gerek erişilebilirlik, gerek kalite gerekse çeşitlilik açısından oldukça yetersizdir; dolayısıyla yargı kurumlarındaki tercüme hizmetlerinin standarda bağlanması gerekmektedir.

kabul edildiği Avrupa Sözlü ve Yazılı Hukuk Çevirmenleri Birliği'yle ne gibi çalışmalar içerisinde olduğunun takip edilmesi önemli olacaktır. Diğer taraftan, tercüme hizmetlerinin hem ceza yargılamasında hem hukuk yargılamasında mevcut olmasından ötürü, hizmetin kapsamı anlamında olumlu bir görüntü çizdiği söylenebilir. Ancak, hukuk yargılamasında bu hizmetin tanığın yanı sıra davalı ve davacı taraflar için de öngörülmesi, bu yargılamalar esnasında dil problemi yüzünden ortaya çıkabilecek adalete erişim sorununun önüne geçebilmek açısından önemlidir ve bu nedenle değerlendirilmesi gereken bir öneridir. Tercüme hizmetlerinin erişilebilirliğinin ve kalitesinin artırılmasına yönelik olarak dikkate alınması gereken bir diğer önemli mesele de, tercümana gerek olup olmadığının belirlenmesinde hâkimin takdirinin genişliğidir. Buradaki temel tartışma, resmi hukuk dili olan Türkçenin anlaşıldığına kanaat getirilen durumlarda, tercüman talep eden kişilere bu hizmetin sağlanıp sağlanamayacağı ekseninde dönmektedir. Gerek ulusal düzenlemeler ve içtihatlar, gerekse AİHS hükümleri ve AİHM içtihatları çerçevesinde tercüman hakkının, kişinin mahkemede kullanılan dili anlayamadığı ya da konuşamadığı durumlarda sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu durum öncelikli olarak Kürtçe savunmanın ne zaman, kimler tarafından, hangi koşullarda yapılabileceğinin Yargıtay içtihadıyla belirlenmesini gerekli kılmaktadır, zira uygulamadaki farklılıklar da adalete erişim anlamında eşitsizlikler ortaya çıkarabilmektedir. Diğer taraftan, sözlü tercüme hizmetlerinin yanı sıra yukarıda bahsi geçen yazılı bilgilendirme dokümanlarının da öncelikli olarak Kürtçe, ama ihtiyacın tespit edildiği durumlarda diğer dillerde de hazırlanması, adalete erişim anlamında bir zorunluluktur.

Sözlü tercüme hizmetlerinin yanı sıra yazılı bilgilendirme dokümanlarının da öncelikli olarak Kürtçe, ama ihtiyacın tespit edildiği durumlarda diğer dillerde de hazırlanması, adalete erişim anlamında bir zorunluluktur.

Son olarak, Yargı Reformu Stratejisi'nde adalete erişim başlığı altında değerlendirilen son konu olan "adalet hizmetlerinden yararla-

nanların elektronik ortamda dava açmaları ile ilgili çalışmaların tamamlanması", avukatlar dışındaki kişilerin de dava dosyalarına erişimlerini öngörmesi bakımından adalete erişim anlamında önem taşımaktadır. Ancak, adalete erişimleri bu şekilde iyileştirilen kişilerin demografik bilgilerinin de gözden kaçırılmaması gerekmektedir, zira bilgisayar ve internet kullanıcılığı hâlâ dezavantajlı gruplar için düşük düzeydedir.

Özet: Temel Tespitler ve Öneriler

ADLİ YARDIM

Tespitler	Öneriler
Müdafî hakkının hatırlatılmasında, atamaların yapılmasında ve müdafî ile müvekkil görüşmesinin gizliliğinde yaşanan sıkıntılar bu hakkın etkin ve etkili şekilde kullanımını engellemektedir.	Adalet Bakanlığı, Türkiye Barolar Birliği'yle işbirliği içinde olmalı ve bu işbirliği sonucunda bireylerin haklarının ihlal edilmesini önleyecek türde düzenlemeler ortaya konulmalı ve uygulanmalıdır.
Son yıllardaki tecrübeler, avukatlık mesleğinin çıkarlarıyla çatışma olması durumunda adli yardım hizmetlerinin durdurulmasının söz konusu olabildiğini ortaya koymuştur.	Baroların birer meslek örgütü olması itibarıyla mesleğin çıkarlarını ön planda tutacakları önkabulüyle, adli yardım ve müdafîlik hizmetlerinin barolar bünyesinde kurumsallaşmasının sakıncaları üzerine düşünülmeli ve bu hizmetlerin farklı kurumsallaşma modelleri araştırılmalıdır.
Özellikle dezavantajlı grupların ne tür hukuki ihtiyaçları olduğunu, bu ihtiyaçları nasıl karşılamaya çalıştıklarını ve hukuki mekanizmaların bu ihtiyaçları karşılamak konusunda ne derece erişilebilir olduğunu ortaya koyabilecek ciddi bilimsel araştırmalara ihtiyaç vardır.	Siyasi birimler ve yargısal faaliyet yürüten kurumlar, akademik kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği halinde "hukuki ihtiyaç"ları tespit etmeye yönelik çalışmalar yürütmelidir.
Hukuki ihtiyaçların belirlenemediği durumlarda, özellikle dezavantajlı grupların hukuki destek veya bilgiye erişimde öncelikli olarak hangi alanlarda yardıma ihtiyaçları olduğunu anlamak mümkün olamamaktadır. Bu durum, adli yardım sisteminin kaynaklarının da –gerek zaman, gerek maddi imkânlar gerekse işgücü anlamında– etkili şekilde harcanmamasına neden olabilmektedir.	"Hukuki ihtiyaçlar" çalışması yapılarak hangi alanlarda ne tür uzmanlıkların geliştirilmesi veya artırılması gerektiği ortaya konulmalıdır. Böyle bir çalışma sonucunda, adli yardım hizmetini sağlayan avukatlar arasında belli konularda uzmanlaşmanın sağlanmasıyla birlikte, dezavantajlı gruplara erişimde ve bu grupların hukuki ihtiyaçlarına cevap vermede önemli ilerlemeler kaydedilecektir.
Özellikle kadın hakları merkezlerinde çalışan avukatların adli yardım büroları listelerine eklenmesiyle bu tür uzmanlıklardan faydalanma olasılığı azalmış ve bu durum hukuki destek talebi olan kadınları sıkıntıya sokmuştur. Genel olarak kadın hakları konusunda uzmanlaşmış ve özel olarak kadınların hukuki ihtiyaçlarını yakından takip eden avukatlara ihtiyaç vardır.	Adli yardım listelerinde sırayla atama yerine uzmanlığa göre görevlendirme yapılması için çalışmalar yapılmalıdır. Aynı listeden atama yapılacak bile olsa, listelerin içerisinde ayrıca uzman avukat listelerinin de bulunması yerinde olacaktır.
Sığınmacı, mülteci ve benzer konumda olan kişilerin, özellikle de sığınma taleplerini yetkililere iletemeden Pasaport Kanunu'na muhalefetten yargılanmaları sırasında müdafî hizmetine erişimlerinde ciddi sıkıntılar söz konusudur.	Bu kişilerin gerek dil sıkıntısı gerekse genel olarak yabancı bir ülkede olmanın ve o ülkenin hukukuna aşina olmamanın verdiği sıkıntı nedeniyle adli makamlarla karşılaştıkları anlarda muhakkak avukat desteğinden hızlı ve etkili şekilde faydalanmaları sağlanmalıdır. Bu kişilere atanacak avukatların hem dil bilmesi hem de mültecilik konularında tecrübeli olması gerekmektedir.
Adli yardım çoğu zaman salt hukuki temsil anlamında kullanılmaktadır.	Hukuki destek yollarının çeşitlendirilmesinin önü açılmalıdır. Hukuk klinikleri, pro bono hizmetler veya hukuki danışmanlık merkezi gibi farklı hukuki destek mekanizmalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu tür uygulamaların önünü açmak adına yasal düzenlemelerin, özellikle de Avukatlık Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

BİLGİYE ERİŞİM

Tespitler	Öneriler
<p>Hükümet tarafından adli konularda bilgiye erişimin kolaylaştırılması ve hızlandırılması için atılacak birçok adımın sözü verilmiş olmasına rağmen, bu konularda yeterli ilerleme sağlanamadığı görülmektedir.</p>	<p>Hükümet ivedilikle aşağıdaki hedefleri gerçekleştirmelidir:</p> <p>Adliyelerin internet sitelerinin standart olarak ve kolay anlaşılacak bir dilde, kolay kullanılacak şekilde hazırlanması;</p> <p>Temel hukuk bilgilerinin ilköğretim çağından itibaren öğretilmesine ilişkin gerekli düzenlemelerin yapılması; bu konuyla ilgili olarak üniversitelerle işbirliği halinde olunması;</p> <p>“Koruyucu hukuk” uygulamalarının geliştirilmesi.</p>
<p>Bilgiye erişim konusunda gerçekleştirilen çalışmalarda başarı ölçümleri hep sayısal veriler üzerinden yapılmaktadır.</p> <p>Başarı sadece “yerel ve ulusal bazda dağıtılan hukuk rehberi sayısı”, “hukuk rehberlerine ilişkin referansların sayısı”, “yasal haklara ilişkin basında çıkan haberlerin sayısı”, “paydaş toplantılarının sıklığı” ya da “adli yardım başvurularının sıklığı” gibi göstergeler üzerinden ölçülmektedir.</p>	<p>Sayıların artmasına paralel olarak niteliğin muhakkak yükselmeyeceği, artan talepleri karşılayabilecek altyapının oluşturulması gerektiği görülmelidir.</p> <p>Çıktı değerlendirilmesi, aynı zamanda alınan hizmetten memnuniyete, alınan hizmetin kalitesine ilişkin olarak da yapılmalıdır.</p> <p>Düzenli gerçekleştirilecek anketlerle vatandaşların adli bilgiye erişim konusundaki tecrübeleri takip edilmeli ve bunların analizleri üzerinden siyasalar geliştirilmelidir.</p>
<p>Bilginin dağılımı yetersizdir; temel hukuki bilgiler geniş kitleler tarafından paylaşılmamaktadır.</p>	<p>Resmi ve zorunlu eğitim mutlak surette temel hukuki bilgileri de kapsayacak şekilde yeniden şekillendirilmelidir.</p>
<p>Vatandaşlar doğrudan haklarının kullanımını etkileyebilecek birtakım temel hukuki bilgilerden yoksundurlar.</p>	<p>Hukuki bilgiye erişimin kolaylaştırılması için özellikle adliyelerde danışma veya bilgi edinme stantları gibi alternatiflerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.</p> <p>Buralarda verilecek hukuki bilgilerin sade ve anlaşılır olmasına önem verilmelidir.</p>
<p>Dezavantajlı grupların hukuki bilgiye erişimi özellikle sınırlıdır.</p> <p>Bilhassa kadınların ve sığınmacı ve benzeri konumda olan kişilerin bu tür bilgi desteğine ihtiyaç duydukları görülmektedir.</p>	<p>Devlet bu tür bir bilgilendirmeyi salt kendi kaynaklarıyla yapamadığı için, bu gruplara hukuki destek sağlayan sivil toplum kuruluşlarına, gönüllü oluşumlara destek olmalı, bu çalışmaların önünü kesen yasal düzenlemeleri ve pratikleri gözden geçirmelidir.</p>
<p>Bilgi paylaşımının sınırlanması aynı zamanda bilinçli bir politikanın da ürünüdür. Bu politika çoğu zaman mesleki mücadelelerin bir uzantısıdır.</p>	<p>Adaletin sadece mahkemeler ve avukatlar aracılığıyla sağlanabileceğine ilişkin genel eğilimin değiştirilmesi için alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmaları artırılmalı ve erişilebilir hale getirilmelidir.</p>
<p>“Hukuki haklara ilişkin bilgisizlik” durumunu açıklayabilecek bir neden de hukuk dilinin karmaşıklığıdır.</p> <p>Özellikle eğitim seviyesi düşük ve/veya toplumsal kaynaklara genel olarak erişimleri sınırlı gruplar için hukuk dili son derece anlaşılmaz olabilmektedir.</p>	<p>Vatandaşları doğrudan ilgilendiren haklarının kullanımına ilişkin durumlarda kullanılan hukuk dilinin (özellikle de basit hukuki işlemlerin dilinin) sadeleştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.</p> <p>Mahkemelerde kullanılan resmi dil, avukatı olmayan vatandaşlar için de anlaşılabilir olmalıdır. Dünyada adalete erişim alanındaki önemli gelişmelerden biri de kişilerin avukatları olmadan kendi kendilerini temsil edebilme hakkıdır. Bu hakkın etkin kullanımı, mahkeme süreçlerinin ve dilinin hukuk eğitimi almamış kişiler için de anlaşılabilir ve kullanılabilir olmasıyla mümkündür.</p>

MAHKEMELERDE TERCÜME

Tespitler	Öneriler
<p>Mahkemelerdeki tercüme hizmetlerine ilişkin var olan yasal düzenlemeler yeterli değildir.</p>	<p>Özellikle kimlerin hangi koşullarda, nasıl tercüman olabileceği, bu tercümanların nasıl ve ne durumlarda atanabileceği gibi hususlar yasal çerçevede düzenlenmelidir.</p>
<p>Mevzuat eksikliğinin yanı sıra, profesyonel tercüme yapabilecek, deneyimli ve hukuk tercümesine aşina tercümanlar bulmak neredeyse imkânsızdır.</p> <p>Bu gibi durumlarda mahkemeler, adliye personelinden veya taraf yakınlarından faydalanma gibi gayri resmi yollarla tercüme hizmeti almaya çalışmaktadır.</p>	<p>Özellikle, Türkiye’de konuşulan (başta Kürtçe olmak üzere) farklı anadiller ile Türkçe arasında hukuki tercüme yapabilecek uzmanlar yetiştirilmelidir.</p> <p>Mahkeme tercümanlığı profesyonel bir meslek, bir uzmanlık dalı olarak görülmeli; bu doğrultuda mesleki düzenleme ve denetlemelere tabi olmalıdır.</p>
<p>Hükümet planlarında tercüme hizmetlerinin standarda bağlanması için güvenilir ve tarafsız kişilerin belirlenmesi ve bu kişilerin “mahalli diller” ile Türkçe arasında tercümanlık yapabilecek kişiler olarak önceden ilan edilmeleri öngörülmüştür.</p>	<p>Bu şekilde bir düzenleme, bu hizmetlerin kalitesinin standardize edilmesi için kesinlikle yeterli değildir.</p> <p>Mahkemelerde düzenli bir tercüme sistemi kurulmalıdır. Ve bu listelerde sadece konuşulan diller arasında profesyonel tercüme yapan değil, aynı zamanda hukuk diline de hâkim kişiler görevlendirilmelidir.</p> <p>Bu tercümanların acil ihtiyaç durumlarında hızlı bir şekilde temin edilebilmeleri için hızlı iletişim ağları kurulmalıdır.</p> <p>Aynı zamanda, mahkemelerde tercüme hizmeti gerektiren dillerin tespit edilmesi ve en sık ihtiyaç duyulan dillerde tercüme yapacak kişilerin bir nöbet sistemiyle mahkemelerde bulunmaları sağlanmalıdır.</p>
<p>Tercümanların dil yeterliğine ilişkin standart bir değerlendirme mevcut değildir. Uygulamada, tercümanların noterlere ibraz edecekleri diploma ya da sertifika gibi belgelerle noterleri dil bilgileri konusunda ikna etmeleri yeterli sayılmaktadır.</p> <p>Mahkemelerin ise, bu belgeleri bile talep etmeden, salt tercümanın dili bildiğini beyan etmesi ve ant içmesi üzerine görevlendirme yaptıkları bilinmektedir.</p>	<p>Dil yeterliğine ve bu yeterliğin belgelenmesine ilişkin kesin ve yoruma yer bırakmayan kriterler getirilmeli, bu kriterler noterler tarafından ayırım gözetmeden uygulanmalıdır. Böylece mahkeme tercümanlığının kalitesi konusunda belirli standartların yakalanması mümkün olabilecektir.</p> <p>Mahkemelerin atanacak tercümanın niteliklerine ve dil yeterliğine ilişkin standart belgelerin temini konusunda dikkatsiz davranmalarının yüksek mahkeme tarafından bozma sebebi sayılması yönünde düzenlemeler yapılmalıdır.</p>
<p>Türkiye Cumhuriyeti yasaları, mahkemede tercüman hakkını, mahkemenin kullandığı dilin anlaşamadığı veya yeterince anlaşamadığı “sözlü” durumlarla sınırlamıştır.</p>	<p>Sözlü tercüme hizmetlerinin yanı sıra adli işlemlerde kullanılan yazılı belgelerin de öncelikli olarak Kürtçe (ama ihtiyacın tespit edildiği durumlarda diğer dillerde de) hazırlanması gerekmektedir.</p> <p>Bu durum, yargılama sürecine ait belgelerin yanı sıra, matbu formlar ve özellikle bilgiye erişim anlamında adli işlemlere ilişkin bilgiler sunan broşür ve benzeri belgeler için de söz konusu olmalıdır.</p> <p>Van Barosu tarafından hem Türkçe hem Kürtçe olarak hazırlanan hukuki işlemlere ilişkin broşürler hakkında bir ceza soruşturmasının başlatılmış olması, uygulamada bu tür girişimlerin engellendiğinin net bir göstergesidir.</p>
<p>Yasalarca genel çerçevesi çizilmiş olan anadilde hak arama hakkı, uygulamada mahkemelerin takdirine bırakılmaktadır.</p>	<p>Bu gibi durumlarda, kişinin mahkemenin resmi diline ilişkin yeterlik beyanı, tercüman atanması için yeterli olmalıdır.</p>
<p>Türkiye Cumhuriyeti yasaları uyarınca, mahkemelerdeki tercüme hizmeti hem hukuk hem ceza davalarında sağlanan bir hizmettir. Birçok yurt dışı örneğinde bu hizmetin sadece ceza davalarında sağlandığı göz önünde bulundurulduğu zaman, bu uygulama olumlu kabul edilebilir.</p>	<p>Diğer taraftan, uygulamada tercüme hizmetinin sadece sanıklar için temin edilmesi ve mağdur ya da müştekilerin bu hizmetten faydalanamıyor olmaları, hak kayıplarına yol açabilmektedir.</p> <p>Aynı şekilde, hukuk yargılamasında da tercüme hizmeti, tanığın yanı sıra davalı ve davacı taraflar için de sağlanmalıdır.</p>

Tespitler	Öneriler
<p>Hukuk dilinin resmi dil olmasından kaynaklanan adalete erişim sorunları, salt mahkeme salonlarıyla da sınırlı değildir.</p> <p>Örneğin, özellikle Doğu ve Güneydoğu’da, Türkçe okuma-yazma oranı oldukça düşük olan bölge kadınları, hukuki bilgiye erişimde sıkıntı yaşamakla kalmamakta, Türkçe bilmemelerinden dolayı eriştikleri bilgiyi de anlayamama sorunuyla karşılaşmaktadır.</p>	<p>Özellikle Güneydoğu’da adliye, hastane gibi kamu kurumlarında tercüman bulundurulmaması, sık karşılaşılan bir sorundur.</p> <p>Ancak, bu durumu salt Doğu ve Güneydoğu bölgelerine has bir sorun olarak ele almak mümkün değildir, zira dil engeli ve buna bağlı olarak tercümana erişim sıkıntısı, özellikle göç alan büyük şehirlerde yaşayan Kürt kadınlarının da adalete erişim deneyimlerini tanımlayan sorunlardır.</p> <p>Özellikle kadınların her türlü kamu kurumundaki işlemlerini, resmi dili ya da genel olarak okuma- yazma bilmeseler dahi kendi başlarına gerçekleştirmelerine olanak tanıyacak tercüme hizmetleri sağlanmalıdır. Bu durum, kadınların toplumsal bağımlılıklarının aşılması yönünde de olumlu bir adım olacaktır.</p>

ELEKTRONİK DAVA AÇMA

Tespitler	Öneriler
<p>Ulusal Yargı Ağı projesi (UYAP), elektronik imza altyapısına uygun olarak geliştirilen, yargısal işlemlerin ve birimler arası belge alışverişinin elektronik ortamda gerçekleştirilmesine olanak tanıyan bir sistem olması itibarıyla, Türkiye üzerine hazırlanan uluslararası raporlarda övgüyle söz edilen bir projedir.</p> <p>Türkiye, özellikle yargı alanında “çok yüksek düzeyde bilgisayarlaşma”nın olduğu ülkeler arasında görülmektedir.</p>	<p>Yargının bilgisayarlaşması bakımından Türkiye’nin diğer Avrupa ülkelerine kıyasla iyi bir dereceye sahip olması, UYAP’ın temel hedef kitlesi olan vatandaşlar için hukuki işlemleri eşit derecede kolaylaştırdığı anlamına gelmemektedir. UYAP’ın henüz vatandaşa erişim anlamında yeterli düzeyin çok gerisinde olduğu görülmektedir.</p> <p>Bu konuda, vatandaşların dava açma ve davalarını takip etme bakımından UYAP sistemini ne derece kullandıklarını, bu sistemi kullanıcı kolaylığı açısından nasıl değerlendirdiklerini ve bu sistemin erişilebilirliğinin artırılması bakımından ne gibi iyileştirmelerin yapılabileceğini anlamak üzere düzenli kamuoyu araştırmaları gerçekleştirilmelidir.</p> <p>Aynı zamanda, vatandaşların adli ve idari işlemlerini yürüttükleri adliye, noter, belediye ve benzeri kurumlarda, UYAP’ın nasıl kullanılacağı konusunda uygulamalı bilgilendirme ekipmanları yer almalıdır.</p> <p>Bu uygulama, özellikle okuma-yazma oranının düşüklüğü ya da sınırlı internet erişimi gibi nedenlerle UYAP’tan faydalanma fırsatı neredeyse hiç olmayan dezavantajlı kesimler için faydalı olacaktır.</p>

Ekler

EK I. T.C. 58. HÜKÜMET ACİL EYLEM PLANI DEMOKRATİKLEŞME VE HUKUK REFORMUYLA İLGİLİ YAPILACAK FAALİYETLER ÖZET TABLOSU¹

Kod No	III. Demokratikleşme ve Hukuk Reformuyla İlgili Yapılacak Faaliyetler Özet Tablosu	Sorumlu Kuruluş	Süre
DHR-01	Temel hak ve hürriyetler evrensel düzeyde kabul edilmiş standart ve normlar ile AB kriterleri seviyesine çıkarılacak	Adalet Bakanlığı	1-6 ay ve sürekli
DHR-02	İşkencenin önlenmesi için gerekli düzenlemeler yapılacak ve tedbirler alınacak	İçişleri Bakanlığı	Sürekli
DHR-03	Ekonomik ve Sosyal Konsey'in (EKOSOK) daha etkin çalıştırılması için gerekli düzenleme yapılacak	DPT	3 ay
DHR-04	Yeni bir Anayasa tasarısı hazırlanacak	Adalet Bakanlığı	Orta vadeli
DHR-05	Adil yargılama ilkesine aykırı olan yargılama kademeleri kaldırılacak	Adalet Bakanlığı	6 ay
DHR-06	Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları değiştirilecek	Adalet Bakanlığı	12 ay
DHR-07	Vatandaşlar için "koruyucu hukuk" uygulamaları başlatılacak	Adalet Bakanlığı	12 ay
DHR-08	Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş görev ve yetkileri yeniden düzenlenecek	Adalet Bakanlığı	12 ay
DHR-09	Yeni bir Türk Ceza Kanunu tasarısı hazırlanacak	Adalet Bakanlığı	12 ay
DHR-10	Adli Tıp Kurumu çağın ihtiyaçlarına göre yeniden Yapılandırılacak	Adalet Bakanlığı	6-12 ay
DHR-11	Adli sicil kayıtları için daha düzenli bir sistem kurulacak	Adalet Bakanlığı	6-12 ay
DHR-12	Hâkimlerin bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlayacak düzenlemeler yapılacak	Adalet Bakanlığı	12 ay
DHR-13	Temel kanunlar yenilenecek	Adalet Bakanlığı	Sürekli
DHR-14	Davaların kısa sürede sonuçlandırılmasını sağlamak üzere Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunları ile İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda değişiklik yapılacak	Adalet Bakanlığı	12 ay ve üzeri
DHR-15	Adliye teşkilatının örgütlenme şekli, görev ve yetki alanları konularında yeni sistemler getirilecek	Adalet Bakanlığı	12 ay ve üzeri
DHR-16	İstinaf Mahkemeleri kurulacak	Adalet Bakanlığı	12 ay ve üzeri
DHR-17	İhtisas Mahkemelerinin sayısı ve çeşitliliği artırılabilecek	Adalet Bakanlığı	12 ay ve üzeri
DHR-18	Hâkim, savcı ve yardımcı adalet personeli açığı giderilecek	Adalet Bakanlığı	Sürekli
DHR-19	Adliye teşkilatının altyapı eksiklikleri giderilecek	Adalet Bakanlığı	Sürekli
DHR-20	İnfaz sistemi iyileştirilecek	Adalet Bakanlığı	Sürekli
DHR-21	Muhalefet partileri hükümet uygulamaları hakkında periyodik olarak bilgilendirilecek	Başbakan	Sürekli
DHR-22	EKOSOK en kısa sürede toplanacak ve bu toplantıların sürekliliği sağlanacak	Başbakan	Sürekli
DHR-23	EKOSOK üyesi olmayan sosyal taraflarla ve sivil toplum kuruluşlarıyla toplantılar yapılarak bu toplantıların sürekliliği sağlanacak	Başbakan	Sürekli
DHR-24	Medya kuruluşlarının temsilcileriyle periyodik toplantılar kanalıyla diyalogun artırılmasına özen gösterilecek	Başbakan	Sürekli

EK II. 2009 YILI SONU İTİBARIYLA UYAP SMS SAYILARI²

	Turkcell	Vodafone	Avea	Telekom	TOPLAM
Sorgu SMS	56834	7023	19226	0	83083
Bilgi SMS	657339	69295	136928	0	863562
Tarafların Adliyeye Daveti için Ekrandan Gönderilen SMS	553763	2	89	924	554778
TOPLAM	1267936	76320	156243	924	1501423

EK III. CEZA MAHKEMELERİNDE ORTALAMA YARGILAMA SÜRESİNİN MAHKEME TÜRÜNE VE YILLARA GÖRE DAĞILIMI³

Ortalama yargılama süresi (gün)									
Yıllar	CMK250. madde ile görevli Ağır Ceza	Çocuk	Çocuk Ağır Ceza	Ağır Ceza	Asliye Ceza	Sulh Ceza	Trafik	İcra Ceza	Fikri ve Sınai Haklar Ceza
1998	380	525		358	337	132	10	116	
1999	307	665		357	368	142	12	131	
2000	406	755		363	406	167	23	140	
2001	336	408		331	311	160	24	127	
2002	364	557		347	427	169	19	147	
2003	363	433		354	400	180	13	136	
2004	450	357		347	338	178	13	97	200
2005	393	326	267	343	326	174	24	130	423
2006	352	335	323	337	367	217	193	119	512
2007	341	517	619	342	365	240	264	143	580
2008	373	414	502	282	321	258	238	172	500

EK IV. CEZA MAHKEMELERİNDE SONUÇLANAN DAVALARDAKİ SANIKLARIN KARAR TÜRÜNE VE YILLARA GÖRE ORANSAL(%) DAĞILIMI⁴

Karar türü (%)				
Yıllar	Mahkumiyet	Beraat	Diğer kararlar	Toplam
1998	49,2	16,9	33,9	100
1999	51,1	16,1	32,7	100
2000	52,6	14,6	32,8	100
2001	40,9	13,3	45,8	100
2002	42,3	16,7	41,0	100
2003	45,5	17,7	36,8	100
2004	46,7	20,8	32,5	100
2005	40,8	22,2	37,0	100
2006	46,1	19,9	34,0	100
2007	48,7	18,4	32,9	100
2008	35,2	21,2	43,6	100

- 1 T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP) 2003.
- 2 Adalet Bakanlığı 2009 Yılı Bakanlık Faaliyet Raporu.
- 3 Adalet Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014.
- 4 Adalet Bakanlığı Stratejik Planı 2010-2014.

Kaynakça

- ABEL, Richard L. (1974). "A Comparative Theory of Dispute Institutions in Society", *Law & Society Review*, 8(1).
- "Access to Justice Final Report" (1996). By the Right Honorable the Lord Woolf; master of the Rolls, Final Report to the Lord Chancellor on the civil justice system in England and Wales, <<http://www.dca.gov.uk/civil/final/index.htm>>.
- Adalet Bakanlığı Stratejik Planı (2010-2014). <<http://www.adalet.gov.tr/stratejikplan/AdaletBakanligiStratejikPlanı2010-2014.pdf>>.
- Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi, (2009). <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/yrs/Yargi%20Reformu%20Stratejisi.pdf>>.
- Adalet Bakanlığı Yargı Reformu Stratejisi Eylem Planı (2009). <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/yrs/yrseylemlani.pdf>>.
- Adalet Bakanlığı 2008 Yılı Bakanlık Faaliyet Raporu (Nisan 2009). <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/faaliyetlerimiz/2009/2008.BAKANLIK.FAALIYET.RAPORU.pdf>>.
- Adalet Bakanlığı 2009 Yılı Bakanlık Faaliyet Raporu. <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/faaliyetlerimiz/2010/2009.bakanlik.faaliyet.raporu.pdf>>.
- Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, 2009 Yılı İstatistik Tabloları, <http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik.2009/ist_tab.htm>.
- Adalet Bakanlığı Duyurular (2009). Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), <<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2009/ocak09/uyapbilgi.htm>>.
- Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Bilgi Bankası, <<http://www.inhakbb.adalet.gov.tr/aihs/aihs.htm>>.
- Adalet Bakanlığı ve Avrupa Konseyi, "Türkiye'de Mahkeme Yönetimi Sistemine Destek Projesi", <<http://www.hukukiyarim.gov.tr/sayfalar/proje.htm>>.
- Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (2008). "Türkiye'de Mahkeme Yönetimi Sistemine Destek Projesi Hakkında Bilgi Notu", Ankara, <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/pdf/mypbilginotu.pdf>>.
- Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Adalete Erişim için Koruyucu Hukuk Uygulamalarının Geliştirilmesi Projesi, <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/projeler/faaliyetproje.html>>;
- "Adalete Daha İyi Erişim için Teknik Yardım", EuropeAid/123555/D/SER/TR Projesi Adli Yardım Komitesi Raporu, 12 Şubat 2009, Ankara. http://www.adrcenter.com/international/LegalAid_Committee_Report.pdf.
- ADR Center Capacity Building, <http://www.adrcenter.com/international/cms/?page_id=75>
- ADR Center Capacity Building, Brochure, <<http://www.adrcenter.com/international/Brochure-Back%20and%20Front.pdf>>
- ADR Center Capacity Building, Poster, <<http://www.adrcenter.com/international/Poster.pdf>>.
- Aequitas: Equal Access to Justice across Language and Culture in the EU*, Antwerp: Lessius, 2001, (GROTIUS Project 98/GR/131), <<http://www.agisproject.com/>>.
- Amerika Ülkeleri İnsan Hakları Komisyonu (2007). [Inter-American Commission on Human Rights (IACHR)] "Access to Justice as a Guarantee of Economic, Social and Cultural Rights. A Review of the Standards Adopted by the Inter-American System of Human Rights", OEA/Ser.L/V/II.129, <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/477e3do62.html>>.
- ATAMAN, Hakan (2010). "Sorumlu Kim?: "Nefret Suçlarını Yaratın Dinamikler", "*Transfobik Nefrete Karşı Bize Bir Yasa Lazım!*" *Nefret Suçları Mağduru Trans Bireyleri Anma Buluşması Kitabı*, PembeHayat.
- Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu [European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)] "Access to Justice in Europe", CEPEJ Studies No: 9, <<https://wcd.coe.int/wcd/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1702042&SecMode=1&DocId=1657228&Usage=2>>.

- (2008). “European Judicial Systems”, Edition 2008 (2006 verileri): Efficiency and Quality of Justice, CEPEJ Studies No: 11, <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/default_en.asp>.
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2003 yılı Ulusal Programı, <http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/doc/IV-24.doc>.
- Avrupa Sözlü ve Yazılı Hukuk Çevirmenleri Birliği, web sitesi [The European Legal Interpreters and Translators Association (EULITA)], <<http://www.eulita.eu/home>>.
- Misyon Beyanı, [Mission Statement] <<http://www.eulita.eu/mission-statement>>.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (1978). *Luedicke, Belkacem ve Koç Almanya'ya Karşı*, No: 6210/73, 6877/75 ve 7132/75, 28 Kasım, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.
- (1989a). *Kamasinski Avusturya'ya Karşı*, No: 9783/82, 19 Aralık, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.
- (1989b). *Brozicek İtalya'ya Karşı*, No: 10964/84, 19 Aralık, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.
- (2001). *Mehdi Zana Türkiye'ye Karşı*, No: 29851/96, 6 Haziran, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.
- (2002). *Cuscani Birleşik Krallık'a Karşı*, No: 32771/96, 24 Eylül, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.
- (2009). *Abdolkhani ve Karimnia Türkiye'ye Karşı*, No. 30471/08, 22 Eylül, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>>.
- Avrupa Konseyi Tampere Toplantısı Sonuçları (1999). [Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency Conclusions] <http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm>.
- AYATA, Gökçeçiçek (2009). *Kadınların Adalet Erişimi: Mevzuat, Engeller, Uygulamalar ve Sivil Toplumun Rolü*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı.
- BRANDRECHT, Maurits, José MULDER ve Ivo GIESEN (2006). “How to Measure the Price and Quality of Access to Justice?”, <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=949209>.
- Bianet* (2006). “Erdoğanın Kadına Şiddeti Önleminin Genelgesi”, 4 Temmuz, <<http://www.bianet.org/bianet/kultur/81654-erdoganin-kadina-siddeti-onleyin-genelgesi>>.
- (2010). “Festus Okey Öleli Üç Yıl Oldu, Mahkeme Hâlâ Kimlik Bekliyor”, 20 Ağustos, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/124259-festus-okey-oleli-uc-yil-oldu-mahkeme-hala-kimlik-bekliyor>>.
- (2010). “Festus Okey'i Öldürene Değil Savunana Ceza”, 5 Kasım, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/125895-festus-okeyi-oldurene-degil-savunana-ceza>>.
- Bighaber* (2010). “Kürtçe Savunmaya İzin Çıktı Adliye Çalışanı Tercüman Oldu”, 2 Aralık, <<http://www.bighaber.com/kurtce-savunmaya-izin-cikti-adliye-calisani-tercuman-oldu/>>.
- BİLDİRİCİ, Faruk (2010). “Eşcinsellik Hastalık, Tedavi Edilmeli”, *Hürriyet*, 7 Mart, <<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=14031207>>.
- Birgün* (2006). “Avukata ‘Zorunlu’ Randevu”, 2 Ağustos, <http://www.birgun.net/actuel_2006_index.php?news_code=1154534770&year=2006&month=08&day=02>.
- BJÖRNBERG, Kjell ve Ross CRANSTON (2005). “Türkiye Cumhuriyetinde Yargı Sisteminin İşleyişi”, İstişari Ziyaret Raporu 13 Haziran-22 Haziran 2005. Avrupa Birliği Komisyonu, Brüksel, <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/pdf/ist3tr.pdf>>.
- BM İnsan Hakları Sözleşmeleri [The United Nations Human Rights Treaties], <http://www.bayefsky.com/themes/legal_criminal_interpreter_jurisprudence.php>.
- BM İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (2009a). [United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD)] Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination
- Turkey, CERD/C/TUR/CO/3, 24 Mart 2009, <<http://tb.ohchr.org/default.aspx?country=tr>>.
- (2009b). Comments by the Government of Turkey on the Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD/C/TUR/CO/3/Add.1, 30 March 2009, <<http://tb.ohchr.org/default.aspx?country=tr>>.
- BM Kalkınma Programı (2004). [United Nations Development Programme (UNDP)] “Access to Justice: Practice Note”, <http://www.undp.org/governance/docs/Justice_PN_English.pdf>.
- (2008a). “Making the Law Work for Everyone”, Report of the Commission on

- Legal Empowerment of the Poor Volume I, <[http://www.undp.org/publications/Making_the_Law_Work_for_Everyone%20\(final%20rpt\).pdf](http://www.undp.org/publications/Making_the_Law_Work_for_Everyone%20(final%20rpt).pdf)>.
- (2008b). “Making the Law Work for Everyone”, Report of the Commission on Legal Empowerment of the Poor Volume II Working Group Reports, <http://www.unrol.org/doc.aspx?n=making_the_law_work_II.pdf>.
- Progress Report Working Group 1: Access to Justice and Rule of Law. Commission on Legal Empowerment of the Poor, <http://www.undp.org/legalempowerment/pdf/WG1_Progress_Report.pdf>.
- BM Kalkınma Programı Proje Dokümanı, <<http://www.sgb.adalet.gov.tr/projeler/projemetni.pdf>>.
- BM Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme. <<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/179-199.pdf>>.
- BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (2006). [United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)] “Access to Justice: Legal Defence and Legal Aid; Criminal Justice Assessment Toolkit”, New York.
- Bugün (2010). “Mahkeme TRT ŞEŞ’i Örnek Gösterdi”, 5 Kasım, <<http://www.bugun.com.tr/haber-detay/126572-mahkeme-trt-ses-i-ornek-gosterdi-haberi.aspx>>.
- Canadian Heritage, Roadmap for Canada’s Linguistic Duality 2008-2013, <<http://www.pch.gc.ca/pgm/slo-ols/strat-eng.cfm>>.
- CAPE, Ed, Zaza NAMORADZE, Roger SMITH ve Taru SPRONKEN (2010). “Effective Criminal Defence in Europe: Executive Summary and Recommendations”, <http://www.soros.org/initiatives/justice/focus/criminal_justice/articles_publications/>.
- CAPPALETTI, Mauro (der.) (1981). *Access to Justice and the Welfare State*, European University Institute, Florence.
- (1993). “Alternative Dispute Resolution Processes within the Framework of World-Wide Access to Justice Movement”, *The Modern Law Review*, cilt 56, sayı 3, Dispute Resolution. Civil Justice and Its Alternatives.
- CARTWRIGHT, Bliss, Marc GALANTER ve Robert KIDDER (1974). “Introduction: Litigation and Dispute Processing”, *Law & Society Review*, 9(1).
- Ceza Muhakemeleri Kanunu Kapsamında Müdafî/Vekil Görevlendirilmelerinde Yaşanan Sorunlara İlişkin Yazışmalar, 28 Nisan 2007, <<http://www.istanbulbarosu.org.tr/Yayinlar/BaroKitaplari/cmkkmgysiy.pdf>>.
- Criminal Justice Programme of the Directorate-General Justice, Freedom, Security of the European Commission (project number JLS/2007/JPEN/249).
- ÇOKAR, Muhtar ve Habibe Yılmaz KAYAR (2011). “Seks İşçileri ve Yasalar: Türkiye’de Yasaların Seks İşçilerine Etkileri ve Öneriler”, Seks İşçilerinin ve Transgender Bireylerin İnsan Haklarının Desteklenmesi Projesi, Seks İşçiliği Mevzuatı Çalışma Grubu Raporu, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul.
- DANIELS, Stephen ve Joanne MARTIN (2009). “Legal services for the poor: Access, self-interest, and pro-bono”, ed. Rebecca L. Sandefur, *Access to Justice. Sociology of Crime, Law and Deviance*, cilt 12.
- Department of Justice Canada, “Initiative in Support of Access to Justice in both Official Languages”, <<http://www.justice.gc.ca/eng/pi/pb-dgp/prog/olsf-fajlo.html>>.
- Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council, Official Journal of the European Union, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:EN:PDF>>.
- DOĞANOĞLU, Senem (2010). *Adaletin “LGBT” Halii*, LGBT Hakları Platformu, İstanbul.
- Doğubayazıt (2009). “Bir Dil Militanı: Mehdi Tanrıkulu”, <<http://www.dogubayazit.biz/index.php?topic=7813.0>>.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Adalet Hizmetleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <<http://plan9.dpt.gov.tr/oik20.1.adalet/adalet-9p-oik.pdf>>.
- DURSUN, Emre (2011). “Tanıklardan Kapsamlı Bir ‘Sanıklık’ Çağrısı”, *Bianet*, 20 Ocak, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/127303-tanıklardan-kapsamli-bir-saniklik-cagrisi>>.
- DURUKAN, Ayşe (2006). “Özgökçe: Güneydoğu İçin Tercüman Unutulmuş”, *Bianet*, 6 Temmuz, <<http://bianet.org/bianet/kadin/81862-ozgokce-guneydogu-icin-tercuman-unutulmus>>.
- “50 Years of Activity: The European Court of Human Rights Some Facts and Figures”, <<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/ACD46AoF-615A-48B9-89D6-8480AFC-C29FD/o/FactsAndFiguresENAvril2010.pdf>>.
- ELVERİŞ, İdil (der./ed.) (2005). *Türkiye’de Adli Yardım: Karşılaştırmalı İnceleme ve Politikalar/ Legal Aid in Turkey: Policy Issues and*

- a *Comparative Perspective*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- (2006a). “Türkiye’de Adalete Erişim”, *Adalet Erişim Uluslararası Sempozyum Notları*, İstanbul Barosu Yayınları.
- (2006b). “Avukatlığa İlişkin Mevcut Düzenlemeler ve Yarattığı Adalet Erişim Sorunları”, Prof. Özer Seliçi’ye Armağan içinde, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- ELVERİŞ, İdil, Galma JAHIC ve Seda KALEM (2007). *Mahkemede Tek Başına: İstanbul Mahkemelerinde Müdafiliğin Erişilebilirliği ve Etkisi/Alone in the Courtroom: Accessibility and Impact of Criminal Legal Aid in Istanbul Courts* (Türkçe / İngilizce), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- (2009). *İstanbul Asliye Hukuk Mahkemelerinde Yargılama Süreci: Taraflar, Davalar ve İşleyiş / Judicial Proceedings at Istanbul Civil Courts: Parties, Cases and Process* (Türkçe / İngilizce), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Emniyet Genel Müdürlüğü, Dışişler Dairesi Başkanlığı, <<http://www.disiliskiler.pol.tr/Birimler/AB/Sayfalar/EULITA.aspx>>.
- European Commission Directorate General for Interpretation, <http://scic.ec.europa.eu/europa/jcms/j_8/home>.
- European Court of Human Rights, Statistics for Turkey, 1 Ocak 2009, <<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/38AF6006-60BE-49A5-8C61-F56E1C947882/o/Turkey.pdf>>.
- FRIEDMAN, Lawrence M. (1985). *Total Justice*, Russell Sage Foundation, New York.
- FRIEDRICH, David O. (2006). *Law in Our Lives: An Introduction*, Roxbury Publishing Company, California.
- Genç Baro (2010). “Avukatsız Adliye Projesine, Konya, Mardin Baroları Dava Açmıştı. İstanbul, Ankara Suskun”, <<http://www.gençbaro.org/avukatları-adliyeden-atan-projeye-konya-mardin-baroları-dava-acti/>>.
- GENÇKAL, Elif (2011). “Okey Davası’nda Müdahil Talebi Suç”, *Bianet*, 27 Ocak, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/127472-okey-davasinda-mudahil-talebi-suc>>
- GENN, Hazel (1999). *Paths to Justice: What People Do and Think About Going to Law*, Hart Publishing, Oregon.
- GONZALES, R. D, V. F. VASQUEZ ve H. MIKKELSON (1991). *Fundamentals of Court Interpretation: Theory, Policy and Practice*, Carolina Academic Press, Durham, NC, “Language Barriers to Justice in California”, 2005, *A Report of the California Commission on Access to Justice* içinde, <<http://www.svcls.org/media/1880/language%20barriers%20to%20justice%20in%20california.pdf>>.
- Göçmen Dayanışma Ağı (2011). “Festus Okey Davasında Dejavu”, 27 Ocak, <<http://gocmendayanisma.org/blog/2011/01/27/festus-okey-davasinda-dejavu/>>.
- GÜL, İdil Işıl ve Ulaş KARAN (2011). *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, yayımlanacak.
- GÜNER, Umut (2009). “Ağır Tahrik Teşviki”, <<http://www.kaosgl.com/content/agir-tahrik-tesviki>>.
- Haber61.Net (2010). “Kürtçe Savunma Kabul Edildi!”, 25 Kasım, <http://www.haber61.net/news_detail.php?id=70529>.
- HAMMERBERG, Thomas (2009). “Mülteci ve Sığınmacıların İnsan Haklarına Dair Rapor”, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu üyesi, 28 Haziran-3 Temmuz 2009’daki Türkiye ziyaretinin ardından kaleme alınan rapor. Strasbourg, 1 Ekim 2009, <<https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1511237&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogo=FFC679>>.
- HANG NG, Kwai (2009). “Beyond Court Interpreters: Exploring the idea of designated Spanish-speaking courtrooms to address language barriers to justice in the United States”, Rebecca L. Sandefur (der.), *Access to Justice. Sociology of Crime, Law and Deviance* içinde, cilt 12.
- Helsinki Yurttaşlar Derneği (2007). “İstenmeyen Misafirler: Türkiye’de “Yabancı Misafirhaneleri”nde Tutulan Mülteciler”, <<http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/multeci-gozetim-raporu-tr.pdf>>.
- HERTOG, Erik ve Yolanda Vanden BOSCH, “Access to Justice across Language and Culture in the EU”, ed. Erik Hertog, *Aequitas Access to Justice across Language and Culture in the EU* içinde, <http://www.eulita.eu/sites/default/files/Aequitas_Acces%20to%20Justice%20across%20Language%20and%20Culture%20in%20the%20EU.pdf>.
- HOLMES, Oliver Wendell, Jr. (1881). *The Common Law*, Little Brown, Boston.
- “How to Assess Quality in the Courts: Quality benchmarks for Adjudication are a means for the improvement of the activity of the courts”, The Quality Project of the Courts

in the Jurisdiction of the Court of Appeal of Rovaniemi, Finlandiya, <<http://www.courtexcellence.com/pdf/qualitybenchmark-sfinland.pdf>>.

Hukuki.net (7 Mart 2007). <<http://www.hukuki.net/showthread.php?19713-TBB-deneyim-karar%FD>>.

Hukuki Yardım, "Türkiye'de Mahkeme Yönetimi Sistemine Destek Projesi", <<http://www.hukukiyardim.gov.tr/sayfalar/proje.htm>>.

Human Rights Watch (2010). "Türkiye: Trans hakları savunucularına karşı yapılan suçlamalar kaldırılmalı", 18 Ekim, <<http://www.hrw.org/en/news/2010/10/17/t-rkiye-trans-haklar-savunucular-na-kar-yap-lan-sulamalar-kald-r-lmal>>.

İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), Yargı Gözlem Raporu Diyarbakır KCK Davası, <<http://www.ihop.org.tr/dosya/di-ger/20110415.KCK.TR.pdf>>.

İstanbul Barosu CMK Uygulama Servisi Faaliyet Raporu 2006, (01.06.2005-31.12.2005), İstanbul, <http://www.istanbulbarosu.org.tr/cmuk/CMKFAALIYET06_20052006.doc>.

İstanbul Barosu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu (2008-2010)

JAHC, Galma ve Seda KALEM (2009). "Vatandaşın Gözünden Mahkemeler: Katılım, Tutumlar ve Güven", S. Kalem, S. (der.), *Adalet Gözet: Yargı Sistemi Üzerine Bir İnceleme* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KAGAN, Robert (1995). "What Socio-Legal Scholars Should Do When There is Too Much Law to Study", *Journal of Law and Society*, Special Issue Socio-Legal Studies 22(1).

KALEM, Seda, Galma JAHC ve İdil ELVERİŞ (2008a). *Adalet Barometresi: Vatandaşların Mahkemeler Hakkındaki Görüşleri ve Değerlendirmeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

— (2008b). *Adliye Gözlemleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KALEM, Seda (2010). *Contested meanings-Imagined Practices: Law at the Intersection of Mediation and Legal Profession; A Socio-Legal Study of the Juridical Field in Turkey*, Yayınlanmamış doktora tezi, The New School.

KARACA, Ekin (2009). "Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Travesti ve Transseksüeller Onur Haftalarında Son Bir Yılda İşlenen 13 Eşcinsel Cinayetini Sorguluyorlar: 'Biz De Varız!'", *Yeni Aktüel*, <<http://www.yeniaktuel.com.tr/top110,194@2100.html>>.

Kaos GL (2010a). "Ankara'da Polisin Suçladığı Trans Bireyler Beraat Etti", 21 Ekim, <<http://www.kaosgl.com/icerik/ankarada-polisin-sucladigi-trans-bireyler-beraat-etti>>.

— (2010b). "Kadın Sığınakları Kurultayı Sonuç Bildirgesi Yayınlandı", 31 Aralık, <<http://www.kaosgl.com/icerik/kadin-siginaklari-kurultayi-sonuc-bildirgesi-yayinlandi>>.

— (2011). "Pembe Hayat 2010'u Değerlendirdi", 3 Ocak, <<http://www.kaosgl.org/icerik/pembe-hayat-2010u-degerlendirdi>>.

Kenthaber (2006). "İstanbul Yoksulları da Avukatsız", 1 Ağustos, <<http://www.kenthaber.com/Haber/polis-adliye/Normal/istanbul-yoksullari-da-avukatsiz/cc780fo8-7411-47ea-9947-afb242ebf7ce>>.

KILIÇKAYA, Buse (2010). "3 Mart Dünya Seks İşçileri Günü", *Lubunya*, Sayı 5.

KOĞACIOĞLU, Dicle (2007). "Bourdieu and Reform in the Juridical Field", *Pierre Bourdieu: Sosyal Bilimlerde Açılımlar Konferansı*, İstanbul.

Konya Bölge İdare Mahkemesi, <<http://www.konyabim.adalet.gov.tr/default.asp?id=projeler>>.

KORKUT, Tolga (2009). "Festus Okey'in Tek Avukatı Savcı, O da Bir Şey Talep Etmiyor", *Bianet*, 30 Eylül, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/117353-festus-okeyin-tek-avukati-savci-o-da-bir-sey-talep-etmiyor>>.

KOYUNCUOĞLU, Tennur (2009). "Baro'da Gönüllü Avukatlar", *Radikal*, 25 Ocak, <<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=EklerDetay&ArticleID=918351&CategoryID=42>>.

KURBAN, Dilek (2007). "Strasbourg Court Jurisprudence and Human Rights in Turkey: An Overview of Litigation, Implementation and Domestic Reform", Report prepared for the JURISTRAS Project funded by the European Commission, DG research, Priority 7, Citizens and Governance in a Knowledge Based Society.

KURBAN, Dilek ve Kezban HATEMİ (2009). *Bir 'Yabancı'laştırma Hikayesi: Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu*, TESEV Yayınları, <<http://www.tesev.org.tr/UD.OBJS/PDF/DEMP/AH/TESEV-vakiflar-rapor.pdf>>.

KURBAN, Dilek, Ozan ERÖZDEN ve Haldun GÜLALP (2008). "Supranational rights litigation, implementation and the domestic impact of Strasbourg Court jurisprudence: A case study of Turkey", Report prepared for the

- JURISTRAS Project funded by the European Commission, DG research, Priority 7, Citizens and Governance in a Knowledge Based Society.
- KÜNTAY, Esin ve Muhtar ÇOKAR (2007). "Ticari Seks Medya Dosyası", Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği (CETAD), <http://www.ikgv.org/sws_dosyalar/CETAD_resimli.pdf>.
- "Language Barriers to Justice in California" (2005). A Report of the California Commission on Access to Justice. <<http://www.svcls.org/media/1880/language%20barriers%20to%20justice%20in%20california.pdf>>.
- "Laying the Path: Creating National Standards for Language Access to State Courts", American Bar Association Standing Committee on Legal Aid and Indigent Defendants, <http://www.abanet.org/legalservices/sclaid/atj-resourcecenter/downloads/2010_Language-Access.pdf>.
- LEYLAK, Ali (2010). "Kürtçe Savunma Talebine Kabul", *Hürriyet*, 2 Aralık, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16432550.asp>>.
- MACDONALD, Roderick A. (2003). "Access to Justice in 2003- Scope, Scale, Ambitions", Foundation Paper, Law Society of Upper Canada, <http://www.lsuc.on.ca/media/convjune03_access.pdf>.
- Marksist.Org (2010). "KCK Davasında 3. Gün: Ana dilde Savunma Hakkı Çiğneniyor", 20 Ekim, <<http://www.marksist.org/haberler/2188-kck-davasinda-3-gun-ana-dilde-savunma-hakki-cigneniyor>>.
- "Measuring the Costs and Quality of Paths to Justice: Contours of a Methodology", Tisco Working Paper Series on Civil Law and Conflict Resolution Systems. No. 004/2008. Month 06, 2008, Version: 1.0.
- "Methodological Challenges in Measuring Cost and Quality of Access to Justice", Tisco Working Paper Series On Civil Law And Conflict Resolution Systems. No. 004/2008. Month 06, 2008, Version: 1.0.
- MERRY, Sally Engle (1979). "Going to Court: Strategies of Dispute Management in an American Urban Neighborhood", *Law & Society Review*, 13(4).
- MERRY, Sally Engle ve Susan S. SILBEY (1983). "What do Plaintiffs Want? Reexamining the Concept of Dispute", *Law and Society Association Yıllık Toplantısı*, Denver, Colorado, Haziran 1983.
- MILAVONAVIC, Dragon (2003). *An Introduction to the Sociology of Law*, Criminal Justice Press, Monsey, NY.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı (2008). *Soru ve Yanıtlarla Erkek Şiddetine Karşı Kadın Dayanışması*, Mor Çatı Yayınları, <<http://www.morcati.org.tr/uploads/files/Erkek-SiddetineKarsiKadinDayanismasi.kitap.pdf>>.
- MUNGER, Frank (1998). "Mapping law and society", A.Sarat vd. (der.), *Crossing Boundaries: Traditions and Transformations in Law and Society Research* içinde, Northwestern University Press and American Bar Association, Evanston.
- MURAYAMA, Masayuki (2009). "Expanding Access to Lawyers: The Role of Legal Advice Centers", ed. R. Sandefur, *Access to Justice. Sociology of Crime, Law and Deviance* içinde, cilt 12.
- Mülteci Hakları Koordinasyonu (2010a). "Abdolkhani ve Karimnia/Türkiye", 9 Aralık, <http://multecihaklari.org/index.php?option=com_content&view=article&id=149:abdolkhani-ve-karimnia-tuerkiye&catid=25:ahm-kararlar&Itemid=83>.
- (2010b). "M. B. ve Diğerleri/Türkiye", 9 Aralık, <http://multecihaklari.org/index.php?option=com_content&view=article&id=153:mb-ve-dierleri--tuerkiye&catid=25:ahm-kararlar&Itemid=83>.
- Mülteci.Net* (2008). "Van Kadın Derneği (VAKAD) ile Röportaj", 13 Kasım, <http://www.multeci.net/index.php?option=com_content&view=article&id=104:vakad&catid=41:roportaj&Itemid=63>.
- National Center for State Courts (NCSC) (1999). "How the Public Views the State Courts", National Conference On Public Trust and Confidence in the Justice System isimli konferansta sunulan ulusal anket, Washington, DC, 14 Mayıs 1999.
- Official Journal of the European Union, <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:EN:PDF>>
- ORAN, Baskın, "BARIŞ ANDLAŞMASI (Traile de Paix) Lozan, 24 Temmuz 1923 (Metin)", <<http://www.baskinoran.com/belge/Lozan-BarisAntlasmasi.pdf>>.
- "Oregon State Courts User Survey", Oregon Supreme Court/Oregon State Bar Task Force On Access To State Courts For Persons With Disabilities.
- OSTARCHILD, Edda. "Linguistic standards for legal interpreters and translators at Diploma or First Degree level and at MA level", ed. Erik Hertog, *Aequitas Access to Justice ac-*

ross Language and Culture in the EU içinde, <http://www.eulita.eu/sites/default/files/Aequitas_Acces%20to%20Justice%20across%20Language%20and%20Culture%20in%20the%20EU.pdf>.

- OWEN, Charles L., Ronald W. STAUDT ve Edward B. PEDWELL (2002). *Access to Justice: Meeting the Needs of Self-Represented Litigants*, Pearson Custom Publishing, Boston.
- ÖZBEK, Mustafa (2006). "Sosyal Devletin Gereği: Adalete Erişim", *Legal Medeni Usul, İcra ve İflas Hukuku Dergisi (MİHDER)* 2006/2, <http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_804.htm>.
- (2009). *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- ÖZCAN, Emine (2006). "Parası Olmayan Sorguya Avukatsız Girecek!", *Bianet*, 13 Temmuz, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/82173-parasi-olmayan-sorguya-avukatsiz-girecek>>.
- (2008). "İstanbul Barosu Kadın ve Çocuklara Hukuki Desteği Uzmanların Elinden Alıyor", *Bianet*, 24 Aralık, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/111560-istanbul-barosu-kadin-ve-cocuklara-hukuki-destegi-uzmanlarin-elinden-aliyor>>.
- ÖZSOY, Elif Ceylan (2009). "Eşcinsel İlişki Teklif Etmek 'Haksız Bir Fiil' Midir", *Bianet*, 17 Mart, <<http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/113198-escinsel-iliski-teklif-etmek-haksiz-bir-fiil-midir>>.
- ÖZTÜRK, Erhan (2011). "Mahkemenin Emsal Olacak Kürtçe Kararı", *Sabah*, 21 Ocak, <<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/01/21/mahkemenin-emsal-olacak-kurtce-karari>>.
- PARDELİ, Hümeysra (2011). "Kürtçe Savunma Talebine 'Çok Komiksiniz' Tepkisi", *Hürriyet*, 21 Ocak, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16818276.asp>>.
- PembeHayat (2010). *Transfobik Nefrete Karşı Bize Bir Yasa Lazım!*, Nefret Suçları Mağduru Trans Bireyleri Anma Buluşması Kitabı.
- "Priorities for the Justice System: Responding to the Most Urgent Legal Problems of Individuals". Tisco Working Paper Series on Civil Law and Conflict Resolution Systems. No. 001/2008. 5 Şubat 2008, Version: 1.0.
- "Quality in the Legal Services Industry: A Scoping Study", Ağustos 2005, Department for Constitutional Affairs, Birleşik Krallık.
- "Reaching the poor with students", İdil Elveriş röportajı, <<http://www.haberler.gen.al/2010-01-16/istanbul-bilgi-universitesi-ogrtim-gorevlisi-elveris-adli-yardim-hizmeti-bezginlik-araci-olmamali/>>.
- RHODE, Deborah L. (2004). *Access to Justice*, Oxford University Press, NY.
- Rize Barosu, <<http://www.rizebarosu.org/baroduyuru.aspx?id=94>>.
- RUBINSON, Robert (2004-2005). "A Theory of Access to Justice", *The Journal of the Legal Profession*, The University of Alabama School of Law, cilt 29.
- Sabah (2011). "Kürtçe Savunma Krizi Aşılamadı", 13 Ocak, <<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/01/13/kcktm-ana-davasina-devam-ediliyor>>.
- SANDEFUR, Rebecca L. (2009). "Access to Justice: Classical Approaches and New Directions", ed. R. Sandefur, *Access to Justice. Sociology of Crime, Law and Deviance* içinde, cilt 12.
- SERON, Carroll ve Frank MUNGER (1996). "Law and inequality: Race, gender...and, of course, class", *Annual Review of Sociology*, cilt 22, s. 187.
- SHAH, Susan, Insha RAHMAN ve Anita KHASHU (2007). "Overcoming Language Barriers: Solutions for Law Enforcement", Vera Institute of Justice, <<http://www.vera.org/download?file=411/Overcoming%2BLanguage%2BBarriers%2BFINAL.pdf>>.
- SINGER, Lawrence ve Suzanne COOPER (2008). "Inform, Persuade and Remind: An Evaluation of a Project to Improve Public Confidence in the Criminal Justice System", Ministry of Justice Research Series 15/08., UK.
- SITHOLE, Ellen (1997). *Towards A Theory and Practice of Access to Civil Justice for the Poor in Zimbabwe: Law and Dispute Resolution in a Pluralistic Society*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Toronto Üniversitesi, <<http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk2/ftp02/NQ28318.pdf>>.
- TARHANLI, Turgut (2003). *İnsansız Yönetim: Türkiye'de İnsan ve Hakları*, Dost Yayınları, Ankara.
- T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP) (2003). <<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/aep.pdf>>.
- T.C. 60. Hükümet Programı Eylem Planı (2008). <<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ep2008.pdf>>.
- TEZCAN, Durmuş. "Tercümandan Yararlanma Hakkı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 52, Sayı, 1. <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/480/5598.pdf>>.

- The Reflection Forum on Multilingualism and Interpreter Training, "Final Report", 2009, s. 9. <<http://www.eulita.eu/sites/default/files/Reflection%20Forum%20Final%20Report.pdf>>.
- TimesDoğu* (2011). "Kürtçe İfade için Emsal Karar", 19 Ocak, <<http://www.timesdogu.com/haber-detay.php?id=3531>>.
- Türk Hukuk Sitesi* (5 Haziran 2003). "İzmir Barosu Kadın Hakları Danışma Ve Uygulama Merkezi Kapatıldı !!!", <<http://www.turkhu-kuksitesi.com/showthread.php?t=2545>>.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm>>.
- "Translating Justice", Vera Institute of Justice, <<http://www.vera.org/project/translating-justice>>.
- TÜİK (2009a). "Yoksulluk Çalışması-Dönemi: 2009", <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=23&ust_id=7>.
- (2009b). "Okuma yazma durumu, cinsiyet ve yaş grubuna göre nüfus", <<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2>>.
- (2010). "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması", 2010, <<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6308>>.
- Türk Tarih Kurumu, "Lozan Antlaşması", <<http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/Antlasmalar/lozan/lozan30-39.pdf>>.
- Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi (2008) <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf>.
- Türkiye İlerleme Raporu (2005). Avrupa Komisyonu Brüksel, 9 Kasım 2005 SEC (2005) 1426 Gayri Resmi Tercüme, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf>.
- (2007). Avrupa Komisyonu Brüksel, 6 Kasım 2007 SEC (2007) 1436 Gayri Resmi Tercüme, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf>.
- (2008). Avrupa Komisyonu Brüksel, Brüksel, 5 Kasım 2008 SEC (2008) 2699 Gayri Resmi Tercüme, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf>.
- (2009). Avrupa Komisyonu Brüksel, 14.10.2009 SEC(2009)1334, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf>.
- (2010). Avrupa Komisyonu Brüksel, 09 Kasım 2010 SEC(2010) 1327, <http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf>.
- Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), <<http://www.uyap.gov.tr/>>.
- Uluslararası Af Örgütü (2009). [Amnesty International] "İki Arada Bir Derede, Türkiye'de Mültecilere Koruma Sağlanmıyor", <<http://www.amnesty.org.tr/ai/system/files/multeciraporu.pdf>>.
- (2010). "Mülteci, Sığınmacı ve Diğer Yabancıların Müdafiyeye Erişimleri Çalışma Grubu Raporu", <<http://www.amnesty.org.tr/ai/system/files/EK2.pdf>>.
- UZMANTV, "Nasıl Yeminli Tercüman Olunur?", <<http://www.uzmantv.com/nasil-yeminli-tercuman-olunur>>.
- ÜÇPINAR, Hülya ve Aysun KOÇ (2010). "Hukuk Destek Çalışmaları Işığında Cezasızlık Olgusu", İzmir, TİHV Yayınları, <<http://www.tihv.org.tr/index.php?iskenceyi-onleme>>.
- ÜSTÜNDAĞ, Erhan (2010a). "Mahkeme Cinayeti Değil Maktulü Araştırmakta Israrlı!", *Bianet*, 30 Haziran, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/123056-mahkeme-cinayeti-degil-maktulu-arastirmakta-issarli>>.
- (2010b). "KCK Davasında Kürtçe Savunma Kararı Yarına Kaldı", *Bianet*, 18 Ekim, <<http://bianet.org/bianet/insan-haklari/125502-kck-davasinda-kurtce-savunma-karari-yarina-kaldi>>.
- VAGO, Steven (2006). *Law and Society*, Prentice Hall, New Jersey.
- VAN DELDEN, Bart (2008). "Yargı Sisteminin Etkililiği", 17-21 Kasım tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirilen İstisari Ziyaret Raporu, <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/pdf/ist3tr.pdf>>.
- Van Kadın Derneği Kadın Danışma Merkezi 2009 Yılı Verileri, <http://www.vakad.org.tr/index.php?action=icerik&sayfa_no=29>.
- "Written replies by the Government of Turkey to the list of issues to be taken up by the Committee on the Elimination of Racial Discrimination in its consideration of the third periodic report of Turkey", (CERD/C/TUR/3), <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/docs/AdvanceVersions/WrittenReplies-Turkey74.pdf>>.

- Yargıtay Ceza Genel Kurulu 1996/6-2 E. 1996/33 K. <<http://www.hukukturk.com/>>.
- YAŞAR, İmmihan (2006). “Adli Yardım Uygulaması”, *Adalete Erişim Uluslararası Sempozyum Notları*, İstanbul Barosu Yayınları.
- Yeni Ufuklar (2010). “Yasal Güçlendirme ve Herkes için Adalete Erişim”, UNDP Türkiye Aylık Haber Bülteni, Sayı 55, <<http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=2585>>.
- Yeni Yaklaşımlar (2010). “Zorunlu Müdafilik, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Şubat 2010, <<http://www.yeniyaklasimlar.org/m.aspx?id=471>>.
- ZEMANS, F. K. (1991). “In the Eye of the Beholder: The Relationship between the Public and the Courts”, *The Justice System Journal*, Cilt 15, Sayı 2.
- ### KANUNLAR VE GENELGELER
- 18.06.1927 tarihli ve 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, <<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/435.html>>;
- 02.07.1964 tarihli ve 492 sayılı Harçlar Kanunu, <<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/375.html>>.
- 19.03.1969 tarihli ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu, <<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/440.html>>.
- 18.01.1972 tarihli ve 1512 sayılı Noterlik Kanunu, <http://www.noterlerbirligi.org.tr/Genel-Bilgiler/noterlikkanunu_tr.htm>.
- 02.05.2001 tarihli ve 4667 sayılı Avukatlık Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4667.html>>.
- 30.03.2004 tarihli Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği, <<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/27279.html>>.
- 04.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5271.html>>.
- 06.12.2006 tarihli ve 5560 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5560.html>>.
- 02.03.2007 tarihli Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri İle Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik, Adalet Bakanlığı, <http://www.cigm.adalet.gov.tr/yonetmelikler/yonetmelikmetinleri/mudafi_ilk.pdf>.
- 23.07.2010 tarihli ve 6009 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6009.html>>.
- 12.01.2011 tarihli ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6100.html>>.
- 31.03.2011 tarihli ve 6217 sayılı Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <<http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx#>>.
- 2006/17 Sayılı Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler ile ilgili Başbakanlık genelgesi, 04.07.2006 tarihli ve 26218 sayılı Resmi Gazete.
- 19.03.2010 tarihli ve 632 Sayılı T.C. İçişleri Bakanlığı Genelgesi, <<http://www.multeci.org.tr/index.php/mevzuat/161-tc-cileri-bakanlmmuelteci-ve-snmaclar-konu-201019-say-ve-19032010-tarihli-genelgesi->>.

Yazar Hakkında

SEDA KALEM BERK

Lisans derecesini 2000 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden aldı. 2001 yılında NY, New School Üniversitesi Sosyoloji bölümünde başladığı yüksek lisans programından 2003 yılında mezun oldu. 2010 yılında savunduğu "Contested Meanings – Imagined Practices: Law at the Intersection of Mediation and Legal Profession; A Socio-legal Study of the Juridical Field in Turkey" başlıklı doktora tezi New School Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarafından "The Albert Salomon Memorial Award in Sociology" ödülüne layık görüldü. 2004 yılından itibaren uzman araştırmacı olarak çalışmakta olduğu İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde adalete erişim üzerine çeşitli projelerde proje yürütücülüğü ve araştırmacı olarak görev almaktadır. Hukuk ve

toplum çalışmaları ile hukuk sosyolojisi alanları üzerine çalışmakta; özellikle mahkemeler, adalet algıları, adalete erişim, hukuksal bilinç, hukuk mesleği ve alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri konularıyla ilgilenmektedir. Aynı zamanda İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Seda Kalem Berk, *Mahkemede Tek Başına: İstanbul Mahkemelerinde Müdafiliğin Erişilebilirliği ve Etkisi/Alone in the Courtroom: Accessibility and Impact of Criminal Legal Aid in Istanbul Courts* ve *İstanbul Asliye Hukuk Mahkemeleri'nde Yargılama Süreci:Taraflar, Davalar ve İşleyiş/Judicial Proceedings at Istanbul Civil Courts* adlı kitapların yazarlığını paylaşmış ve *Adalet Gözet: Yargı Sistemi Üzerine Bir İnceleme* isimli kitabın derlemesini yapmıştır.

